

Biznes-Эксперт

№ 10, 2022

ХУСУСИЙЛАШТИРИШ

МОЛИЯ

ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР

ИЛМИЙ АМАЛИЁТ

Ушбу сонда:

Жорий активларни прогнозлашда эконометрик моделлар асосида таҳлил услубиётини такомиллаштириш

9

В этом номере:

Роль «зеленой» таксономии инвестиционных проектов в области устойчивого развития

119

ПРИВАТИЗАЦИЯ

ФИНАНСЫ

ЦЕННЫЕ БУМАГИ

НАУЧНАЯ ПРАКТИКА

ДИҚҚАТ!

“Бизнес-Daily Медиа” ноширлик уйи МЧЖ ва EBSCO Publishing, Inc. (АҚШ) ўртасида 2017 йил 8 августда тузилган лицензия шартномасига асосан, “Biznes-эксперт” журнали жаҳоннинг энг йирик академик нашрлар электрон тизими ҳисобланган EBSCOhost маълумотлар базасига киритилган ва шу тизим орқали дунё бўйлаб тарқалмоқда.

ВНИМАНИЕ!

Согласно постановлению Президиума Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан №201/3 от 30 декабря 2013 года, журнал «Biznes-Эксперт» внесен в реестр научных изданий Высшей аттестационной комиссии для докторских диссертаций.

Мундарижа

Молиявий таҳлил	
Баходир ХАСАНОВ, Илҳомжон НОМОЗОВ. Ишлаб чиқариш корхоналарида мажбуриятларни ҳисобга олиш усуллари такомиллаштириш	3
Иқтисодиёт	
Фаридахон ҲАМИДОВА. Иқтисодиётни трансформациялаш шароитида иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг айрим жиҳатлари	6
Нуқтан назар	
Улутбек НУРМАНОВ. Жорий активларни прогнозада эконометрик моделлар асосида таҳлил услубини такомиллаштириш	9
Бухгалтерия ҳисоби	
Гузалбегим РАХИМОВА. Ўрнатилмаган ускуналар бухгалтерия ҳисобини жорий қилиш масалалари	13
Тадбиркорлик	
Қудратилло ТЎХСАНОВ. Тадбиркорликни молиялаштириш механизмининг ҳалқаро жиҳатлари	17
Бошқарув	
Каржаубай НУРМАНОВ. Стратегик бошқарув ҳисобида инновацион усуллари қўллаш имкониятлари	20
Бошқарув ҳисоби	
Азамат МАХМУДОВ. Хўжалик субъектларида харажатларнинг бошқарув ҳисобини юритишда “IUZ” дастурини қўллаш истиқболлари	23
Соғлиқни сақлаш	
Нодира ШАНАСИРОВА. Соғлиқни сақлаш тизимида молиявий назоратни такомиллаштириш	26
Маркетинг	
Санжар СОБИРЖОНОВ. Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошқаришга оид назарий қарашлар	29
Кластер	
Феруза АЗИМОВА, Мамура КУШАКОВА. Пахта-тўқимачилик кластерларида ходимларни ривожлантириш стратегиясини амалга ошириш	33
Таҳлил	
Илҳомжон САЙДУЛЛАЕВ. Наманган вилояти иқтисодиётида кичик бизнес субъектлари фаолиятидаги муаммолари ва унинг ечимлари	37
Рақамли технология	
Одил РАҲИМОВ. Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ривожлантиришнинг макроиқтисодий барқарорлигини таъминлаш	44
Аграр соҳа	
Муаззамхон МАННОПОВА. Ўзбекистонда мева-сабзавотчилик йўналишидаги кластерларни ривожлантириш ва бошқаришнинг асосий вазифалари	48
Қуш мавзуси	
Жонибек ТОЖИЕВ, Алмадон ПАРПИЕВА, Жасур АРТИҚОВ. Маълумотлар интеллектуал таҳлили	52
Рақамли иқтисодиёт	
Умида БАЙМАТОВА, Азамат ДЖУРАЕВ. Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни ривожлантириш давр талаби	55
Тадқиқот	
Мунира АЗЛАРОВА. Ўзбекистонда қандаш маҳсулотлари бозорининг ривожланиш тенденциялари	58
Инвестиция	
Дилора АБДУЛЛАЕВА, Шахноза НУРИЛЛАЕВА, Саодат САЙДУЛЛАЕВА. Инвестицион жозибадорликни таъминлаш йўллари	63

Кичик бизнес	
Шахноза НУРУЛЛАЕВА, Саодат САЙДУЛЛАЕВА. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш истиқболлари	67
Назария ва амалиёт	
Лазизжон БОТИРОВ, Низомжон ХАЖИМУРАТОВ. Хўжалик юритувчи субъектларда ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини ташкил қилишни такомиллаштириш	70
Енгил саноат	
Жамшид РАШИДОВ, Сарвар СОБИТЖОНОВ. Енгил саноат корхоналарининг рақобатбардошлигини таъминлашда моддий ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги	75
Долзарб мавзу	
Саидбек САИДОВ. Лизинг тўловларини ҳисоблаш усуллари такомиллаштириш йўллари	79
Туризм	
Асрорбек СОБИРЖОНОВ. Туризм инфратузилмасининг ривожланиш даражасини баҳолаш	82
Жаҳон тажрибаси	
Баходир ХОЛОВ. Лизинг муносабатларини тартибга солиш бўйича жаҳон тажрибаси	86
Жараён	
Баходир ХАСАНОВ, Тулкин ПАРДАЕВ, Орифжон САРМАНОВ. Божхона тўловларини ундирилиши ҳолатининг таълили	90
Иқтисодий таҳлил	
Муҳибилло УЗОҚОВ. Корхоналар маркетинг фаолиятини таҳлил қилишда қўлланиладиган усуллар	93
Таълим	
Муҳаббатхон МИРЗАКАРИМОВА. “Баркамол авлод” болалар мактабларида мултимедиа масофавий таълимни ташкил этиш	97
Тадқиқот ва ҳулоса	
Хуршида ҚОРЖАВОВА. Маҳаллаларда ижтимоий хизматларни ривожлантиришга таъсир кўрсатувчи омиллар	100
Стратегия	
Ойбек АХМЕДОВ. Мамакат иқтисодиётини ривожлантиришда кичик бизнесда рақобат муҳити	104
Молия	
Асқар АМИРОВ. Алоқа соҳаси корхоналарида мажбуриятлар ҳисобини такомиллаштириш йўналишлари	108
Ҳисоб сисъати	
Аслам ШОДИЕВ. Балиқчилик кластерлари бошқарув ҳисобида “Ҳисоб сисъати”нинг ташкилий-усулбий жиҳатлари	112
Экспорт	
Муҳиддин СУЛТОНОВ. “Ўзвотсаноат” корхоналари экспорт фаолиятининг ривожланиш жараёнлари ва унга таъсир кўрсатувчи омиллар	116
Устойчивое развитие	
Хилола БАХОДИРОВА. Роль «зеленой» таксономии инвестиционных проектов в области устойчивого развития	119
Labour market	
Surayyo OTAKUZIEVA. The development features of Uzbekistan's labour market in conditions of digital economy	123

ТАҲРИР КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

ТАҲРИР КЕНГАШИ РАИСИ | ПРЕДСЕДАТЕЛЬ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА

Қаландар АБДУРАҲМОНОВ

ЎзР ФА академиги, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор
академик АН РУз., доктор экономических наук, профессор

ТАҲРИР КЕНГАШИ АЪЗОЛАРИ | ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА

Z. Kliment LAZARASHVILI (Климент ЛАЗАРАШВИЛИ), MBA, JD, PhD.

Georgian international University президенти (АҚШ)

Президент Georgian international University (США)

Gerhard FELDMAYER (Герхард ФЕЛДМАЙЕР)

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор (Германия)

доктор экономических наук, профессор (Германия)

Masato HIWATARI (Масато ХИВАТАРИ)

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор (Япония)

доктор экономических наук, профессор (Япония)

Sung Dong KI (Сунг Донг КИ)

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор (Корея Республикаси)

доктор экономических наук, профессор (Республика Корея)

Нагмет АИМБЕТОВ

ЎзР ФА академиги, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

академик АН РУз., доктор экономических наук, профессор

Юрий ОДЕГОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор (Россия)

доктор экономических наук, профессор (Россия)

Фармонкул ЭГАМБЕРДИЕВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Игорь БУТИКОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Мухиддин КАЛОНОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Абдурашид ҚОДИРОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Адҳам БЕКМУРОДОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Мухиддин ПЎЛАТОВ

иқтисодиёт фанлари доктори

доктор экономических наук

Дурбек АХМЕДОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Бахтиёр ИСЛОМОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Баҳодир УМУРЗАКОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

УЎТ: 336.77.066(575.1)

Ишлаб чиқариш корхоналарида мажбуриятларни ҳисобга олиш усулларини такомиллаштириш Совершенствование методов бухгалтерского учета на производственных предприятиях Improvement of accounting methods at production enterprises

Баходир ХАСАНОВ,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети профессори,
иқтисодиёт фанлари доктори.
Илҳомжон НОМОЗОВ,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети магистратура талабаси.

Аннотация

Мазкур мақолада ишлаб чиқариш корхоналарида мажбуриятларни ҳисобга олиш, уларни халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш масалалари тадқиқ этилган. Молиявий таҳлил асосида ўтказилган тадқиқотлар натижасида илмий тақлиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

В данной статье рассматриваются вопросы учета обязательств на производственных предприятиях и его совершенствования на основе международных стандартов. По результатам исследования на основе финансового анализа разработаны научные предложения и практические рекомендации.

This article discusses the issues of accounting obligations at manufacturing enterprises and its improvement based on international standards. Resulted by the study and based on financial analysis, scientific proposals and practical recommendations were developed.

Халқаро меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни таҳлил қилганимизда, бухгалтерия ҳисобининг 37-сон (IAS 37) “Баҳоланган мажбуриятлар, шартли мажбуриятлар ва шартли активлар” номли халқаро стандартида мажбурият – бу ташкилотнинг бўлиб ўтган ҳодисалардан юзага келадиган мавжуд жавобгарлиги бўлиб, унинг сўндирилиши натижасида ташкилотдан ўзида иқтисодий нафни мужассамлаштирган ресурсларнинг чиқиб кетиши кутилади, деб таъкидланган [1].

Иқтисодчи олим А.Козимжоновнинг муаллифлик таърифи бўйича, мажбурият ҳўжалик юритувчи субъектнинг ўтган давр ва амалдаги фаолияти натижасида вужудга келган жавобгарлик бўлиб,

жавобгарликни бажарилиши оқибатида ҳўжалик юритувчи субъектнинг фойда келтириши мумкин бўлган иқтисодий ресурсларини бошқа корхоналарга бериб юборилиши тушунилади. Донни сақлаш ва қайта ишлаш корхоналари молиявий ва бошқарув фаолияти давомида мажбуриятлар ҳисобини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари бўйича ташкил этганда мажбуриятларни қуйидаги 4 гуруҳга ажратиб олган ҳолда, амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

1. Акциядорлар ва таъсисчилар олдидаги мажбуриятлар.
2. Давлат солиқ органлари ва мақсадли жамғармалар олдидаги мажбуриятлар.

Калит сўзлар: мажбурият, аниқ мажбурият, ноаниқ мажбурият, жорий мажбурият, узоқ муддатли мажбурият, кредиторлик қарзлари, мажбуриятлар трансформацияси.

3. Жисмоний шахслар олдидаги мажбуриятлар.

4. Юридик шахслар олдидаги мажбуриятлар [2].

Профессор С.Ташназаров мажбуриятлар ҳисобида такомиллаштирилиши зарур бўлган масалаларга эътибор қаратиб, ёзади: “Амалдаги мажбуриятларнинг таркиби молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботни пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботга трансформация қилиш имконини бермайди. 21-сон БҲМСдаги 6990 “Бошқа мажбуриятлар” ҳисоби бўйича берилган 20–30 проводкалар асосида юзага келадиган мажбуриятларни харажатлар ва молиявий натижаларнинг таркибига уйғун шаклда қайта таснифлаш лозим, деб ўйлаймиз” [3].

Мажбуриятлар ҳисоби соҳасида тадқиқотлар олиб борган Ф.Очилов мажбуриятларни баҳолаш нуқтаи назаридан халқаро тажрибага асосланиб уларни аниқ ва ноаниқ мажбуриятларга ажратишни таклиф этган. Аниқ мажбуриятларнинг бухгалтерия ҳисобида аниқ баҳоси белгиланган бўлади. Жумладан, компанияда қарзлар деб номланувчи мажбуриятлар компаниянинг режалаштирган молиялаштириш бўйича стратегияси билан бевосита боғлиқ ҳисобланади. Ноаниқ мажбуриятлар бухгалтерия ҳисобида операцион фаолият натижасида келгусида пайдо бўлиши мумкин

бўлар эди. Бунинг сабаби, дебиторлик қарзлари ҳам корхонанинг олишга доир мажбуриятларидир. Бу қарзлар ҳўжалик оборотида бўлмаганлиги сабабли, уларни жорий активлар таркибида ҳисобга олиб бориш мантиқан асосли эмас деб, ҳисоблаймиз.

Мажбуриятларни ҳосил бўлиш унсурлари асосида таҳлил қилиш уларнинг салмоғи, динамикасини аниқлашга, шунингдек, ҳўжалик жараёнларини оптимал бошқаришга имконият яратади. Шу мақсадда целлюлоза-қоғоз ишлаб чиқариш корхонаси мисолида мажбуриятлар таҳлилини амалга оширамиз (1-жадвал). Таҳлиллarning кўрсатишича, мажбуриятларни иккита асосий гуруҳга ажратиш назарий ва амалий жиҳатдан мақбул эканлиги ўз исботини топди. Улар узоқ муддатли мажбуриятлар, жорий мажбуриятлар, шу жумладан, жорий кредиторлик қарзлари каби элементлардан ташкил топади. Ушбу моддаларнинг таркибида катта салмоққа эга бўлгани жорий мажбуриятлар бўлиб, хусусан, кредиторлик қарзларининг жорий қисми ҳўжалик жараёнига сезиларли таъсир кўрсатади.

Жадвалнинг кўрсатишича, ўрганилаётган объектда жами мажбуриятлар 2017 йил 1 январь ҳолатига 229 899,9 млн. сўмни; 2018 йилда мос

1-жадвал.

Мажбуриятларнинг таркибий қисмлари бўйича динамикаси таҳлили [5],

минг сўмда

Т/р	Кўрсаткичлар	2017 йил 1 январь ҳолатига	2018 йил 1 январь ҳолатига	2019 йил 1 январь ҳолатига	2020 йил 1 январь ҳолатига	Ўзгариши, 2020 йилда 2017 йилга нисбатан, фоизда
1.	Узоқ муддатли мажбуриятлар	206 412,2	195 979,4	218 673,9	230 492,2	111,7
2.	Жорий мажбуриятлар	23 487,7	33 761,9	13 136,3	34 089,4	145,1
3.	шу жумладан жорий кредиторлик қарзлари	7 897,2	17 749,9	13 136,3	34 089,4	4 мартадан ошган
4.	Жами мажбуриятлар	229 899,9	229 741,3	231 810,2	264 581,7	115,1

Манба: “Global Komsco Daewoo” МЧЖ хорижий корхонасининг 2020 йилги молиявий ҳисоботи асосида муаллиф ҳисоб-китоби.

бўлган ва мавҳум баҳоланадиган мажбуриятлардир [4].

Юқоридаги халқаро стандарт талаблари ва иқтисодчи олимларнинг илмий изланишларини умумлаштириб, хулоса қилиш мумкинки, мажбуриятлар бу – иқтисодий категория бўлиб, унинг таркибига қарзлар тушунчаси ҳам киритилади. Фикримизча, мажбуриятларнинг таркибига дебиторлик қарзларини ҳам киритиш мантиқан тўғри

равишда 229 741,3 млн. сўмни; 2019 йилда 231 810,2 млн. сўмни ва 2020 йилда 264 581,7 млн. сўмни ташкил этиб, 2020 йилда 2017 йилга нисбатан ўзгариш 115,1 фоиз ўсишга эришишганлигини гувоҳи бўламиз.

Шуни таъкидлаш лозимки, хорижий корхонанинг мажбуриятлари таркибида узоқ муддатли мажбуриятлар 2020 йилда 2017 йилга нисбатан 111,7 фоизга, жорий мажбуриятлар 145,1 фоизга ўсганлиги, жумладан, жорий кредиторлик қарзлари 4 мартадан

ошиқ бўлганлиги корхонанинг молиявий ҳолати ва барқарорлигига салбий таъсир кўрсатган.

Хўжалик субъектининг молиявий ҳолат тўғрисидаги консолидациялашган ҳисоботда мажбуриятларни акс эттирилиши аниқ корхона мисолида таҳлил қилиб чиқамиз (2-жадвал).

31 декабри ҳолатига, шунингдек, 2020 йил 31 декабрь ҳолатига корхона баланси пасивининг мажбуриятлар бўлимини солиштириш натижасида бошқарув қарорлари қабул қилиш имконияти туғилади.

Хулоса қилганимизда, ишлаб чиқариш корхоналарида мажбуриятларни ҳисобга олишни молиявий

2-жадвал.

Молиявий ҳолат тўғрисидаги консолидациялашган ҳисоботда мажбуриятларни акс эттирилиши [6], млн.сўм

	2020 йил 31 декабрь	2019 йил 31 декабрь	2019 йил 1 январь
Мажбуриятлар			
Кредит ва қарзлар	12 006 394	12 871 885	11 731 229
Бошқа узоқ муддатли мажбуриятлар	57 329	45 947	13 653
Кечиктирилган солиқ мажбуриятлари	963	1 002	1 040
Узоқ муддатли мажбуриятлар	12 064 686	12 918 834	11 745 922
Кредит ва қарзлар	3 087 561	722 014	254 662
Савдо ва бошқа кредиторлик қарзлари	1 460 544	998 666	604 776
Тўланадиган бошқа солиқлар	204 620	7 408	12 462
Жорий солиқ мажбуриятлари	4 342	1 914	1 765
Жорий мажбуриятлар	4 757 067	1 730 002	873 665
Жами мажбуриятлар	16 821 753	14 648 836	12 619 587

Манба: “Navoiyazot” АЖнинг молиявий ҳисоботи асосида муаллиф ҳисоб-китоби.

Жадвал маълумотлари таҳлили асосида шуни таъкидлаш лозимки, “Navoiyazot” АЖнинг молиявий ҳисоботи халқаро стандартлар асосида тузилганлигини кўрамиз. Унда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МХХС) талаблари иноватта олинган. Хусусан, 1-сон МХХС “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини биринчи марта қўллаш” стандарти асосида 2019 йил 1 январи ва шу йилнинг

ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида ташкил этиш долзарб масала ҳисобланади. Бундай талаб, нафақат миллий бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи тизими халқаро стандартларга трансформация қилишни, балки унинг илмий-назарий ва ташкилий-услубий асосларини ҳам биргаликда такомиллаштириш зарурлигини эътироф қилишимиз мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бухгалтерия ҳисобининг 37-сон (IAS 37) “Баҳоланган мажбуриятлар, шартли мажбуриятлар ва шартли активлар” номли халқаро стандарти. https://old.mf.uz/uz/?option=com_content&view=article&id=970
2. Козимжонов А. Хўжалик юритувчи субъектларда қарз мажбуриятлари бўйича харажатлар ҳисобини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Т.: ТДИУ, 2022, - 54 б.
3. Ташназаров С.Н. Корхоналар мажбуриятларини бухгалтерия балансида акс эттиришни такомиллаштириш. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 5, сентябрь-октябрь, 2016 йил. <http://iqtisodiyot.tsue.uz/son/2016/5>.
4. Очилов Ф.Ш. Мажбуриятлар ҳисоби ва аудитини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Т.: ТМИ, 2022, - 57 б.
5. “Global Komsco Daewoo” МЧЖ хорижий корхонасининг 2020 йилги молиявий ҳисобот маълумотлари.
6. “Navoiyazot” АЖнинг 2019-2020 йиллардаги молиявий ҳисобот маълумотлари.

Иқтисодиётни трансформациялаш шароитида иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг айрим жиҳатлари Некоторые аспекты обеспечения экономической безопасности в условиях трансформации экономики Some aspects of ensuring economic security in the context of economic transformation

Фаридахон ХАМИДОВА,
Тошкент молия институти доценти, и.ф.н.

Аннотация

Мақолада иқтисодиётни трансформациялаш шароитида иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг айрим масалалари тадқиқ этилган. Иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг бошқаришнинг долзарб жиҳатлари ва имкониятлари ўрганилган.

В статье рассматриваются некоторые вопросы обеспечения экономической безопасности в условиях трансформации экономики. Были изучены актуальные аспекты и возможности управления обеспечением экономической безопасности.

The article examines some issues of ensuring economic security in the conditions of transformation of the economy. The actual aspects and possibilities of managing the provision of economic security have been studied.

Замонавий ижтимоий ҳаётнинг динамик шароити ҳамда иқтисодиётни трансформациялашнинг ҳозирги босқичларида мамлакатнинг миллий хавфсизлигини таъминлаш давлат сиёсатининг энг устувор вазифаларидан бири бўлиб, уни муваффақиятли амалга ошириш давлатнинг келажакдаги барқарор ривожланишини таъминлашга ёрдам беради.

Миллий хавфсизлик тизимида иқтисодий хавфсизлик самарали иқтисодий ўсиш ва миллий иқтисодиётни ривожлантириш учун зарур шарт-шароитларни яратиш орқали ички занжирда барқарор иқтисодий тизимнинг самарали фаолиятини таъминлашда асосий ўрин эгаллайди.

Шу ўринда, мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлиги энг муҳим иқтисодий тоифалардан бири бўлиб, миллий иқтисодиёт ривожланишининг барқарорлигини белгилайдиган, миллий манфаатларни

ҳимоя қилишни кафолатлайдиган ҳамда жамиятнинг ижтимоий ривожланишини таъминлайдиган мезон бўлиб ҳисобланади.

Бугунги замонавий шароитларда иқтисодий хавфсизликнинг таъминланиши эса ўз навбатида иқтисодиётнинг барқарор ўсиши, ижтимоий эҳтиёжларнинг оптимал даражада қондирилганлиги, бошқаришнинг юқори сифати, миллий ва халқаро даражаларда иқтисодий манфаатларнинг ҳимояланганлигининг таъминланганлик ҳолатини кўрсатади.

Шунингдек, иқтисодий хавфсизликнинг ўз вақтида таъминланмаслиги эса ички ва ташқи бозорларда рақобатбардошликни йўқотиб боради, миллий иқтисодиёт трансмиллий корпорацияларнинг экспансияси объектига айланиб қолади, миллий бойликларнинг талон-тарож қилиниши, хуфёна иқтисодиётнинг ҳажмининг ошиб боришига, кор-

Калит сўзлар: трансформация, хавфсизлик, иқтисодий хавфсизлик, рақобатбардошлик, бошқариш, иқтисодий хавфсизликни бошқариш.

рупция миқёсларининг кенгайишига олиб келади.

Шу сабабли, иқтисодий хавфсизликни таъминлаш бугунги куннинг объектив зарурат касб этган масалаларидан бирига айланди. Чунки, жаҳон иқтисодий тизимининг беқарорлиги шароитида ҳар қандай бошқарув объекти фаолиятининг хавфлиги ошиб бориши, ташқи таҳдидлар таъсирининг ошиши, етказилган зарар кўлами ортиб бориши иқтисодий хавфсизликни бошқаришнинг самарали механизмини яратиш заруратини тобора оширади.

Иқтисодий хавфсизлик даражасини бошқаришдан асосий мақсад – мамлакатнинг иқтисодий тизими ва жамиятига етказилиши мумкин бўлган зарар миқдорини камайтириш ҳамда хавф ва таҳдидларга қарши курашишдир.

Иқтисодий хавфсизликни бошқаришнинг қуйидаги вазифаларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

- таҳдидлар ва муаммоларнинг салбий таъсирини аниқлаш ва баҳолаш;
- иқтисодий хавфсизлик ва хавфга аниқланган таҳдидларнинг сценарийлари ва моделлаштириш;
- сценарийлар, таҳдид оқибатлари ва зарар миқдорини моделлаштириш;
- хавфсизлик хизмати, воситалари, ресурслари ва таҳдидлардан ҳимоя воситаларини яратиш ва бошқалар.

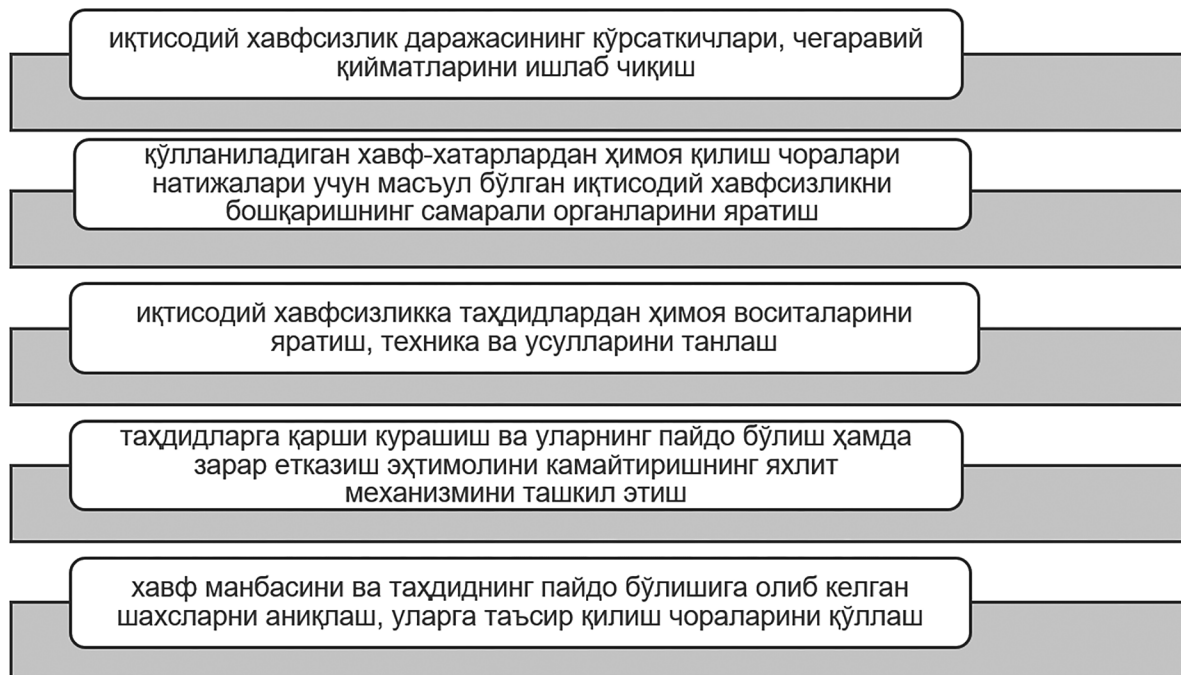
Шу билан бирга иқтисодий хавфсизликни бош-

қариш жараёнида аниқ мақсадларга эришиш мумкин бўлган ҳаракатлар режасини ишлаб чиқиш аини муддао ҳисобланади. Чунки, ушбу ҳаракатлар режасини оқилона амалга ошириш орқали иқтисодий хавфсизликни бошқаришдан кутилаётган натижага эришиш мумкин бўлади.

Қуйидаги 1-чизмада иқтисодий хавфсизликни бошқариш бўйича ҳаракатлар схемаси кўрсатилган.

Иқтисодий хавфсизлик даражасини бошқариш тизимида ҳар бир хавфни баҳолаш учун бир нечта мезонларга эга бўлиш мақсадга мувофиқдир. Бироқ, ҳар бир аниқ ҳолатда, бундай вазият жуда муаммоли бўлиб, бу хавфларнинг асосий таҳдидлари бўйича кўрсаткичлар оғиш ҳолатларида хатти-ҳаракатлар намунасини яратиш зарурати учун шароит яратади. Ушбу ҳолат мезонларни аниқлаш ва улар асосида иқтисодий тизимнинг хавф-хатарсиз ишлаши чегараларини ёки чегараларини ишлаб чиқишда умумий услубий ёндашувларни яратишни тушунишга олиб келади.

Шу билан бирга, самарали бошқарув мақсадларида иқтисодий тизимнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатига ва унинг ташқи муҳитига боғлиқ бўлган иқтисодий хавфсизлик даражасини таҳлил қилиш ва прогнозлашда қабул қилинган бошқарув усуллари барқарор тўпламини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ саналади.



1-чизма. Иқтисодий хавфсизликни бошқариш жараёнининг ҳаракатлар схемаси¹

¹ Муаллиф ишланмаси

Иқтисодий хавфсизликни баҳолаш учун қуйидаги соҳаларни қамраб олувчи кўрсаткичлар кўриб чиқилади:

- иқтисодий хавфсизликнинг функционал таркибий қисмлари (инвестицион, ташқи иқтисодий, ишлаб чиқариш, инновацион, молиявий);

- қамров бўйича (иқтисодиётнинг мезо-, макро-, микро-даража кўрсаткичлари, шахсий хавфсизлик);

- сифати бўйича (кўрсаткичлар, чегаравий қийматлар, индекслар), таъсир даражаси бўйича (ташқи, ички);

- ижтимоий-иқтисодий таъсири бўйича (озиқ-овқат, демографик, жиноий, меҳнат кўрсаткичлари, аҳоли турмуш даражаси ва даромадлари кўрсаткичлари).

Ушбу кўрсаткичлар тизимини яхлит баҳолаш орқали иқтисодий хавфсизликни бошқариш жараёнидаги мавжуд ҳамда пайдо бўлиши мумкин бўлган муаммоларни аниқлаш имкониятига эришиш мумкин.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, жаҳон иқтисодий тизими ҳолатининг ҳозирги глобаллашув, ўзаро боғлиқлик ва халқаро рақобатдан унинг алоҳида минтақаларга бўлинишига ўтиш, мамлакатлар ва минтақалар ўртасида кескинлик даражаси юқорилиги ҳамда иқтисодий хатарлар тобора ўсиб бораётганлиги иқтисодий хавфсизликни таъминлаш бўйича аниқ мақсадларни белгилаган ҳолда ҳаракатлар режасини ишлаб, унинг самарали амал қилишини таъминлаш кўзланган натижаларга эришиш имкониятини тақдим этади.

Зеро, иқтисодий хавфсизликни таъминлаш орқали товар ва хизматларни ишлаб чиқариш ҳамда тақсимлаш учун мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш юзасидан иқтисодий тизим субъектлари ўртасидаги ижтимоий-иқтисодий муносабатлар орқали ички ва ташқи хавфларга самарали таъсир таъминланади, шунингдек шахс, жамият ва иқтисодиётнинг барқарор, динамик ривожланиши учун зарур шароитлар яратилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Богомолов В.А. Экономическая безопасность: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям экономики и управления / В.А. Богомолов [и др.]; под ред. В.А. Богомолова. 2-изд. перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 295 с.
2. Максимов Д.А. Методы оценки и стратегии обеспечения экономической безопасности предприятия / Д.А. Максимов, М.А. Халиков. – М.: Гриф и К, 2012. – 219 с.
3. Трошин Д.В. Экономическая безопасность России: количественный макроанализ : монография. – М., Научные технологии, 2018. – 195 с.
4. Ромащенко Т.Д. Экономическая безопасность национального хозяйства: Теория, методология, формирование в России: монография / – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та., 2003. 216 с.

УЎТ: 336.64 (575.1)

Жорий активларни прогнозидада эконометрик моделлар асосида таҳлил услубиётини такомиллаштириш Совершенствование методологии анализа на основе эконометрических моделей при прогнозировании оборотных активов

Improving the methodology of analysis based on econometric models in forecasting current assets

Улугбек НУРМАНОВ,
Тошкент молия институтининг
иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент.

Аннотация

Ушбу мақолада ҳўжалик юритувчи субъектларнинг жорий активларини прогнозидада эконометрик моделлар асосида таҳлил қилишни назарий ва амалий асослари ёритилган ҳамда улар бўйича таклифлар келтирилган.

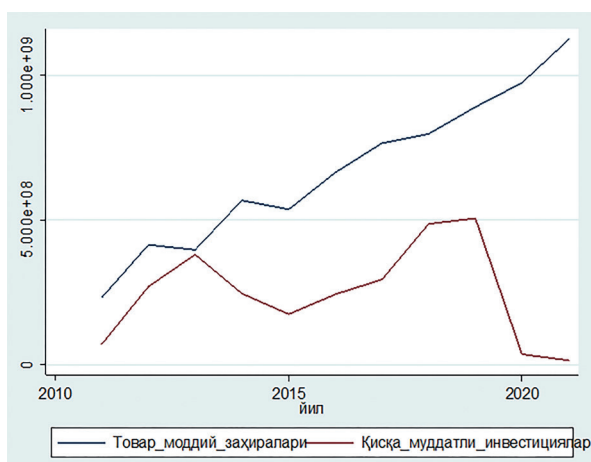
В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы анализа на основе эконометрических моделей при прогнозировании оборотных средств хозяйствующих субъектов и даются предложения по ним.

This article covers the theoretical and practical foundations of analysis based on econometric models in forecasting the current assets of economic entities, and provides proposals on them.

Иқтисодиётни глобаллашув шароитида ҳўжалик юритувчи субъектларнинг ишлаб чиқариш узлуксизлигини таъминлашга эришишда жорий активлар таҳлилини мунтазам юритиш, трансформация жараёнида иқтисодий йўқотишларнинг олдини олишга қаратилган таъсирчан чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва реализация қилишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан, мамлакатимизда қурилиш соҳасидаги ҳўжалик юритувчи субъектларда жорий активлар таркибидаги товар-моддий захиралар, пул маблағлари, жорий дебиторлик қарзлар ва қисқа муддатли инвестициялар муҳим аҳамиятга эгадир. Жорий активларни ишлаб чиқариш фаолиятида етарли миқдорда таъминлаш ҳамда уларни жорий активларни эконометрик моделлаштиришда

ҳар бир омилини ўзаро боғлиқлиги алоҳида таҳлил қилиниб, турли моделлар асосида тадқиқ қиламиз. Таҳлилимиз учун тадқиқот объекти қурилиш соҳасидаги йирик ташкилот ҳисобланувчи “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси таркибига кирувчи ҳўжалик юритувчи субъектларининг жорий активлар қийматини 2010 йилдан 2020 йилгача давр маълумотлари жамланди. Ушбу маълумотларни эконометрик моделлаштириш учун “Stata” дастури танланиб, жорий активлар ўзгаришига таъсир этувчи омиллар алоҳида ўрганилганда, товар моддий захиралар ва қисқа муддатли инвестициялар энг кучли таъсир этувчи омиллар эканлиги аниқланди. Ушбу омиллар асосидаги таҳлилимизни қуйида кўриб чиқамиз.

Калит сўзлар: жорий активлар, товар-моддий захиралар, пул маблағлари, дебиторлик қарзлар, соф тушум, прогнозилаш, эконометрик модел, корреляцион боғланиш, регрессион боғланиш.



1-чизма. “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси таркибига кирувчи хўжалик юритувчи субъектларининг товар-моддий захиралари ва қисқа муддатли инвестицияларни ўзгариш динамикаси¹.

Графикдан кўринганидек, ушбу давр оралиғида соҳадаги товар моддий захиралари ўсиш тенденциясига эга бўлиб, қисқа муддатли инвестициялар эса кейинги йилларда камайган. Жорий активлар таркибидаги ушбу асосий икки омил уюшманинг соф тушуми билан тўғри чизиқли боғланган.

Танлаб олинган маълумотлар вақтلى қатор маълумотлари бўлганлиги боис, ушбу факторларнинг жорий таъсир этувчи ҳолатидан ташқари олдинги давр қийматларининг ўзгаришлари ҳам инобатга олинади.

	ST	TMZ	QMI	DQ
ST	1.0000			
TMZ	0.8538	1.0000		
QMI	-0.0676	-0.0738	1.0000	
DQ	0.8674	0.7834	-0.1261	1.0000

2-чизма. “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси таркибига кирувчи хўжалик юритувчи субъектларининг соф тушуми ва жорий активлар ўртасидаги корреляцион боғланиш таҳлили².

“Stata” дастури орқали олиб борилган илмий тадқиқотлар тадқиқот объекти “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси таркибига кирувчи хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий маълумотлари асосида

таҳлил қилинганда соф тушумга ва товар-моддий захиралар ўртасида корреляцион боғланиш $r=0,8538$ га тенглиги сабабли кучли боғланиш эканлигини билдик. Шу сабабли улар ўртасида тўғри боғлиқлик мавжудлигини кўришимиз мумкин. Соф тушум ва жорий активлар таркибидаги қисқа муддатли инвестициялар ўртасидаги боғланиш $r=-0,0676$ коэффициентга тенг бўлиб, бу эса ушбу кўрсаткичлар бир-бирига кучсиз (тескари) боғлиқликни кўрсатиб турибди. Шунингдек, соф тушум ва дебиторлик қарзлар ўртасидаги корреляцион боғланиш $r=0.8538$ коэффициентга тенглигини ташкил қилганлиги сабабли тўғри боғланиш вужудга келганлигини кузатишимиз мумкин. Демак, “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси таркибига кирувчи хўжалик юритувчи субъектларнинг соф тушумга товар-моддий захиралари ҳамда дебиторлик қарзлари ўртасидаги корреляцион боғланиш тўғри бўлиб, дебиторлик қарзлар ва товар-моддий захираларнинг ортиши соф тушумни кўпайишига олиб келади. Аммо, соф тушум ва жорий активлар таркибидаги қисқа муддатли инвестициялар ўртасидаги боғланиш эса тескари боғланиш ҳисобланиб, фикримизча қисқа муддатли инвестиция бошланғич даврдан кўра бир неча йиллардан кейин (2 йилдан кейин) ижобий таъсир кўрсата бошлайди деб изоҳланади.

Ўзгарувчилар ўртасидаги боғланишни аналитик ифодалаш учун тегишли тартибда кўра амаллар бажарилиши лозим. Унга кўра жорий активлар билан соф тушум орасидаги боғланишни $\ln y = 2.41 \ln x_1 + 0.067 L_2 \ln x_2 - 29.11$ тенглама орқали ифодалаш мумкин. Ушбу тенглама ҳисоб-китобларига кўра хўжалик юритувчи субъект товар-моддий захираларининг 1 фоизга ортиши соф тушумни 2,41 фоиз кўпайишига таъсир этади. Шу билан бирга қисқа муддатли инвестицияларнинг 1 фоиз ўзгариши эса икки йилдан кейин корхона соф тушумини 0,067 фоиз ортишига олиб келишини кўрсатиб беради.

Модел сифатини аниқлашда модел параметрларини ҳам баҳолаш муҳим аҳамиятга эга. Модел параметрларининг статистик ишончлилигини Т тести ёрдамида ўрганишимиз мумкин. 6-расмдан модел параметрларининг коэффициентларини, улар бўйича ўртача хатоликларни, шунингдек, Т тести талаби бўйича статистик маънодор эканлиги-

¹ Муаллиф ишланмаси.

² Муаллиф ишланмаси.

ни ҳамда параметрларининг ишонч оралиқларини билишимиз мумкин.

$$\text{Бунда: } \ln y = 2.41 \ln x_1 + 0.067 L_2 \ln x_2 - 29.11$$

$$(0, 9806) \quad (0.5355)$$

Стандарт хатолик параметр қийматидан кичик бўлиши шарт.

Т тести қуйидаги иккита бир-бирига алтернатив гипотезаларни танлашни тақозо этади:

H_0 : модел параметрлари статистик аҳамиятга эга эмас;

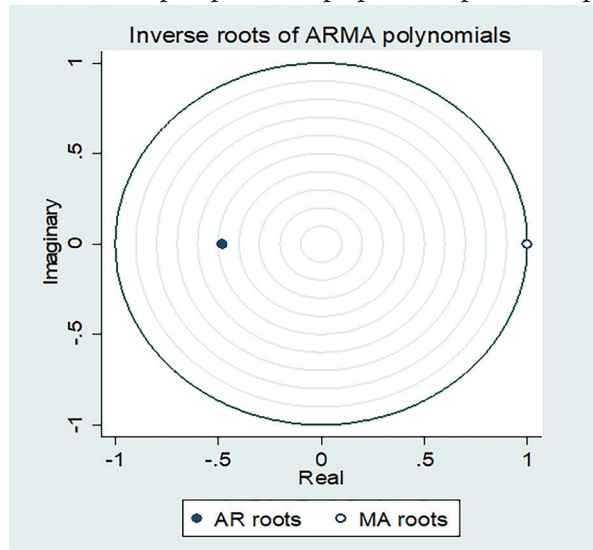
H_1 : модел параметрлари статистик аҳамиятга эга.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, “Stata” дастури орқали тузилган $\ln y = 2.41 \ln x_1 + 0.067 L_2 \ln x_2 - 29.11$ тенглама орқали ифодалаш мумкин. Мазкур регрессия тенгламаси биз таклиф қилган гипотезани асослаб беради. Қисқа муддатли инвестициялар ва товар моддий захираларнинг ўзгариш ҳолати билан соф тушум эконометрик моделлаштирилди. Модел Гаус Марковнинг барча шартларида текширилиб, параметр аҳамиятли эканлиги аниқланди. Тестлар натижаси асосида моделнинг ишончлиги 95 фоизга тўлиқ текширилди. Модел ва модел параметрлари F test ва T test натижаларига кўра статистик аҳамиятга эга. Гаус-Марков шартлари асосида модел параметрларини таҳлил қилганимизда унинг барча жиҳатлари талабга жавоб беришига ишонч ҳосил қилдик. Демак, товар-моддий захираларнинг бир фоизга ортиши соф

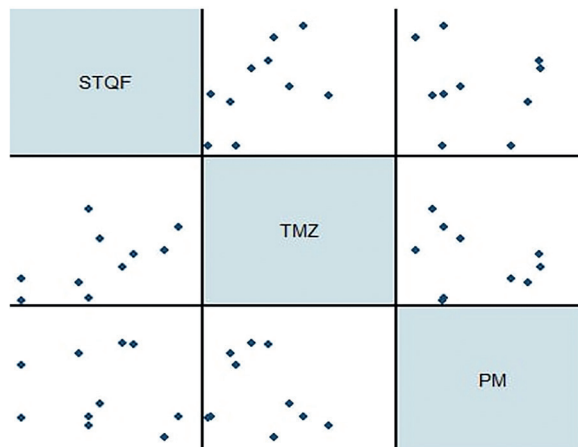
тушумни 2,41 фоиз ортишига таъсир этади. Қисқа муддатли инвестицияларнинг 1 фоиз ўзгариши икки йилдан кейин корхона соф тушумини 0,067 фоиз ортишига олиб келади. Прогноз қилишдан аввалги яна бир муҳим шартлардан бири Eigenvalue stability condition, яъни, хусусий қийматларнинг барқарорлик шартидир. Бунда $[AR][I][MA]$ параметр қийматлари бирлик айлананинг ичида жойлашган бўлиши талаб этилади. Танлаб олинган оптимал модел ARMA кўринишида бўлганлиги боис, биз фақат p ва q қийматларини текшираимиз. Бунинг учун буйруқлар кетма-кетлигида *estat aroots* буйруғини берамиз. Бунда қуйидагича график намунаси акс этади:

Ушбу чизмадан кўриниб турибдики, $[AR]$ ва $[MA]$ параметрик барқарорлик шартига тўлиқ мос келади, яъни, улар бирлик айланани ичида жойлашган.

Юқоридаги текширув натижаларига асосланиб айтишимиз мумкинки, танлаб олинган ARIMA (1,2,2) модел талаб этилган шартларга биноан стационарлиги ва барқарорлиги ижобий баҳоланади ҳамда ушбу моделдан келгуси ўсиш суръатларини прогноз қилишда энг мақбул (оптимал) вариант сифатида фойдаланиш мумкин. Келгуси давр сатрларини ҳосил қилиш учун “Stada” дастурида *tsappend, add(5)* буйруғи берилади, бунда келгуси 5



3-чизма. Хос қийматларнинг барқарорлик шarti³.



4-чизма. “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси таркибига кирувчи хўжалик юритувчи субъектлари солиқ тўловига қадар молиявий натижаларнинг жорий активларни корреляцион боғланиш асосида омиллар таъсирини таҳлили.

³ Муаллиф ишланмаси.

йиллик прогноз даврлари пайдо бўлади.

Танлаб олинган ARIMA (1,2,2) модели бўйича ҳисобланган 5 йиллик прогноз натижаларини пессимистик ва оптимистик нуқтаи назардан талқин қилишимиз мумкин. “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси тизимига кирувчи хўжалик юритувчи субъектлар жорий активлари 2026 йилда ўртача 2935,132 млрд. сўмни ташкил қилади.

“Stata” дастури орқали тадқиқот объекти “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси таркибига кирувчи хўжалик юритувчи субъектларнинг солиқ тўловига қадар молиявий натижалар ва товар-моддий захиралар ўртасидаги корреляцион боғланиш 0,57 коэффициентни ташкил этган бўлиб, улар ўртасида тўғри боғланиш

ҳосил бўлганлигини кўрдик. Шу билан бирга солиқ тўловига қадар молиявий натижалар ҳамда пул маблағлари ўртасида ўзаро боғланиш – 0,13 коэффициент бўлганлигини сабабли тескари боғланиш ҳосил бўлганлигини кузатишимиз мумкин.

Демак, уюшмада солиқ тўловига қадар молиявий натижалар ва товар-моддий захиралар ўртасидаги корреляцион боғланиш тўғрилигини инобатга олиб, товар-моддий захираларининг ортиши солиқ тўловига қадар молиявий натижаларнинг кўпайишга олиб келади. Бироқ, солиқ тўловига қадар молиявий натижалари ҳамда пул маблағлари ўртасида ўзаро боғланиш тескари боғланиш ҳосил бўлганлигини кузатишимиз мумкин. Бундан кўринадики, пул маблағларини имкон қадар айланиш тезлигини ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Дусмуратов Р.Д., Мавлянова Д.М. Жорий активлар: бухгалтерия ҳисоби, таҳлил ва аудити // Монография. –Т.: Globe edit, 2021. – Б. 33-34.
2. Ташназаров С. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида молиявий ҳисобот: муаммо ва ечимлар. Монография. – Т.: “Наврўз”, 2016. – 296 б.
3. Мустафакулов Ш., Негматов Ж., Муродуллаев Н., Жураев Б. Эконометрика. Ўқув қўлланма. Тошкент, 2017. 155 б.
4. Habibullaev I., Jumayev A. Ekonometrika. Amaliy mashg'ulot uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 2019. 173 b.

УЎТ: 657,2(657,4)

Ўрнатилмаган ускуналар бухгалтерия ҳисобини жорий қилиш масалалари

Вопросы внедрения неструктурированного учета оборудования

Issues of implementation of unstructured equipment accounting

Гузалбегим РАХИМОВА
Тошкент молия институти доценти, PhD

Аннотация

Мақолада корхонада мавжуд ускуналар: ўрнатилган ва ўрнатилмаган, шига туширилган ва иш жойида ўрнатиладиган, шунингдек, таъмирлаш ва модернизация қилинаётган ускуналарни бухгалтерия ҳисобида тадбиқ қилиш масалалари тадқиқ қилинган. Ўрнатилмаган ускуналар шилаб чиқариш самарадорлигига таъсири.

В статье рассматривается существующее на предприятии оборудование: установленное и не установленное оборудование, оборудование, которое вводится в эксплуатацию и устанавливается на рабочем месте, а также вопросы учета осуществления ремонта и модернизации оборудования. Влияние не установленного оборудования на эффективность производства.

The article discusses the existing equipment at the enterprise: installed and non-installed equipment, equipment that is put into operation and installed at the workplace, as well as issues of accounting for the repair and modernization of equipment. The influence of unidentified equipment on production efficiency.

Мамлакатимиз қонун – меъёрий ҳужжатларида инвентаризация жараёнида аниқланган ўрнатилмаган мол-мулкни бухгалтерия ҳисобида акс эттириш ва солиққа тортиш тартибини белгиланган, жумладан “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 5-моддаси, “Давлат солиқ хизмати тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 7-моддаси, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси ва Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 1999 йил 2 ноябрда 833-сон билан рўйхатга олинган Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти (19-сонли БҲМС) “Инвентаризацияни ташкил этиш ва ўтказиш”га (1999 йил 2 ноябрь, рўйхат рақами 833-сон). Бироқ “Инвентаризация жараёнида аниқланган мол-мулк камомади ва ортиқчасининг бухгалтерия ҳисоби ва солиққа тортиш тартиби тўғрисида Низом”га мувофиқ, ўрнатилмаган

ускуналар инвентаризация жараёнида аниқланган ўрнатилмаган мол-мулк деган жумла эътиборимизни қаратишимиз лозим. Маълумки, мол-мулк бу асосий восита. Ўрнатилмаган мол-мулк асосий восита этиб ҳисобга олинмайди. Бу ердаги тафовут ва зиддият шундаки ўрнатилмаган актив асосий восита бўлмаса демак мулк деб ҳисоблашимиз тўғри эмас. Ўрнатилмаган активга амортизация ҳисобланмайди. Ушбу Низомнинг 3-§ 9-бандига мувофиқ инвентаризация жараёнида аниқланган ўрнатиладиган асбоб-ускуналарнинг камомади бухгалтерия ҳисобида жадвалда кўрсатилганидек акс эттирилади.

Ўрнатиладиган асбоб-ускуналарнинг камомади ёки бузилишлари натижасида чиқиб кетишидан кўрилган даромад суммаси умумий белгиланган тартибда солиққа тортилади. Юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ ставкаси Ўзбекистон Республикаси

Калит сўзлар: ўрнатилмаган ускуналар, бухгалтерия ҳисоби, қайта баҳолаш, камомад.

“Инвентаризация жараёнида аниқланган мол-мулк камомади ва ортиқчасининг бухгалтерия ҳисоби ва солиққа тортиш тартиби тўғрисида Низом”га мувофиқ^{1, 2}

Ҳўжалик операциясининг мазмۇни	Дебит	Кредит
кам чиққан ўрнатиладиган асбоб-ускуналар баланс қиймати бўйича ҳисобдан чиқарилганда:	9220 “Бошқа активларнинг чиқиб кетиши”	ўрнатиладиган асбоб-ускуналарни ҳисобга олувчи сўётлар (0700
резерв капиталини ҳисобга олувчи сўётларда қайд қилинган кам чиққан ўрнатиладиган асбоб-ускуналарнинг қайта баҳолаш натижаси (қолдиқ) суммасига	8510 “Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар”	9220 “Бошқа активларнинг чиқиб кетиши”
кам чиққан ўрнатиладиган асбоб-ускуналарнинг чиқиб кетишидан кўрилган зарар суммасига	5910 “Камомадлар ва қийматликларнинг бузилишидан йўқотишлар”	9220 “Бошқа активларнинг чиқиб кетиши”
Моддий жавобгар шахс (ёки бошқа ходим) айбдор деб тан олинган ҳолларда ва агар баҳолаш натижасида кам чиққан ўрнатиладиган асбоб-ускуналарнинг бозор қиймати (ундириладиган сумма) кам чиққан ўрнатиладиган асбоб-ускуналарнинг чиқиб кетишидан кўрилган зарардан юқори бўлса, даромад суммаси бухгалтерия ҳисобида қўйидагича акс эттирилади:	4730 “Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзи” сўёти — айбдор шахс ёки моддий жавобгар шахсдан ундирилиши лозим бўлган кам чиққан ўрнатиладиган асбоб-ускуналарнинг бозор қийматига	5910 “Камомадлар ва қийматликларнинг бузилишидан йўқотишлар” сўёти — кам чиққан ўрнатиладиган асбоб-ускуналарнинг чиқиб кетишидан кўрилган зарар суммасига; кредит 9320 “Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда” сўёти — айбдор шахс ёки моддий жавобгар шахсдан ундирилиши лозим бўлган кам чиққан ўрнатиладиган асбоб-ускуналарнинг бозор қиймати ва кам чиққан ўрнатиладиган асбоб-ускуналарнинг чиқиб кетишидан кўрилган зарар суммаси ўртасидаги фарқиға.

Президентининг 2016 йил 27 декабрдаги ПФ-2699-сонли Фармони 18-илувасига мувофиқ, мол-мулк солиғи норматив муддатларда ўрнатилмаган ускуналар учун икки баравар ставка бўйича тўланади.

Солиқ кодексининг 204-моддаси 2-қисмиға мувофиқ ўрнатилмаган асбоб-ускуна реализация қилинганда солиқ солинадиган база олиш билан боғлиқ харажатларни ҳисобға олган ҳолда бошланғич қийматидан келиб чиқиб белгиланади. 2019 йил 1 январдан асосий воситаларни реализацияси жараёнида солиқ солинадиган база асосий воситаларни

реализация қилиш қиймати асосида аниқланади. Шу нарсани ҳисобға олиш керакки, асосий воситаларнинг қолдиқ қийматидан кам бўлмаган, ҚҚС киритилмаган ҳолда аниқланиши лозим.⁴ Ўрнатилмаган ускуналар ишлаб чиқариш қувватини оширишнинг энг муҳим захираси бўлиб, ўрнатилмаган ускуналарда самарали фойдаланиш мақсадида қайта тақсимлаш мумкин. Ўрнатилмаганлиги сабабли ускуналар ишлатилмаган қувватлар бюджетға солиқ ва б.қ. тўловлар миқдорини оширади ва иқтисодий рағбатлантириш фондларига ажратмалар олинadиган фойда миқдорини камайтиради. Хабардор қилинган логистика ор-

¹ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлигининг қарори, 06.04.2004 йилда рўйхатдан ўтган, рўйхат рақами 1334

² Муаллиф томонидан Низомға мувофиқ тартибға солинган

³ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлигининг қарори, 06.04.2004 йилда рўйхатдан ўтган, рўйхат рақами 1334

⁴ Устав фонди камайтирилганда асосий воситаларнинг муассисға берилишини бухгалтерия ҳисобида муассисға уларни муассислар таркибидан чиқаётганда бериш чоғида бўлганидек акс эттириш мумкин (АВ томонидан 29.08.2004 йилда 1401-сон билан рўйхатдан ўтказилган Низомнинг 9-параграфи, АВ томонидан 23.10.2002 йилда 1181-сон билан рўйхатдан ўтказилган 21-сон БҲМС).

Ҳўжалик операциясининг мазмуни	Дебит	Кредит
Ўрнатилмаган асбоб-ускуна устав фондини камайтириш ва дивидендларни тўлаш ҳисобига берилди	6610-“Тўланадиган дивидендлар”	9220-“Бошқа активларнинг чиқиб кетиши”
Ўрнатилмаган асбоб-ускуна қиймати ҳисобдан чиқарилди	9220-“Бошқа активларнинг чиқиб кетиши”	0820-“Асосий воситаларни харид қилиш” ёки 0700-“Ўрнатилмаган асбоб-ускуналар”
Ўрнатилмаган асбоб-ускуна қиймати-га ҚҚС ҳисобланди	9220-“Бошқа активларнинг чиқиб кетиши”	6410-“Бюджетга тўловлар бўйича қарз”
Асбоб-ускуна чиқиб кетишидан молиявий натижа – зарар акс эттирилди	9430-“Бошқа операция харажатлар”	9220-“Бошқа активларнинг чиқиб кетиши”
Асосий воситани устав фондини камайтириш ва дивидендларни тўлаш ҳисобига бериш	6620-“Чиқиб кетаётган таъсисчиларга улушлари бўйича қарз”* 6610-“Тўланадиган дивидендлар”	9210-“Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши”
Асосий воситанинг тикланиш қиймати ҳисобдан чиқарилди	9210-“Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши”	0100-“Асосий воситалар”
Асосий воситанинг жамғарилган амортизацияси ҳисобдан чиқарилди	0200-“Асосий воситаларнинг эскириши”	9210-“Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши”
Қайта баҳолаш суммаси ҳисобдан чиқарилди	8510-“Узоқ муддатли активларни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар”	9210-“Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши”
ҚҚС ҳисобланди 170 (АВнинг қолдиқ қиймати) х 20%	9210-“Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши”	6410-“Бюджетга тўловлар бўйича қарз”
Асбоб-ускуна чиқиб кетишидан молиявий натижа – зарар акс эттирилди	9430-“Бошқа операция харажатлар”	9210-“Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши”

гани икки ҳафта ичида зарарни қоплаш ариза хатига жавоб бермаса ускуналар ўрнатилмаганлиги учун кўрилган зарарни қоплаш мақсадида ҳўжалик юритувчи субъект томонидан реализация қилиниши мумкин. Асосий воситаларга ўтказилиши лозим, ёки хатлов қилиниши лозим бўлган ўрнатилмаган асбоб-ускуналарга ушбу корхонада монтажга топширилмаган бўлса, ўрнатилишга топширилган ёки далолатнома асосида эксплуатацияга топширилмаган, айрим турдаги ускунанинг резервини ташкил этса ўрнатилмаган асбоб-ускуна ҳисобланади; Ўрнатилмаган ускуналарни ишга тушиши натижасида ишлаб чиқаришнинг ҳажми ошади.

Муассисларга асбоб-ускунани 0820-счётда қайд этилган қийматда, асосий воситаларни эса қолдиқ қиймати бўйича бераётган бўлсангиз, ушбу суммалар ҚҚС ҳисоблаш учун база бўлади. Солиқни “устига” ҳисоблаймиз. Хорижий тажрибани кузатар эканмиз, ўрнатилмаган мол-

мулк бухгалтерияда акс этиришнинг тартиблари ишлаб чиқилган. Солиқ Кодекси ва Баҳолашнинг Миллий Стандартларида ўрнатилмаган ускуналарга тегишли айрим жиҳатлар таъкидлаб ўтилган. Аммо, бухгалтерия ҳисобида айнан ўрнатилмаган ускуналарни ҳисобини ташкил этиш методикаси йўқлиги илмий тадқиқотимизнинг ушбу парагрифининг тадқиқ қилинишига замин яратди.

Ташкилот ва унинг таркибий бўлинмаларидаги ускуналар миқдори маълум бир санада ёки давр учун ўртача қиймат сифатида белгиланади.

Республикада ўрнатилмаган асбоб-ускуналарни ҳисобини юритишга доир масалаларни иқтисодчи олимлар томонидан ўрганилмаган.

Қозоғистон МҲХС асосланган ҳисоб тизимида сотиб олинган ўрнатилмаган ускуналар ишга туширилгунга қадар “ўрнатилмаган ускуналар” субсчётда ҳисобга олинади. Ўрнатилмаган ускунани ҳисобга олиш 1350 – “Бошқа захиралар”

счётининг субсчётида ёки 2930 – “Давом этаётган қурилиш” счётида амалга оширилади. Солиқ мақсадларида ускуналар асосий воситалар

бўлмаганлиги сабабли, у асосий воситаларнинг бир қисми сифатида ҳисобга олинмайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлигининг қарори, 06.04.2004 йилда рўйхатдан ўтган, рўйхат рақами 1334.
2. Молиявий ҳисобнинг халқаро стандартлари. Ўқув қўлланма. А.Н. Тўраев - Т.: ТМИ, 2021.
3. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари. Ўқув қўлланма. Ш.Т.Эргашева, А.К.Ибрагимов, Н.К.Ризаев, И.Р.Ибрагимова. ТДИУ-2019.
4. International Accounting Standards. The ICA in England and Wales. London, 1989.
5. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари. Мавжуд ҳолат ва истиқбол нималарда намоён бўлади? Илмий мақола. А. Каримов, И. Қўзиев, М. Рахимов, 2020.05.12.

Тадбиркорликни молиялаштириш механизмининг халқаро жиҳатлари

Международные аспекты механизма финансирования предпринимательства

International aspects of the entrepreneurship financing mechanism

Қудратилло ТЎХСАНОВ,
ТДИУ “Солиқлар ва сугурта иши”
кафедраси доценти, PhD

Аннотация

Ушбу мақолада тадбиркорлик субъектлари фаолиятини молиялаштиришнинг замонавий услублари ва жиҳатларига алоҳида эътибор қаратилган. Тадбиркорликни молиялаштиришда молиявий технологияларнинг бизнес субъектлари фаолиятига хавфсиз интеграциясини таъминлайдиган ва тегишли хавфларни минималлаштирадиган кенг қамровли тартибга солиш йўналишларини ишлаб чиқиш зарурияти асосланган.

В данной статье особое внимание удалено современным методам и аспектам финансирования деятельности субъектов предпринимательства. В частности, в основе финансирования предпринимательства лежит необходимость разработки комплексных направлений регулирования, обеспечивающих безопасную интеграцию финансовых технологий в деятельность хозяйствующих субъектов и минимизацию рисков.

The funding of business entities' operations is the main topic of this article. The necessity for comprehensive regulatory rules that ensure the secure integration of financial technologies into the operations of business entities and reduce associated risks is the foundation of business finance.

Барчамизга маълумки, 2022 йил 22 август куни пойтахтда Ўзбекистон президенти Шавкат Мирзиёев иккинчи маротаба тадбиркорлар билан очик мулоқот ўтказди. Унда Президент соҳа вакиллари қўлаб-қувватлаш юзасидан 5 та йўналишда ташаббусларни билдириб ўтди. Иккинчи ташаббус сифатида тадбиркорлик фаолиятини кенгайтириш, янги лойиҳаларни амалга ошириш учун қулай молиялаштириш тизимини яратиш масаласи қўйилди[1].

Президентнинг тадбиркорлар билан очик мулоқотида тадбиркорлик субъектлари фаолиятини кенгайтириш, улар томонидан янги ва замонавий лойиҳаларни амалга ошириш учун улар фаолияти-

ни молиялаштириш механизмини такомиллаштириш ҳамда давлат томонидан мунтазам рағбатлантиришга алоҳида эътибор қаратиш лозимлиги таъкидлаб ўтилди. Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини молиялаштириш механизмини такомиллаштиришда хорижий давлатларнинг илғор тажрибалари ҳамда замонавий усулларида самарали фойдаланиш белгилаб олган вазифаларимиз ижросини таъминлашга хизмат қилади.

Халқаро миқёсда электрон тижорат тизимини тартибга солиш, рақобат муҳитини таъминлаш ва тобора ривожланаётган соҳада ахборотни ҳимоя қилишга қаратилган меъёрий ҳужжатлар ишлаб

Калит сўзлар: тадбиркорлик субъектлари, молия институтлари, молиявий технологиялар, молиявий рағбатлантириш, молиявий рисклар, рақамли технологиялар, рақамли маҳсулотлар.

чиқилмоқда. Тегишли ташаббуслар G-20, БМТ Бош Ассамблеяси (UNCTAD), Халқаро рақобат масалалари тармоғи (*International Competition Network*) ва Европа комиссияси доирасида илгари сурилмоқда. Электрон тижорат масалалари бўйича фаол мунозаралар ЖСТ доирасида ҳам ўтказилади. Хусусан, истеъмолчиларни ҳимоя қилиш, электрон имзолардан фойдаланиш ва шахсий маълумотларнинг махфийлигини таъминлаш қоидалари муҳокама қилинади. Электрон тижорат платформаларининг ишлаши учун адолатли, шаффоф ва мослашувчан меъёрларни жорий этиш, айниқса, иқтисодиёти кичик ва ўрта бизнесдан устун бўлган ривожланаётган мамлакатлар учун жуда муҳим ҳисобланади [2].

Халқаро валюта жамғармаси ва Жаҳон банки 2018 йилда ушбу ташкилотларга аъзо давлатларга замонавий молиявий технологияларнинг афзалликларидан фойдаланишда ёрдам бериш ва шу билан боғлиқ хавфларни камайтиришга қаратилган тавсия ҳужжати ҳисобланган молиявий ва технологик қақирув деб номланган дастурни ишга туширди. Ушбу тавсиялар ташкилотга аъзо давлатларнинг тажрибаси асосида тузилди.

Улар энг янги технологияларни барча молия институтларининг операцион фаолиятига интеграциялашуви, молия секторининг барқарорлигини таъминлаш, хатарларни камайтириш, халқаро ҳамкорликни рағбатлантириш каби соҳаларни қамраб олади. Ушбу қақирув доирасида ХВЖ молия-технология соҳасида махсус иш дастурларини ишлаб чиқади.

Жаҳон банки молиявий бозорларни кенгайтириш, молиявий хизматлардан фойдаланиш имкониятини таъминлаш ва халқаро тўловлар тизимини модернизация қилиш учун молиявий технологиялардан фойдаланиш учун шароит яратишга ёрдам беради. Бундан асосий мақсад глобал-технологик ривожланишнинг асосий йўналишларидан бирига айланиши керак бўлган рақамли иқтисодиётни шакллантириш учун шароит яратиш ҳисобланади. Жаҳон банки режаларига кўра, молиявий технологиялардан фойдаланиш давлатлараро тўлов тизимлари фаолиятини яхшилади, мавжуд молиявий институтлардаги бизнес жараёнларини оптимallasштиради ва кичик бизнес субъектлари учун молиявий ресурслар ва хизматлар ҳажмини оширади.

Муқобил қарз платформалари ва керакли маълумотлар таҳлиладан фойдаланиш кичик ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун кредит ресурсла-

ридан фойдаланиш ҳажмини ошириши керак [3].

Европа Иттифоқи даражасида 2018 йил март ойида Европа молия секторида рақобатбардошлик ва инновацион лаёқатлилигини оширишга қаратилган молиявий ва технологик ҳаракатлар режаси (*FinTech Action Plan*) ишлаб чиқилди.

Ҳужжат қуйидаги асосий бўлимларни ўз ичига олади. Булар инновацион бизнес моделларини ривожлантиришни рағбатлантириш ва молия секторида блокчейн, сунъий интеллект каби технологияларни ривожлантириш; киберхавфсизликни ошириш ва молия тизимидаги коррупциянинг олдини олиш масаласидир.

2020 йил апрель ойида Европа комиссияси рақамли молиявий технологиялардан фойдаланиш стратегияси бўйича маслаҳатлашувларни бошлади. Мақсад рақамли молияни қўллаб-қувватлаш сиёсати бўйича давлат тузилмалари ва бизнес вакилларининг фикрларини тўплашдир. Консултациялар молиявий технологик соҳадаги юқорида айтиб ўтилган ҳаракатлар режаси ва Европа назорат органларининг ҳаракатлари, шунингдек, 2019 йил декабрь ойида молиявий инновациялар учун тартибга солувчи тўсиқлар бўйича экспертлар гуруҳи томонидан чиқарилган ҳисобот контекстида ўтказилади. Уларнинг асосида рақамли молиявий технологияларнинг COVID-19 нинг иқтисодий таъсирига қарши курашда мумкин бўлган ҳиссасини баҳолаш режалаштирилган. Кейинги беш йил ичида fintech-компаниялари молиявий хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ барча соҳаларда, хусусан, кичик ва ўрта бизнесни кредитлаш ва сугурта бозорида ўз иштирокини сезиларли даражада ошириши кутилмоқда [4].

Кичик ва ўрта бизнесни рақамлаштириш ҳамда рақамли молиявий маҳсулотларни уларнинг фаолиятига интеграциялашувининг шубҳасиз ижобий томонлари билан, рақамли молиявий технологияларни жорий этишда хавф ва қийинчиликлар мавжуд.

Улар, айниқса, IT инфратузилмаси етарлича ривожланмаган ривожланаётган бозорларда юқори. Бу бозорларда кўп учрайдиган асосий муаммолар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- кўплаб кичик бизнес субъектлари раҳбарлари ва ходимларининг молиявий, рақамли бизнес ва солик саводхонлик даражасининг юқори эмаслиги;
- интернет алоқаларининг ишончсизлиги ва тезлиги етарли эмас;

– банклар ва fintech-компаниялари ўртасидаги самарали ҳамкорликни чеклайдиган, мавжуд рақамли маҳсулотлар ва хизматлар ассортиментини чеклайдиган ҳуқуқий тартибга солишнинг етарли даражада ишлаб чиқилмаганлиги;

– рақамли маҳсулотлардан фойдаланишга ўтишда кичик ва ўрта бизнес корхоналари маълумотларининг хавфсизлиги.

Бундан ташқари, электрон тўлов тизимларидан фойдаланишдаги қийинчиликларни таъкидлаш керак. Бундай ҳолда, асосий хатарлар фирибгарлик ва хакерлик ҳужумлари эҳтимоли билан боғлиқ бўлиб, бу корхоналар ҳисобварақларида маълумотлар ва нақд пулларнинг йўқолишига олиб келиши мумкин. Шунингдек, электрон тўлов тизимлари ўртасида етарли даражада ўзаро боғлиқлик муаммоси мавжуд. Биргаликда ишлаш – бу турли хил платформалар ўртасида реал вақтда узлуксиз маълумот алмашинувини англатади, бу кичик ва ўрта корхоналардан турли хил тўлов тизимларидан фойдаланган ҳолда етказиб берувчилар ва харидорлар билан ўзаро алоқада бўлиш имкониятини беради, бу операцион харажатларни камайтириш учун жуда муҳимдир. Кичик ва ўрта бизнес корхоналари фаолиятига молиявий технологияларни жорий этишнинг асосий шартларидан бири бу ишончли ва кенг молиявий-технологик инфратузилмани яратишдир.

Молиявий технологияларнинг кичик ва ўрта бизнес корхоналари фаолиятига хавфсиз интеграциясини таъминлайдиган ва тегишли хавфларни минималлаштирадиган кенг қамровли ҳуқуқий тартибга солишни ишлаб чиқиш зарур. Рақамли кредитлар ва бошқа шунга ўхшаш операцияларни амалга оширишда кичик ва ўрта бизнес корхоналари маълумотларини ишончли сақлаш тизимини яратиш муҳимлигини ҳам таъкидлаш мумкин эмас.

2020 йилда COVID-19 пандемияси туфайли барча мамлакатларда бизнес фаолиятининг мисли кўрилмаган пасайиши билан кичик ва ўрта корхоналар молиялаштириш имкониятларининг кескин пасайишига дуч келишди.

Рақамлаштиришга асосланган янги бизнес моделларига ўтиш кичик ва ўрта бизнес корхоналарига керакли молиявий ресурсларни жалб қилиш имконини беради. Янги молиявий технологияларнинг кичик ва ўрта бизнес фаолиятига қўшилиши маълум хавфларни ўз ичига олганлиги сабабли, давлат органлари, молия-технология компаниялари ва корхоналарнинг ўзлари томонидан мувофиқлаштирилган саъй-ҳаракатлар талаб этилади. Замонавий технологик базада уларни молиялаштиришнинг қўшимча манбаларини яратиш иқтисодиётнинг ушбу соҳасини ҳам, умуман миллий ва халқаро бозорларни ҳам қайта кўриб чиқишга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ш.М. Мирзиёев. Президентнинг тадбиркорлар билан очиқ мулоқоти: янги ташаббуслар, қулайлик ва энгилликлар. “Халқ сўзи” газетаси. 2022 йил 22 август.
2. Van Daalen M. Blog: Going Digital as a Way Out of the COVID-19 Crisis. International Trade Centre, 07.05.2020. Available at: [Blog/Going-digital-as-a-way-out-of-the-Covid19-crisis/](https://www.iti-centre.org/blog/going-digital-as-a-way-out-of-the-covid19-crisis/) (assessed 15.08.2020).
3. The Bali Fintech Agenda: A Blueprint for Successfully Harnessing Fintech's Opportunities. International Monetary Fund. 11.10.2018.
4. Summary. Consultation on a New Digital Finance Strategy. European Commission. 2020.

Стратегик бошқарув ҳисобида инновацион усулларни қўллаш имкониятлари

Возможности применения инновационных методов в стратегическом управленческом учете Possibilities of applying innovative methods in strategic management accounting

Каржаубай НУРМАНОВ,
Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети
катта ўқитувчиси, PhD.

Аннотация

Мазкур мақолада стратегик бошқарув ҳисобида харажатларни ҳисобга олишнинг халқаро инновацион усуллари тадқиқ этилган ва уларни мамлакатимиз иқтисодиётида қўллаш имкониятлари ёритилган.

В данной статье исследованы международные инновационные методы учета затрат в стратегическом управленческом учете и освещены возможности их применения в экономике страны.

This article explores international innovative methods of cost accounting in strategic management accounting and highlights the possibilities of their application in the country's economy.

Иқтисодиёти тараққий этган мамлакатларда маҳсулот таннархини самарали бошқариш масалаларига жиддий эътибор қаратилади. Бундай мақсадлар учун таргет-костинг ва кайзен-костинг усуллари кенг қўлланилади. Бу усуллар компаниянинг ички захираларидан унумли фойдаланиш орқали харажатларни камайтиришга мўлжалланган.

Таргет-костинг усули маҳсулот ишлаб чиқаришда илғор инновацион ишланмаларни жорий этиш даврида харажатларни камайтиришни ўз олдига асосий мақсад қилиб қўяди.

“Таргет-костинг” усулининг мақсади ишлаб чиқариш, муҳандислик, илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик ва рационализаторлик ишланмаларини қўллаш орқали бутун ишлаб чиқариш цикли давомида маҳсулот таннархини пасайтиришдан иборат.

“Кайзен-костинг” усулининг асосий вазифаси

ишлаб чиқаришни стандартларга мувофиқ барқарор ҳолатда сақлаб туриш эмас, балки фақат ички захиралардан фойдаланган ҳолда асосий жараёнларни доимий равишда такомиллаштириш ҳисобига харажатларни мунтазам камайтириб бориш ҳисобланади.

Агросаноат мажмуаси корхоналари томонидан “кайзен-костинг” тизимини қўллаш, мақсадли харажатларни мақбул даражада белгилаш, дрифтинг-харажатларни (маҳсулот таннархига таъсир кўрсатувчи харажатлар моддалари) биров (3-5 фоиз) ошиб кетишига имкон беради [1].

Кайзен-костинг – харажатларни қоплаш – сифатни босқичма-босқич ошириш ва харажатларни талаб даражасига туширишдан иборат [2].

Стратегик бошқарув ҳисоби концепциясида сотишдан олинган ялпи фойда (халқаро амалиётда “Маржинал фойда” усули деб номланади) ва “Таргет-костинг” усуллариининг имкониятларини баҳолаш

Калит сўзлар: стратегик бошқарув, инновацион усуллар, таннарх, таргет-костинг, кайзен-костинг, паст нархлар.

Стратегик бошқарув ҳисобини ташкил этишда Таргет-костинг ва Кайзен-костинг усуллариининг қиёсий тавсифи

Концепция	Бош ғоя	Имкониятлар ва устувор вазифалар
Таргет-костинг	Инновацион моделни ишлаб чиқиш босқичларида харажатларни камайтириш	Кўрсаткичларнинг мақсадли қийматларини ҳисобга олган ҳолда маҳсулот таннархини оптималлаштириш йўналишларини аниқлаш имконини беради; Зарур нисбатни аниқлайди “нарх-сифат”, - истеъмолчи хусусиятлари, хизмат муддати, хизмат кўрсатиш даражаси ва бошқалар
Кайзен-костинг	Сифатни босқичма-босқич ошириш ва харажатларни керакли даражага пасайтириш	Харажатларни камайтиришга ва самарали бошқаришга ёрдам беради, харажатлар ва активлар рентабеллигини оширади

мақсадида таққослама жадвал маълумотларини таҳлил қиламиз (2-жадвал).

Халқаро экспертларнинг таъкидлашича, маржинал фойда сотиш баҳосининг 10 фоизи асосида ҳисобланади (маржинал фойда = 20 дан 10 фоиз = бир бирлик учун 2 АҚШ доллари). Бунда, мақсадли баҳо яъни, таргет-костинг куйидагига тенг бўлади: Мақсадли таннарх = Сотиш баҳоси – маржинал фойда (20 – 2 АҚШ доллари). Мақсадли харажатларни ҳисоблаб чиқамиз (таргет-костинг) = бир бирлик учун 18 АҚШ доллари [3].

Шоличиликлостерларива фермерхўжаликлари фаолиятига “Кайзен-костинг” ва “Таргет-костинг” усуллариини жорий этиш келажакда харажатларни камайтириш ва маҳсулот сифатини оширишга хизмат қилади.

Маҳсулотни ишлаб чиқариш ва бозорга кириш босқичида истеъмолчиларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолати ва бозордаги рақобат муҳитини таҳлил қилиш зарур. Бундан кўзланган мақсад, энг аввало, сотиш баҳоси ва рентабеллик даражаси сотиш учун мўлжалланган маҳсулотнинг мақсадли таннархидан келиб чиқиб белгиланади.

Агар маҳсулотни ишлаб чиқиш жараёнида мақсадли таннархга эришиш мумкин бўлса, унда маҳсулотнинг кейинги тақдири муваффақият

ўз ичига олади, бу ушбу турдаги маҳсулотга бозор эҳтиёжларини олдиндан ўрганиш билан боғлиқ.

Маҳсулот ҳаётий циклининг пасайиш босқичида таргет-костинг усулини қўллаш зарур, чунки, бу даврда бозорнинг тўйинганлиги ва кўплаб рақобатчиларнинг мавжудлиги сабабли сотиш ва фойданинг пасайиши кузатилади. Оқибатда компания янги маҳсулот турини ишлаб чиқишга олдиндан ҳозирлик кўриши талаб этилади.

Маҳсулотнинг етуклик босқичида унинг умрини узайтириш ва ўсишини давом эттириш мақсадида пасайиш босқичини четлаб ўтиб, “кайзен-костинг” усулидан олдиндан (ўсиш босқичининг охирида ва (ёки) ўсишнинг бошида) фойдаланиш тавсия этилади. Бу таргет-костинг тизимини ажралмас қисми бўлиб, фақат ишлаб чиқариш жараёнида бир хил функцияни бажаради. Кайзен-костинг тизими бозор эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқарилган маҳсулотларни ўз вақтида ўзгартириш (доимий такомиллаштириш), мақсадли таннарх даражасини назорат қилиш ва шу билан корхонада сотиш ҳажми ва фойдани ошириш имконини беради.

Халқаро амалиётни таҳлил қилганимизда, “Procter & Gamble” компаниясининг доимий паст нархлар стратегияси усули эътиборимизни ўзига

“Маржинал фойда” ва “Таргет-костинг” тушунчаларини элементлари бўйича қиёслаш [4] (минг сўм)

Т/р	Маржинал фойда (ялпи фойда)		Таргет-костинг	
1.	Маҳсулотларни (товарлар, иш ва хизматларни) сотишдан тушадиган соф тушум	1 500,0	Соф даромад (Sales Price)	1 500,0
2.	Сотилган маҳсулотлар (маҳсулотлар, иш ва хизматлар) таннархи	1 200,0	Маржинал фойда (Marginal profit)	300,0
3.	Маҳсулотларни (товарлар, иш ва хизматларни) сотишдан олинган ялпи фойда (зарар) (Маржинал фойда)	300,0	Таргет-костинг (Target cost for per unit)	1 200,0

жалб этади.

Компанияда қабул қилинган нарх сиёсатига биноан ўрнатилган фойда ставкаси адолатли нарх белгилашга иқтисодий асос бўлиб хизмат қилади.

“Procter & Gamble” компанияси янги “ҳар кунги паст нархлар” стратегиясини шакллантириш жараёнида сотувни рағбатлантириш сиёсатидан воз кечиб ўз маҳсулотларига доимий бир хил нархни белгилаш стратегиясини амалга оширмоқда.

Авваллари компания томонидан фойдаланиб келинган ҳар қандай нарх чегирмалари ва воситачиларни рағбатлантириш усуллари бекор қилинган [5].

Амалиётнинг кўрсатишича, ишлаб чиқарувчилар томонидан воситачиларга чакана нархларни пасайтириш шарти билан турли чегирмалар ва рағбатлантириш усуллари тақлиф этилган. Натижада воситачилар маҳсулотнинг асосий қисмини паст нархларда сотиб олиб, қўшимча фойдага эга бўладилар. Оқибатда ишлаб чиқарувчи ва воситачиларнинг мавсумий вақт оралиғидаги юқори фойда даражасига эришиш мақсади истеъмолчиларнинг зиммасига асосланмаган юқори нарх кўринишида тушади.

Бундай усуллари қўллаш натижасида қишлоқ хўжалиги корхоналарининг шולי етиштириш соҳасидаги харажатларини самарали бошқариш, ишлаб чиқариш жараёнига катта сармояларни жалб қилмай, сифатни ошириш ва харажатларни 5 фоизгача камайтириш мумкин.

Хулоса қилганимизда, мамлакатимизни инновацион иқтисодиётга ўтказиш таннархни стратегик мақсадлар учун оқилона бошқариш ва оптималлаштириш заруриятини келтириб чиқаради. Бу ўз навбатида илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик, кашфиётчилик соҳасига инвестициялар қилишни тақозо этади. Қўйилган сармояларнинг самарадорлигига юқорида қайд этилган халқаро усуллари қўллаш орқали эришилади. Хўжалик субъекти томонидан танланган ва тасдиқланган ҳисоб сиёсатига “Таргет-костинг”, “Кайзен-костинг”, “Маржинал фойда” ва паст нархлар каби усуллари киритиш харажатларни қадамба-қадам камайтириш ҳамда маҳсулот таннархини пасайтириш ҳисобига соф фойдани кўпайтиришга молиявий дастак бўлиши халқаро амалиётда ўз тасдиғини топганлигини таъкидламоқ зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Желтова М.Ф., Меркулова И.Ф. Кайзен-костинг и таргет-костинг как направление повышения эффективности деятельности предприятий АПК. – Казань, ж. «Молодой учёный». № 12 (59). Декабрь, 2013 г.
2. Ким Л.И. Стратегический управленческий учет: теория и тенденции внедрения. Вестник Российского университета кооперации. 2012. №2 (8).
3. Target Costing. Setting targets for costs according to market conditions. www.corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/accounting/target-costing/
4. Target Costing тўғрисидаги маълумотлар асосида муаллиф ишланмаси. Setting targets for costs according to market conditions. www.corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/accounting/target-costing.
5. Amelia Lucas. Харажатларнинг ўсиши туфайли «Procter & Gamble» компаниясининг маҳсулотлари нархининг ошиши кутилмоқда. <https://www.cnn.com/2022/01/19/procter-gamble-plans-more-price-hikes-for-tide-and-other-products-.html>

УЎТ: 336.77.066(575.1)

Хўжалик субъектларида харажатларнинг бошқарув ҳисобини юритишда “1UZ” дастурини қўллаш истиқболлари Перспективы внедрения программы «1UZ» при ведении управленческого учета затрат хозяйствующих субъектов Prospects for the implementation of the “1UZ” program in the management of cost accounting for business entities

Азамат МАХМУДОВ,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил изланувчиси,
иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент.

Аннотация

Мазкур мақолада харажатларни ҳисобга олиш ва бухгалтерия ҳисобини юритишда компьютер дастуридан фойдаланиш усуллари енгил саноат корхоналарида қўллаш имкониятлари тадқиқ этилган. Изланишлар натижалари бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар берилган.

В данной статье исследованы возможности внедрения методов компьютерных программ в ведении бухгалтерского учета затрат на предприятиях легкой промышленности. По результатам исследований даны научные предложения и практические рекомендации.

This article explores the possibility of introducing computer program methods in accounting for costs at light industry enterprises. Based on the research results, scientific proposals and practical recommendations are given.

Ўзбекистонда фаолият юритаётган енгил саноат корхоналарида бухгалтерия ҳисоби ва аудит методологиясини такомиллаштириш бўйича комплекс чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш харажатларнинг бошқарув ҳисобида “1UZ-Бухгалтерия” дастурини қўллаш жараёнида “Таннарх” номи бўлим ва унга мос субконтолар ҳамда “Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар контенти”ни киритиш натижасида ҳисоб юритиш самарадорлигини оширишга ҳамда амалдаги бухгалтерия ҳисоби тизими-ни халқаро стандартларга трансформация қилишга имконият яратилади.

Бухгалтерия ҳисобини замонавий ахборот технологиялари ёрдамида юритиш бухгалтерия ҳисоби соҳасидаги амалдаги қонунчилик талаблари асосида юритилади.

Рақамли иқтисодиёт имкониятларидан ва дастурларидан фойдаланиш ҳисоб юритишда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бу босқичлар қуйидагилардан иборат (1-чизма).

Маълумки, ахборотларни замонавий ахборот технологиялари ёрдамида қайта ишлашни корхона ҳисоб сиёсатида акс эттирилиши талаб этилади. Ҳозирда амалиётда қўлланилиб келинаётган “1UZ-Бухгалтерия” дастурий таъминотини такомиллаштириб борилаётганлиги бунга яққол мисол бўла олади. Бундан ташқари, ҳар бир хўжалик юритувчи субъект ўз фаолияти хусусиятидан келиб чиқиб бухгалтерия ҳисобини юритиш учун мазкур дастурий таъминотдан фойдаланиши мумкин.

Махсус автоматлаштирилган тизимларга бухгалтерия ҳисобининг счётлар режаси киритилган

Калит сўзлар: таннарх, харажатлар, счётлар режаси, субконто, ахборот технологиялари, аналитик ҳисобни сошлаш.



1-чизма. Рақамли иқтисодиёт воситалари ва дастурлари ёрдамида ҳисоб юритиш босқичлари. бўлиб, унинг базаси амалдаги счётлар режаси (21-БҲМС)га мос келади.

“1UZ-Бухгалтерия” дастурининг “Корхона” номи менюсида “Счётлар режаси” тугмасини танлаш орқали “Бухгалтерия ҳисобининг счётлар режаси” дарчасига ўтиш мумкин. Счётлар бўйича қолдиқларни киритиш ҳисобот йилининг биринчи санасига бирламчи маълумотларни киритиш билан бошланади. Дастурнинг юқоридаги панелида жойлашган “Умумий” қўшимча варағининг пастки қисмида “Ҳужжатлар” бўлими жойлаштирилган бўлиб, ундан “Ҳужжатлар” бўлимига сичқончанинг ўнг тугмаси босилганда дастурда мавжуд барча ҳужжатларнинг рўйхати очилади. “1UZ-Бухгалтерия” дастурининг “Ҳисобварақлар бўйича қолдиқларни киритиш” тугмасини танлаш орқали – ҳисоб-рақам, устав жамғармаси, таъсисчиларга қарз ва ҳоказо счётлар бўйича қолдиқ киритиб чиқамиз. Дастурга киритилган барча бухгалтерия ҳисоботи маълумотларини анча енгиллаштиради, шунинг учун дастурда ички ҳисоботларнинг бир неча турлари мавжуд бўлиб, унда ҳисобот даврининг 01 санасига қолдиқ маълумотлари тўғри киритилганли-

гини текширилади.

Дастурнинг “Умумий” менюсида кўп фойдаланиладиган ҳисоботлар тугмалар жойлашган бўлиб, бу тугмаларда жойлаштирилган ҳисоботларнинг ҳар бири ўз функциясига эга. “1UZ-Бухгалтерия” дастурида АҚҚ (Айланма қолдиқ қайдномаси) – Айланма ҳаракатни акс эттиради. Ҳисобварақ бўйича АҚҚ– ҳисобварақнинг номи ва айланма ҳаракати бўйича маълумотларни акс эттиради. Бунда дебитор ва кредитор қарзларни кўриб туриш қулай бўлади. Ҳисобварақ карточкаси – ўзида ҳисобварақ қисмлари бўйича маълумотларни акс эттиради.

Ҳисобварақ таҳлили – ўзида ҳисобварақ ва маълум миқдордаги пуллар тўғрисида маълумотларни акс эттиради ва бош китоб ўзи шаклланади.

Тизимда олдиндан бўлган счётларни фойдаланувчи томонидан ўчириб ташлаши мумкин эмас (олдиндан бўлган счётлар белги билан белгиланган), бироқ янги счётлар ва субсчётлар киритиши мумкин. Янги киритилган счётлар бўйича қуйидаги хусусиятларини белгилаши шарт:

- актив, пассив счётларнинг аломатларини;
- балансдан ташқари счётларнинг аломатларини;

- аналитик ҳисобнинг созланиши;
- миқдорий ҳисобнинг созланиши;
- валюта ҳисобининг созланиши.

Аналитик ҳисобни созлаш – бу субконто турлари бўлиб, счётнинг хусусияти сифатида берилади. Ҳар бир счёт бўйича аналитик ҳисоб бир вақтда учтагача субконтода олиб борилиши мумкин.

Бухгалтерия ҳисобининг ўтказмаларида счётлардан фойдаланиши чекловлар ўрнатилган бўлиши мумкин. Бухгалтерия ўтказмаларида фойдаланиш мумкин бўлмаган счётлар, счётлар режасида сариқ рангда ажратиб кўрсатилган. Бухгалтерия ҳисоби счётининг тузилиши билан танишиш мақсадида Счётнинг тузилиши тугмачасини босиб кўриш мумкин. Танлаб олинган счёт бўйича қўшимча маълумотларни олиш учун ҳисоботлар тугмачасини босилади ва стандарт бухгалтерия ҳисоботининг бири, масалан, счёт бўйича оборот-сальдо қайдномаси шакллантирилади.

Счётнинг субконто рўйхатига ўтиши учун субконто тугмачаси босилади. “Печать” тугмачаси билан бухгалтерия ҳисобининг счётлар режасини экранга чиқариш ва қоғозда чоп қилиш мумкин.

Мазкур дастурда “Субконто” деганда аналитик ҳисобнинг объекти тушунилади. Субконто турлари эса аналитик ҳисобнинг бир типдаги кўпгина объектларини ўз ичига олади. Субконто турига ахборотлар базаси, ҳужжат турлари ва бошқа объектларни киритиш мумкин. Ўйғма ҳисоб мақсадларида умумий субконто турларидан фойдаланилади, улар менюнинг “Корхона” – “Счётлар режаси” – субконто турларида жойлашган бўлади.

Субконтонинг ҳар бир тури бўйича қўшимча маълумотлар белгиси ўрнатилиши мумкин:

- фақат айланмалар ҳисоби – субконто қолдиғи бўйича ҳисоб юритилмаётган пайтда мақсадга мувофиқ ҳисобланади;
- ҳисоб сўмда олиб борилиши – кўпгина ҳолларда мақсадга мувофиқ ҳисобланади;
- миқдорий ҳисоб – ТМЗ счётлари учун мақсадга мувофиқ;
- валюта ҳисоби – баланснинг валюта моддалари бўйича олиб бориш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Ўзбекистонда фаолият юритаётган енгил саноат корхоналарининг бухгалтерия ҳисоби ва аудити фаолиятининг асосий мақсади ижобий молиявий натижага эришиш, яъни, максимал даражада фойда олишдир.

Енгил саноат корхоналарида амалдаги бухгалтерия ҳисоби счётлар режасига “Харажатлар” номи бўлимнинг таркибига киритиладиган калькуляцион ҳамда субконто счётларни БҲХСга адаптация қилиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймииз.

Хулоса қилганимизда, харажатларнинг бошқарув ҳисобида “1UZ-Бухгалтерия” дастуридан фойдаланиш “Таннарх”, “Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар” номи бўлимлар ва унга мос субконтоларни киритиш ҳисоб юритиш тизимининг шаффофлик ва ҳаққонийлик жиҳатларини оширади, бу, ўз навбатида, амалдаги бухгалтерия ҳисоби тизимини халқаро стандартларга трансформация қилиш имконияти яратилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонуни, 2016 йил 13 апрель. www.lex.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги ПҚ-4611-сонли “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.
3. Abdusalomova N., “Cost Accounting and Financial Health: Analysis of Cost Reduction Policy Effect in Selected Enterprises of Metallurgy Industry in Uzbekistan,” International Journal of Management Science and Business Administration, Inovatus Services Ltd., vol. 3(3), pages 33-38, march, 2017.
4. www.1uz.uz “1UZ-Бухгалтерия” дастурининг расмий сайти.

Соғлиқни сақлаш тизимида молиявий назоратни такомиллаштириш Совершенствование финансового контроля в системе здравоохранения Improving financial control in the healthcare system

Нодира ШАНАСИРОВА,
Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш
муҳандислар институти
Миллий тадқиқот университети, PhD, доцент.

Аннотация

Мақолада молиявий назоратни такомиллаштириш бўйича тадқиқотчи олимларнинг ишлари ўрганилган, мамлакатимиз соғлиқни сақлаш тизимида молиявий назоратнинг аҳамияти очиқ берилиб, хулоса шакллантирилган.

В статье рассматривается работа ученых-исследователей по совершенствованию финансового контроля, раскрывается значение финансового контроля в системе здравоохранения нашей страны, делается вывод.

The article examines the work of research scientists on the improvement of financial control, reveals the importance of financial control in the healthcare system of our country, and relevant conclusions are offered.

Кириш

Соғлиқни сақлаш тизимида молиявий назоратни ташкил қилишдан мақсад молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш ва жорий молиявий қонунчиликка риоя қилиши устидан назорат ўрнатиш ҳисобланади. Яна ҳам кенгроқ тушунтирганда, молиявий назоратнинг энг муҳим вазифаларидан бири молиявий сиёсатни амалга ошириш, шунингдек, соғлиқни сақлаш тизимида маблағлардан мақсадли ва самарали фойдаланишни назорат қилиш ва бюджет ҳисобига тўғри риоя этилиши ҳисобланади.

Аввало, молиявий назоратни мулкчиликнинг турли шаклларида амалга оширишнинг ўзига хослиги бор. Тадқиқотимиз объекти сифатида соғлиқни сақлаш муассасаларини олганлигимиз ҳамда уларнинг давлатга қарашли бўлган соғлиқни сақлаш тизими доирасида амалга оширилиши ҳам бунинг яққол ифодасидир, бу эса тадқиқотимизнинг дол-

зарблигини асослайди.

Адабиётлар таҳлили

Аввало, назорат сўзи хусусида тўхталганимизда, “назорат” (французча – сўзма-сўз “икки нусхада сақланадиган рўйхат”) текширишни англатади [1].

Горбуновой О.Н. фикрича: “Молиявий назорат давлат органларининг фаолияти ва айрим ҳолларда молиявий операцияларнинг қонунийлиги ва ишончлилигини аниқлаш, молиявий-иқтисодий фаолиятнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш ва маълум қилиш учун махсус ваколатга эга бўлмаган нодавлат органлари ҳисобланади. Янги захираларни ошириш, даромадларнинг бюджетга тушиши ва давлат мулки сақланишини ошириш” [2].

М.В. Мельник фикрича, молиявий назорат – молиявий, пул-кредит, валюта операцияларини қонун талаблари, давлат ва мулкдорлар томонидан ўрнатилган қоидалар ҳамда қоидаларга мувофиқлигини махсус ваколатли органлар томонидан текши-

Калит сўзлар: молиявий назорат, ички аудит, соғлиқни сақлаш, харажат.

риш. “Шунга кўра, давлат молиявий назорат давлат ва унинг фуқароларининг ягона давлат молиявий сиёсати ва молиявий манфаатларини таъминлаш учун давлат органлари ёки давлат номидан амалга ошириладиган молиявий назоратдир” [3].

А.Н. Малолетко таърифича: “Молиявий назорат – ҳўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг молиявий ва у билан боғлиқ масалаларини текшириш учун тузиладиган муайян шакл ва усулларни қўллаш бўйича тадбирлар ҳамда операциялар мажмуи” [4].

Е.Ю. Грачева “молиявий назорат – бу ижтимоий аҳамиятга эга мақсадларга эришиш учун молиявий фаолиятни амалга ошириш жараёнида барча субъектлар томонидан қонунийликка риоя этилишини текшириш учун давлат, шаҳар, давлат органлари ва ташкилотларнинг, бошқа ҳўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқий нормалари билан тартибга солинади”. Е.Ю. Грачева молиявий назоратни нафақат давлат органлари, балки шаҳар ва жамоат ташкилотлари томонидан ҳам амалга оширилиши мумкин деб ҳисоблайди. Бироқ, молиявий назорат объекти, унинг фикрича, фақат молиявий фаолиятнинг қонунийлигини текшириш ҳисобланади” [5].

Тадқиқот методологияси

Илмий изланишлар жараёнида таҳлил ва синтез, аналитик таҳлил, қиёсий таҳлилнинг самарали усулларидан фойдаланилди. Тадқиқотимизда қиёсий таҳлил, аналитик таҳлил соҳалари ёрдамида муаммони чуқур ўрганишга ҳаракат қилдик.

Таҳлил ва натижалар

Давлат молиявий назорати давлат органларининг кўзлаган мақсадларга эришишида катта ёрдам беради ва улар фаолияти самарадорлигини оширишга ҳисса қўшади. Давлат бошқаруви миллий маданиятининг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, давлат молиявий тизими иқтисодий, операцион ва ҳуқуқий ўзгаришларга тайёр бўладиган тарзда мослаштирилиши керак. Барқарор давлат молиявий назорат тизимини ишлаб чиқиш ҳар қандай сиёсий, модел ва жараёнларга амал қилишдан кўра кенгроқ вазифа ҳисобланади. Давлат молиявий назорати учун тегишли муҳит ва назорат даражасини лойиҳалаш учун тегишли қийматлар талаб қилинади.

Биз томонимиздан олиб борилган ўрганишлар шуни кўрсатдики, соғлиқни сақлаш муассасаларида молиявий назоратнинг бир қисмигина ишляпти. Яъни, ўрганилган барча ҳолатлар фақатгина ички аудитга тегишли бўлиб молиявий назоратга хос

ҳолатлар кузатилгани йўқ. Бу бўйича меъёрий ҳужжатлар ҳам ишлаб чиқилмаган. Фақатгина битта Президент қарори асосида ташкил этилган бўлиб, ҳанузгача ички аудит ва молиявий назорат хизматининг ишлаш тартиби, ҳисобдорлик масалалари бирор расмий ҳужжатда аниқ акс этирилмаган.

Шу боис, биз томонимиздан соғлиқни сақлаш тизимида молиявий назорат хизмати тўғрисидаги Низом лойиҳаси ишлаб чиқилди. Низом Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 августдаги ПҚ–3231-сонли “Таълим ва тиббиёт муассасаларини молиялаштириш механизмини ҳамда давлат молиявий назорат тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги қарорига мувофиқ ички аудит ва молиявий назорат хизматлари бюджет маблағларининг мақсадли сарфланиши ва бухгалтерия ҳисобини юритилиши устидан назоратни амалга ошириш, бюджет қонунчилигини бузиш ҳолатларини олдини олиш ва профилактикасига қаратилган чора-тадбирлар ўтказилишини белгилайди”.

“Мамлакатимизда давлат томонидан соғлиқни сақлаш тизимида ажратилган харажатлар суммаси ҳам Давлат бюджети харажатлари қисмида доимий равишда келтириб борилади, жумладан, 2019-2021 йиллар кесимида 1-жавдвалда жами харажатлар ва ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш харажатлари келтирилган” (1-жадвал).

1-жадвал.

Жами харажатлар ва ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш харажатларини (млрд.сўм) [6]

Кўрсаткичлар	Йиллар		
	2019	2020	2021
Ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш	63 542,3	63 176,7	80 671,8
Шундан: Соғлиқни сақлаш	14 977,4	19 397,2	23 316,8
Таълим	33 536,1	29 961,1	39 640,8
Харажатлар жами	118 008,6	144 142,7	188 257,1

1-жадвалдан кўриниб турибдики, Давлат бюджетидан ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш мақсадида ажратилаётган маблағлар 2019 йил 63 542,3 млрд. сўм, 2020 йил 63 176,7 млрд. сўм, 2021 йилда эса 80 671,8 млрд. сўм ўсиш

тенденциясига эга. Соғлиқни сақлашга ажратилаётган харажатларнинг улуши ҳам мутассил ошиб борган. Ижтимоий соҳа ва аҳолини қўллаб-қувватлашга ажратилаётган харажатлар таркибида маорифдан кейинги катта улуш айнан соғлиқни сақлаш тизимига тегишли бўлиб, 2019 йилда 14 977,4 млрд. сўмдан 2021 йилга 23 316,8 млрд. сўмга ошганлигини кўришимиз мумкин. Бундан ташқари 2020 йилдан бошлаб соғлиқни сақлашга давлат харажатларининг кўпайиши кўп жиҳатдан коронавирус инфекциясига қарши курашиш мақсадида қўшимча ресурсларни жалб қилишга олиб келди ва инқирозга қарши курашиш жамғармасидан 3 846,3 млрд. сўм йўналтирилди. Албатта, ушбу маблағларнинг тўғри сарфланиши устидан назоратни кучайтириш муҳим ҳисобланади, бу эса соғлиқни сақлаш тизимида молиявий назорат ва ички аудитнинг аҳамиятини орттиришга хизмат қилади.

Шуни таъкидлаш керакки, давлат молиявий назорати профилактик хусусиятга эга бўлиб, мумкин бўлган салбий оқибатларнинг олдини олишга

имкон беради. Ички назорат тизими бюджет харажатларини режалаштириш, профилактика ишларини кучайтириш, баҳолаш, бюджет ҳисоботининг ишончлилигини тасдиқлаш ва бюджет маблағларидан оқилона фойдаланиш самарадорлигини оширилишига қаратиш ҳамда халқаро стандартларга мос равишда ташкил қилишимиз мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Хулоса

Биз тадқиқотларимиз давомида, соғлиқни сақлаш тизимида молиявий назоратни ташкил этиш ва ўтказиш жиҳатидан ўрганишларимиз асосида давлат молиявий назорати тушунчасига такомиллаштирилган таъриф шакллантирдик. Яъни, “давлат молиявий назорати – соҳага оид қонун ҳужжатларининг ижроси устидан назоратни амалга ошириш мақсадида назорат объектларининг бухгалтерия, молия, статистика, банк ва бошқа ҳужжатларини ўрганиш, таққослаш ҳамда тегишли чоралар кўриш бўйича тавсиялар бериш”.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Bibliofond- <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=499532#text>
2. Горбунова О.Н. Финансовое право: учебник / М.: Юристъ, 1996. - 400 с.
3. Мельник М.В., Пантелеев А.С., Звездин А.Л. Ревизия и контроль: Учебное пособие/Под ред. проф. М.В. Мельник- М.: ИД ФВК-ПРЕСС, 2003- 520 с.
4. Малолетко А.Н. Контроль и ревизия: учеб. пособие. Москва: КНОРУС, 2006. - С. 312 с.
5. Грачева Е.Ю. Финансовое право: учебник для бакалавров / под ред. М.: Проспект, 2013. 576 с.
6. Муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2019-2021 йиллардаги бюджет маълумотлари асосида тайёрланган.

УЎТ: 334.7/338

Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошқаришга оид назарий қарашлар

Теоретические подходы к управлению деятельностью субъектов предпринимательства

Theoretical approaches to managing the activities of business subjects

Санжар СОБИРЖОНОВ
ТМИ доценти, PhD

Аннотация

Бу мақолада тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошқаришга оид назарий қарашларнинг XVI-XXI асрларга хос бўлган жиҳатлари ёритилган.

В данной статье описаны аспекты теоретических взглядов на управление деятельностью хозяйствующих субъектов, характерных для XVI-XXI вв.

This article describes aspects of theoretical views on the management of the activities of economic entities, typical for the XVI-XXI centuries.

Жамиятда рўй бераётган ҳар қандай воқеа-ҳодисалар маълум бир объектив зарурият орқали юзага келади. Табиий савол туғилади: Хўш, тадбиркорлик фаолиятида иқтисодий эркинлик нима ва у қандай зарурият орқали юзага келади? Бу борадаги долзарб масалалар ва фикрлар иқтисодиёт ва бошқарув соҳасида қатор олимлар ўртасида узоқ йиллардан бери қизиқиш уйғотиб келмоқда.

Тадқиқот иши аввалида, биз, тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишда, эркинлик тамойиллари асосида бошқаришга доир турли мактаб қарашларини ҳамда йўналишларнинг ҳар бир даврда ўзига хос ўрганилган жиҳатларини кўриб чиқамиз.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини эркинлаштиришда замонавий бошқарув тамойилларини қўллашга оид қарашлар XVI аср-

га келиб илмий асосланган фикрлар билан бойитилди ҳамда жамият ҳаётига кириб кела бошлади. Бу даврга келиб, капиталистик муносабатларни ривожлантиришга оид дастлабки қарашлар Англия, Франция, Италия каби йирик саноатлашган мамлакатларда пайдо бўла бошлади ва иқтисодий муносабатларни илмий тартибга солувчи мактаблар учун талаблар пайдо бўлишига сабаб бўлди.

Бошқарув тамойилининг моҳияти шундаки, ҳар қандай корхонанинг олий мақсадга эришишида ундан фойдаланиш устувор аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан, биз, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлар фаолиятини бошқаришни такомиллаштиришга оид олимларнинг назарий қарашларида тадбиркорлик фаолиятини бошқаришда қандай тамойилларга эътибор қаратилганлиги тўғрисидаги маълумотларни умумлаштириб тегишли жадвал кўрини-

Калит сўзлар: маркетинг, инновацион маркетинг, рақамли маркетинг, интерактив технологиялар, коммуникация, алоқа ва ахборотлаштириш, корхона маркетинг фаолияти.

Тадбиркорлик субъектлар фаолиятини бошқаришга оид қарашларнинг таснифланиши

Т/р	Бошқарув назарий таълимотларининг амалиётда фойдаланганлик даври	Тадбиркорлик фаолиятини бошқариш таълимоти намоёндалари	Бошқарув тамойиллари	Қайси даврга тегишлилиги
1	Тадбиркорлик ва менежмент назариялари уйғунлашган бозор концепцияларининг вужудга келиши	1. Р. Кантильон	1. Сотиш ва сотиб олишдаги таваккалчилик 2. Тартибга солиш ва иштирок этиш	XVI-XVIII
		2. А.Тюрго	1. Тадбиркорлик қобилияти 2. Бошқарув функциялари	
		3. Пьер Лепезан Буагильберг Марк Рене д'Аржансон	1. Тадбиркор эркинлиги 2. Эркин бошқарув	
		4. А.Смит	1. Меҳнат тақсимооти 2. Корпоратив муносабат	
		5. Жан Батист Сей	1. Мувофиқлаштириш 2. Таваккалчиликни камайтириш	
2	Тадбиркорлик фаолиятини бошқаришда ижтимоий йўналтирилган бозор тизимининг юзага келиши	1. В. Рёбке,	1. Ижтимоий бошарув 1. Ҳимояланган маҳсулот 2. Инновацион ёнлашув 1. Ишчанлик қобилияти 2. Тадбиркор ва истеъмолчи ўртасидаги алоқа 1. Янги технология 2. Тадбиркор новатор	XIX-XX
		2. В. Ойкен		
		3. И. Тюнен		
		4. Л. Эрхард		
		5. А. Маршал		
3	Тадбиркорлик фаолиятини инновацион бошқариш	6. Д. Шумпетер	1. Функцияларни мувофиқлаштириш 1. Замонавий технология жорий этиш 2. Кутилмаган таваккалчилик 1. Маркетинг сиёсати 2. Конструктив қарорлар 1. Кучли ғоя 2. Янгиликка бўлган интилиш 1. Таваккалчиликни бошқариш 1. Бошқарув самарадорлиги 2. Бошқарувнинг натижадорлиги	XXI
		1. Р. Кауза		
		2. Людвик Фон Мизес		
		3. Алан Ҳоскин		
		4. К.Николас		
		5. Д. Макклеланд		
		6. Лондженекера		
		7. Ицхак Адизес Калдерон		

шида ифодаладик (1-жадвал).

1-жадвалда кўриниб турибдики, тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошқаришга оид қарашлар иқтисодиёт ва бошқарув фани тарихидаги олимлар таълимотларида ўз аксини топган бўлиб, тадбиркорлик субъектлар фаолиятини бошқаришни такомиллаштириш масалаларига турли оқимлар томонидан турлича тамойиллар асосида ёндашилган.

2-жадвалда кўриниб турибдики, иқтисодчи олимлардан А.Ўлмасов ва М.Шарифхўжаевлар “Тадбиркорлик фақат пул топиш эмас, балки яратувчанлик фаолияти орқали даромад олиш омилдир” деб таъкидлайди [1]. Яъни, тадбиркорлик фаолияти бу даромад топишга мўлжалланган иқтисодий фаолият саналади, агар у мунтазам равишда фаоллашмаса иқтисодий ўсиш рўй бермаслигини асосладилар ва улар айнан тадбиркор-

Ўзбекистон иқтисодчи олимларининг тадбиркорлик субъектлар фаолияти
бошқарувига оид қарашлари

Т/р	Бошқарув назарий таълимотларининг амалиётда фойдаланганлик даври	Тадбиркорлик фаолиятини бошқариш таълимоти намоёндалари	Бошқарув тамойиллари	Қайси йилга тегишлилиги
1	Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятини бошқаришнинг ижтимоий йўналтирилган бозор тизимига босқич-ма-босқич ўтиш даври	1. А.Ўлмасов	1. Яратувчанлик	1991-2022
		2. М.Шарифходжаев	2. Бозорни бошқариш	
		2. К.Муфтайдинов	1. Ишлаб чиқаришни узлуксизлиги	
		3. У.В. Гафуров	1. Давлат томонидан тартибга солиш	
		4. П.Абдулқосимов	1. Қонуний ҳимояланганлик	
		5. А.Қулматов		
		5. С.Собиржонов	1.Ўзгарувчан муҳитга мослашиш 2. Интенсив бошқариш 3. Янгилик билан юришга қодир бўлиш	

ликнинг сифат жиҳатига эътибор бериш лозим деб ҳисоблашади.

Фикримизча, А.Ўлмасов ва М.Шарифхўжаевлар тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш ҳамда бошқаришда раҳбардан алоҳида новаторлик қобилиятининг талаб қилиниши, тадбиркорнинг келгусида бозорни бошқаришни энг муҳим жиҳат сифатида қабул қилишига сабаб бўлишини назарда тутишган. Ҳозирда бозор талаби ҳам инсонлар эҳтиёжи учун арзон ва сифатли барча талабларга мос маҳсулотлар ишлаб чиқишдан иборат бўлмоқда.

Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари моҳиятини очишда Қ.Муфтайдинов “Тадбиркорлик иқтисодий фаолиятни ҳаракатлантирувчи куч сифатида иқтисодий маховик бўлиб, бозор иқтисодиёти шароитида тадбиркорлик фаолиятини ва истеъмол талабларини эътиборга олган ҳолда, кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришнинг узлуксизлигини таъминлайди” дея таъкидлаб ўтди [2]. Бундан тушунишимиз мумкинки, Қ.Муфтайдинов тадбиркорлик фаолиятини бошқаришда узлуксиз ишлаб чиқариш тамойилига алоҳида эътибор қаратишни муҳим саналган. Ушбу тамойилнинг долзарблик жиҳати истеъмол бозорларида товарларнинг ҳаётийлик даври қисқалиги бозорда узоқ вақт ўз ўрнига эга бўла олмаётганлиги билан тавсифланади.

Иқтисодчи У.В. Гафуров “Кичик бизнес субъектлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш шакл ва воситалари кичик бизнес соҳасининг ривожланганлик даражасига кўра ўзгариб, унга мос тушувчи воситалар қўлланиб бориши лозим” деб таъкидлаб ўтган. [3]

Мазкур ёндашувнинг моҳиятига тўхталадиган бўлсак, У.В. Гафуров тадбиркорлик субъектлари фаолиятини тартибга солишда бевосита давлат иштирокининг бўлишини, тадбиркорлик фаолиятини бошқаришда давлатнинг маълум бир воситалар орқали тартибга солишига эътибор қаратилишига тўхталган.

Ҳ.Абдулқосимов ва А.Қулматовлар эса тадбиркорликни “Қонун йўли билан ман қилинмаган иқтисодий унумли фаолият тури” деб таъриф бериб ўтди [4]. Унга кўра, тадбиркор қонун доирасидан четга чиқмаган ҳолда фаолият олиб боришини назарда тутди. Демак тадбиркорнинг қонуний фаолият юритиши, қонун нуқтаи назаридан, ҳимояланиш даражасини кафолатлаб беради.

Юқорида келтирилган фикр-мулоҳазалардан келиб чиқиб шуни айтишимиз мумкинки, тадбиркорлик фаолиятини бошқариш бугунги пандемия шароитида тадбиркорларнинг олдига қўядиган вазифаларини ҳам ўз-ўзидан ўзгартиришини, яъни, муҳитга қараб эгиловчан ҳамда мослашувчан қарорлар қабул қилишни талаб этади.

Юқорида олимлар томонидан келтирилган фикрларни умумлаштирган ҳолда, тадбиркор тushунчасига қуйидагича таъриф беришни ўринли деб топдик. Тадбиркор бу “Таваккалчилик асосида иқтисодий фаолият юритадиган, ўзгарув-

чан муҳитга тез мослашувчи, ўзгалар манфаати учун беихтиёр ҳаракат қилувчи ва янгилик билан юришга қодир жисмоний ҳамда юридик шахсдир”.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. А.Ўлмасов, М.Шарифхўжаев. Иқтисодиёт назарияси. – Т.: «Меҳнат», 1995. 192-б.
2. Қ.Муфтайдинов. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида тадбиркорликни ривожлантириш муаммолари. / Дис. ... иқт. фан. д-ри. - Т/, 2004. -18-б.
3. У.В. Гафуров. Кичик бизнесни давлат томонидан тартибга солишнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш. / Дис. авт. реф... иқт. фан. д-ри. - Т., 2017. -30-б.
4. П.Абулқосимов, А.Қулматов. Тадбиркорлик сермашаққат фаолият. // “Иқтисод ва ҳисобот”, 1997, 9-сон. 9-б.

Пахта-тўқимачилик кластерларида ходимларни ривожлантириш стратегиясини амалга ошириш Реализация стратегии развития персонала хлопково-текстильного кластера Implementation of employee development strategy in cotton-textile cluster

Феруза АЗИМОВА,
Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти
“Корпоратив бошқарув” кафедраси доценти.
Мамура КУШАКОВА,
Тошкент давлат техника университети доценти.

Аннотация

Мақолада бозор иқтисодиёти шароитида пахта тозалаш корхоналари ходимларини ривожлантириш стратегиясининг ташкилий-иқтисодий моделини яратиш масаласи ўрганилган.

В статье исследуется вопрос создания организационно-экономической модели стратегии развития хлопкоочистительных предприятий в условиях рыночной экономики.

The article examines the issue of creating an organizational and economic model of the strategy for the development of ginners in a market economy.

Кириш

Республикамизда мустақиллик йилларида пахта-тўқимачилик кластерларини янада ривожлантиришга жиддий эътибор қаратилиб, тармоқга хорижий инвестицияларни жалб этиш, кадрлар ма-лакасини ошириш, янги иш ўринлари яратиш, бошқаришда инновацион усулларни қўллаш борасида кенг қўламдаги амалий ишлар қилинмоқда. Ҳозирда ушбу соҳани ривожлантириш ҳамда иш фаолиятини ташкил этишда ҳам бир қатор ишлар олиб борилиб, қўшимча қийматга эга пировард маҳсулот турларини яратиш мақсадида “пахта-тўқимачилик” кластерлари ташкил этилмоқда. Шу боисдан 2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида “Тўқимачилик саноати маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 2 баробарга кўпайтириш” вазифаси белгиланган [1]. Бу каби

улкан вазифаларни муваффақиятли ҳал этилиши республикамиз пахта тозалаш корхоналари ходимларини бошқариш самарадорлигини ошириш ҳисобига улар рақобатбардошлигини оширишнинг аниқ чора-тадбирларини ишлаб чиқишни талаб этади.

Ҳозирги кунда кўплаб олимлар “меҳнат салоҳияти”, “меҳнат сифати” каби категорияларни ўрганиш билан шуғулланмоқдалар, меҳнат салоҳиятини ривожлантириш ва ундан фойдаланишни максималлаштириш муаммоларини ҳал этиш эса корхона кадрлар сиёсатининг асосий вазифаларидан биридир [2,3,4].

Ривожланиш, одатда, тизимнинг мураккаблигини ошириш, унинг ташқи шароитларга мослашувчанлигини яхшилаш, иқтисодиётнинг миқёсини, миқдорий ўсишини ва унинг тузилишини сифат жиҳатидан яхшилаш ва ижтимоий тараққиёт деб

Калит сўзлар: корхона, ходим, ривожланиш, стратегия, ташкилий-иқтисодий модель.

тушунилади. Ривожланиш ёки янги элементларнинг пайдо бўлиши ёки янги объектларнинг пайдо бўлиши ҳамда уларнинг табақаланишини англашди. Муаллифлар фикрларни умумлаштирган ҳолда, ходимларни ривожлантириш – бу уларнинг касбий хусусиятларини ўқитиш, ўз-ўзини ривожлантириш, касбий фаолияти ва ходимларнинг бир-бири билан ўзаро муносабатлари орқали ходимлар шахсини шакллантириш жараёнидир [5,6,7].

Пахта-тўқимачилик корхонаси ходимларини ривожлантириш стратегиясининг ташкилий-иқтисодий моделидаги асосий босқич – бу ходимларини ривожлантириш стратегиясини шакллантириш ва уни амалиётга қўлаш механизмларини ишлаб чиқиш саналади. Шу боисдан, тадқиқотнинг кейинги босқичида пахта-тўқимачилик кластери рақобатбардошлигини оширишга йўналтирилган корхона меҳнат салоҳиятини бошқариш тизимида ходимларни ривожлантириш стратегиясини шакллантиришда жараёнали ёндашувга таянамиз.

Корхонанинг иш жараёни шароитида меҳнат салоҳиятини ривожлантиришни бошқариш вазифаларини ҳисобга олган ҳолда, пахта тозалаш корхоналари ходимлари ривожланиши стратегиясини амалиётга қўлаш механизм қуйидаги босқичларда амалга оширилади:

1. Пахта-тўқимачилик кластери ривожланиш стратегиясига мувофиқ меҳнат салоҳиятига қўйиладиган талабларни белгилаш. Баҳолаш услубининг шаклланиши, маълумотнома баҳолаш мезонлари ва стандарт кўрсаткичлари;

2. Меҳнат салоҳияти ривожланишининг ҳозирги даражаси диагностикаси;

3. Меҳнат салоҳиятининг ҳақиқий қийматларининг стандарт кўрсаткичлардан оғишини аниқлаш. Ходимларни ривожлантиришни режалаштириш;

4. Аниқ ходимлар ва умуман корхона даражасида ходимларни ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш.

5. Ходимларни ривожлантириш стратегиясини амалга ошириш. Ходимларни ривожлантириш стратегиясини амалга ошириш учун шарт-шароитлар билан таъминлаш, унинг ўзгаришини ҳисобга олган ҳолда;

6. Ходимларни ривожлантириш стратегиясини бошқариш самарадорлигини баҳолаш.

Биринчи қадам пахта-тўқимачилик кластери ривожланишининг стратегияси асосида ишчи кучига бўлган талабларни аниқлашдир. Стратегик

таҳлил ҳар доим бошланғич бошқарув жараёни деб тушуниланган бўлиб, унда келгуси фаолият учун шарт-шароитлар, миссияни танлаш ва мақсадларни белгилаш учун бошланғич нуқталар, шунингдек, пахта-тўқимачилик кластерларининг бозор ва маҳсулот йўналиши шаклланади.

Юқорида санаб ўтилган босқичларни ҳисобга олиб, пахта-тўқимачилик кластерлари ходимларига қўйиладиган талаблар тизими қурилади, хусусан, уларнинг меҳнат салоҳиятини баҳолаш мезонлари аниқланади. Ички ва ташқи амалиётни таҳлил қилиш асосида, айниқса, ходимлар меҳнат салоҳиятига қўйиладиган талабларни шакллантиришнинг энг самарали усули стратегик таҳлил ҳисобланади, ушбу таҳлил ўрганилаётган “АРК Бўка” МЧЖ пахта-тўқимачилик кластери учун қараб чиқилган.

Ходимларни ривожлантириш стратегиясини бошқаришнинг *иккинчи босқичи* пахта-тўқимачилик кластерининг стратегик устуворликларига мувофиқ маълум ҳисобот даври учун унинг ривожланиш йўналишини аниқлаш мақсадида пахта-тўқимачилик кластерининг меҳнат салоҳиятининг мавжуд даражасини ташхислашдан иборат.

Ходимларнинг меҳнат салоҳиятини баҳолаш унинг алоҳида таркибий элементларини компетентлик моделига кўра натижадорлик даражаси ва ходим хулқ-атворида мувофиқ таҳлил қилиш орқали даврийлик асосида амалга оширилади. Баҳолаш тартибининг вақтига келсак, уни ҳисобот йилининг охирида тезкор самарадорлик режаларининг бажарилишини мониторинг қилиш босқичи билан бирлаштириб, ходимларнинг меҳнат салоҳиятини йиллик асосда баҳолашни тавсия этамиз.

Пахта-тўқимачилик кластерлари ходимларини ривожлантириш стратегиясини бошқаришда *учинчи қадам* меҳнат салоҳиятининг талаб қилинган қийматлардан оғиш даражасини аниқлаш ва олинган натижалар асосида меҳнат салоҳиятини ривожлантиришни режалаштириш.

Бу қадам икки босқичдан иборат: биринчидан, ходимларнинг меҳнат салоҳиятини индивидуал ривожланишини режалаштириш, иккинчидан, корхонанинг меҳнат салоҳиятини ривожлантиришни режалаштириш. Ушбу жараён 2020 йил бошида ишлаб чиқилган ходимларни ривожлантириш стратегиясини амалиётга татбиқ этиш жараёнида барча “АРК Бўка” МЧЖ пахта-тўқимачилик кластери ходимлари кесимида ва корхона учун умумий кўринишда амалга оширилди.



1-чизма. Пахта-тўқимачилик кластери ходимларини ривожлантириш стратегиясининг ташкилий-иқтисодий модели (муаллиф ишланмаси).

Ушбу ҳолда “АРК Бўка” МЧЖ пахта-тўқимачилик кластери ходимларини ривожлантиришнинг қуйидаги стратегиялари танланади:

- ходимларни ривожлантириш стратегияси билан корхона бизнес-стратегияси ўзаро боғлиқ бўлганда – фон Экардштейннинг Интеграллашган ходимлар стратегияси;
- бизнес-стратегиясига боғлиқ бўлган ходимларни ривожлантириш стратегияси бўлганда – Ривожланиш стратегияси.

Ходимларни ривожлантириш стратегиясини шакллантиришни тугатгандан сўнг, пахта тозалаш корхонасининг ишлаб чиқилган ходимларни ривожлантириш стратегияси амалга ошириладиган услубий, техник, ахборот ва ташкилий қўлаб-қувватлашни ўз ичига олган ходимларни ривожлантиришни бошқариш тизимини ишлаб чиқиш талаб этилади.

Пахта-тўқимачилик кластерининг ходимлар тайёрлаш стратегияси самарадорлигини таъминлаш учун мавжуд инсон ресурсларидан самарали фойдаланишга асосланган ва корхонанинг ички ва ташқи бозордаги рақобатбардошлигини оширишга қаратилган оқилона ташкилий-иқтисодий моделини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Биз томондан пахта-тўқимачилик кластери хо-

димларини ривожлантириш стратегиясининг қуйидаги ташкилий-иқтисодий модели таклиф этилади (1-чизма).

Шундай қилиб, пахта-тўқимачилик кластери ходимларини ривожлантириш стратегиясини шакллантириш ҳамда уни муваффақиятли амалга оширишга ишлаб чиқилган ташкилий-иқтисодий модел яқиндан ёрдам беради.

Олиб борилган тадқиқот натижалари асосида пахта-тўқимачилик кластерида ходимларни ривожлантириш стратегиясини амалга ошириш самарадорлигини ошириш учун қуйидагиларга эътиборни қаратиш лозим:

- пахта-тўқимачилик кластери ходимларини ривожлантириш стратегиясининг ташкилий-иқтисодий модели ишлаб чиқиши лозим;
- пахта-тўқимачилик кластери бошқарувида ходимларни ривожлантиришни бошқариш тизими яратилиши лозим;
- пахта-тўқимачилик кластери ходимларини ривожлантириш стратегияси мунтазам тизимли равишда ишлаб чиқиши, янгиланган борилиши зарур бўлади;
- пахта-тўқимачилик кластери ходимларини ривожлантириш стратегияси бошқа стратегия вариантлари билан уйғунлашган ҳолда ишлаб чиқиши

ва амалга оширилиши лозим;

– пахта-тўқимачилик кластери ходимларини ривожлантириш стратегиясини шакллантиришда

тармоқ корхоналари хусусиятидан келиб чиққан ҳолда ходимлар компетентлиги даражасини ҳисобга олиш зарур бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли Фармони. // www.lex.uz.
2. Управление персоналом: учебник / под ред. И.Б. Дураковой. – М.: ИНФРА-М, 2012.
3. Генкин Б.М. Экономика и социология труда: учеб. для вузов. – М.: Норма, 2007.
4. Озеров М.Я. Оценка качества трудового потенциала персонала коммерческого банка. – Томск: Интернет-издательство ВШБ ТГУ, 2008.
5. Маслов Е.В. Самооценка в системе координат «измерение показателей – внутренний аудит модели совершенства» / Д.В. Маслов // Методы менеджмента качества, №1, 2008. - с.15-21;
6. Управление персоналом организации: Учебник/ под ред. Кибанова А.Я. – М.; ИНФРА-М, 2009. – 548 с.
7. Хлопова Т.В. Развитие трудового потенциала и повышение конкурентоспособности персонала предприятий. Дис. д-ра экон. наук. – Иркутск, 2004. – 356 с.

УЎТ: 657:01:658

Наманган вилояти иқтисодиётида кичик бизнес субъектлари фаолиятидаги муаммолари ва унинг ечимлари Проблемы субъектов малого предпринимательства в экономике Наманганской области и пути их решения Problems of small business entities in the economy of Namangan region and their solutions

Илхомжон САЙФУЛЛАЕВ,
Наманган муҳандислик-қурилиш институти
ўқув-услубий бошқарма бошлиғи.

Аннотация

Ушбу мақолада Наманган вилояти иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг таҳлили бўйича республика ҳукумати томонидан олиб борилаётган ислохотлар уларнинг натижалари, кичик тадбиркорликнинг иқтисодий моҳияти, Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши, Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг экспорт ва импортдаги улуши ҳамда эконометрик таҳлили амалга оширилиб, илмий таклиф ва тавсиялар баён этилган.

В данной статье освещены проведенные правительством республики реформы по анализу малого бизнеса и частного предпринимательства в экономике Наманганской области, их результаты, экономическая сущность малого бизнеса, удельный вес малого бизнеса и частного бизнеса в экономике Наманганской области Республики Узбекистан, приведена доля малого и частного бизнеса в экономике Республики Узбекистан, в экспорте и импорте, и эконометрический анализ, представлены научные предложения и рекомендации.

This article reviews the reforms carried out by the republican government on small business and private entrepreneurship in the economy of Namangan region, their results, the economic nature of small business, the share of small business and private business in the economy of the Republic of Uzbekistan, the share of small business and private business in the economy of the Republic of Uzbekistan in export and import and its econometric analysis, also scientific proposals and recommendations are presented.

Тадбиркорларга хос бўлган иқтисодий фикрлашнинг ўзига хос тури билим, кўникма, ўз ёндашувларини излаш асосида шаклланади, бу эса “иқтисодий фикрлаш”дан кейинги тафаккурни: биринчидан, бу шахснинг иқтисодий ривожланиш қонуниятлари, иқтисодий ҳодиса ва жараёнларнинг моҳияти ҳамда уларнинг юзага келиш сабаблари ҳақидаги қарашлари тизимини,

иккинчидан, иқтисодий тизимдаги билимлар, гоялар, назариялар ва бошқаларнинг диалектик бирикмасига ўзаро таъсирини муваффақиятли амалга оширишга ёрдам беради.

Иқтисодий тафаккур – бу умуман инсон тафаккурининг таркибий элементи бўлиб, унинг мазмуни мавжуд ижтимоий иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маданий, қонунчилик базаси-

Калит сўзлар: кичик бизнес, ишлаб чиқариш, бошқарув усули, даромад, тадбиркорлик.

нинг табиати ва бошқа муносабатларнинг тури, унинг ҳаёти, ижтимоий тузилмадаги ўрни ҳамда бошқа фаолият шартлари билан белгиланади. Умумий хусусиятлардан фарқи ўлароқ, ўзига хос хусусиятлар, биринчи навбатда, кичик тадбиркорликнинг афзалликлари ва камчиликлари, шунингдек, тадбиркорлик фаолияти ривожланган кўплаб мамлакатларда фарқланадиган таснифлаш хусусиятлари билан белгиланади.

Кичик тадбиркорлик соҳасини ривожлантиришнинг муҳим афзалликлари қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1) мослашувчанлик, динамиклик, инновацияларни қабул қилиш, бозорни тез тўлдириш, технологияларнинг ўзгарувчанлигига мослашиш, бошқарув жамоасининг ихчамлиги ва менежерларнинг кўп функциялилиги;

2) ноқулай бошқарув тузилмаларининг йўқлиги, соддалиги, иқтисодий ва ахборот алоқаларини юқорилиги, режалаштириш ҳамда назоратнинг норасмий табиати, соддалаштирилган савдо тизими;

3) ишлаб чиқаришда молиявий ресурслардан кам миқдорда фойдаланиш ва капиталнинг юқори айланмаси, очиқ кириш ҳамда тадбиркорликнинг ушбу сегментига кириш қулайлиги;

4) ижтимоий барқарорликни таъминлашга, меҳнат бозорини янги иш ўринлари билан тўлдиришга қўмаклашувчи институционал бошқаришнинг бирлигини шакллантирадиган ижтимоий-психологик муҳитнинг мавжудлиги;

5) ишлаб чиқариш воситаларидан бегоналаштишни бартараф этиш ва ишлаб чиқариш фаолиятининг якуний натижаларини аниқлаш имконини берадиган, меҳнатга мотивацияни ижтимоий-иқтисодий боғлиқлиги.

Кичик тадбиркорликнинг афзалликларини қайд этган ҳолда, тадбиркорлик фаолияти жараёни билан боғлиқ бўлган айрим камчиликларни, хусусан, ўз капиталининг паст улуши билан боғлиқ бўлган молиявий ресурсларнинг етишмаслиги ва тадбиркорлик субъектларига кредит маблағлари жалб қилиш зарурати билан боғлиқ бўлган камчиликларни кўриб чиқишга тўхталиб ўтиш тавсия этилади:

– фойдаланиладиган ишлаб чиқариш воситалари миқёсининг чекланганлиги, хусусан, йирик корхоналарга нисбатан техник жиҳозлар ва хом

ашё таъминотининг етарли эмаслиги;

– иқтисодий ва сиёсий вазиятнинг тебранишларига юқори сезувчанлик ҳамда кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш тизимига юқори даражада боғлиқлик;

– индивидуал йирик мижозларга сезиларли боғлиқлиқлиги ва бозор улушини заиф сегментациялаш ҳамда ундаги юқори хавф ва банкротликка мойиллик.

Бозор муносабатлари чуқурлашиб бораётган шароитда вилоят иқтисодиётининг самарали фаолият кўрсатишини таъминлаш учун барча хўжалик юритувчи субъектларни жалб этиш зарур. Худуднинг муваффақиятли ривожланиши унинг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал этишга ёрдам берадиган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик муҳим рол ўйнайди. Бу борада айниқса, биринчи навбатда устувор бўлган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятнинг ривожланиши учун қулай шарт-шароитлар ва ресурс салоҳияти мавжуд бўлган фаолият жараёнида рақобат муҳитини шакллантириш, хорижий ҳамда маҳаллий инвесторлар учун жозибадорлик ва вилоят аҳолисининг бандлигини ошириш лозим.

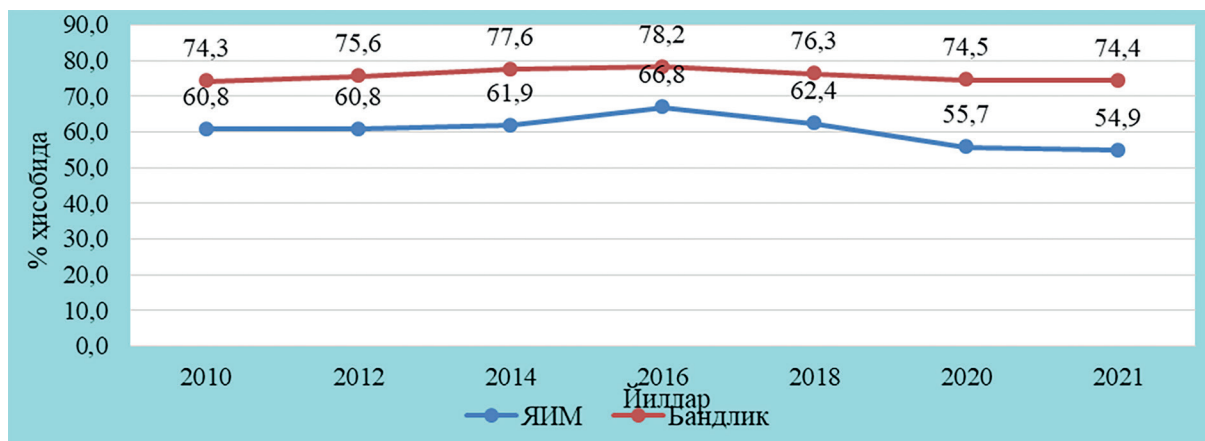
Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг муҳим ролига қарамай, мустақилликнинг дастлабки даврида унинг ривожланиши бутун мамлакатда хусусан, Наманган вилоятида ҳам шаклланишнинг мураккаб босқичларини босиб ўтди. Тадқиқот шуни кўрсатадики, 1991-1996 йиллар давомида кичик бизнес турли жараёнлар (гиперинфляция, бартеризация, ички бозор ҳажмининг пасайиши ва бошқалар) таъсири остида инқироз ҳолатида бўлиб амалда ривожланиши секин кечди. Буни статистик кузатиш усуллари-нинг амалиётга жорий этилиши асосида халқаро стандартларга ўтиши муносабати билан илмий таҳлил қилиш учун қулайроқ бўлган иқтисодий статистика кўрсаткичлари тасдиқлайди.

Аммо шуни таъкидлаш керакки, статистик баҳолашнинг биринчи режаси ишлаб чиқариш ва истеъмол натижалари бўлиб, дастлабки йилларда баҳолаш объектлари сони сезиларли даражада ошди. Бу даврда мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш вазибалари бозор муносабатлари сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш эҳтиёжларини қондиришга қаратилган. Шу маъ-

нода, кичик бизнес субъектлари ривожланиши 2010-2021 йилларга мўлжалланган статистик йилномаларда акс эттирилган мамлакат ва унинг ҳудудлари ижтимоий-иқтисодий аҳволи кўрсаткичларини шартли равишда уч босқичга бўлиш асосида умумлаштириш мақсадга мувофиқдир. Биринчи босқич – 1991-2010 йиллар “Мустақилликнинг дастлабки йилларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик” бу даврда самарали, ижтимоий йўналишга эга бўлган бозор иқтисодиётини вужудга келтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси давлат мулкни ўзгартиришнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини белгилашда асос бўлувчи “Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунни қабул қилиниши билан бошланган.

“Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармонни чиқарилиши кичик бизнес субъектлари фаолиятида туб бурилиш ясади.

Ўрганилаётган кўрсаткичларни статистик йилномаларда акс эттиришнинг 4-босқичи 2022 йилдан кейинги даврларга тўғри келиб, унда Жаҳон миқёсидаги мураккаб жараёнларни ва мамлакатимиз босиб ўтган тараққиёт натижаларини чуқур таҳлил қилган ҳолда кейинги йилларда “Инсон қадри учун” тамойили асосида халқимизнинг фаровонлигини янада ошириш, иқтисодиёт тармоқларини трансформация қилиш ва тадбиркорликни жадал ривожлантириш, инсон ҳуқуқлари ва манфаатларини сўзсиз таъминлаш ҳамда фаол фуқаролик жамиятини шакллантиришга қаратилган ислохотларнинг



1-чизма. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши.

2011-2016 йиллар Мулкдорларнинг ўрта синфини шакллантириш, ички бозорни рақобатбардош ва сифатли маҳсулотлар билан тўлдириш, шунингдек, 2011 йил Ўзбекистон Республикасида “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” деб эълон қилинганлиги муносабати билан алоҳида эътиборга молик.

2017-2022 йилларда янги иш ўринлари яратиш ва шу асосда аҳоли даромадларини кўпайтириш ҳамда фаровонлигини оширишнинг муҳим омили, мамлакат тараққиёти йўлидаги фаол ҳаракатлантирувчи куч сифатида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш учун қулай шарт-шароитларни яратиш бўйича аниқ мақсадга йўналтирилган кенг чора-тадбирлар комплексини амалга ошириш мақсадида

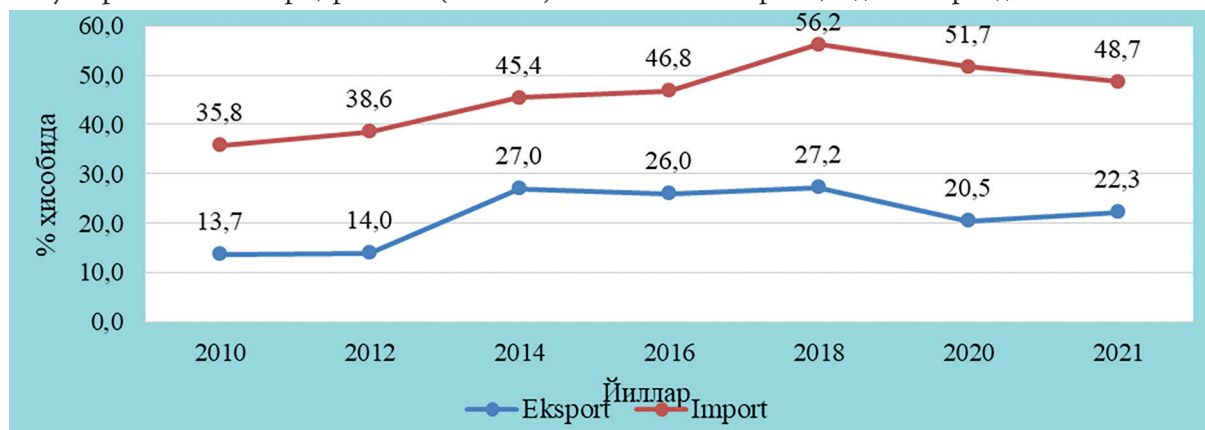
устувор йўналишларини белгилаш мақсадида: “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармонни Кенг жамоатчилик муҳокамаси натижасида қабул қилиниши кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини янги босқичга олиб ўтди.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикасининг юқорида қайд этилган ҳўжалик юритувчи субъектлар фаолияти тўғрисидаги статистик маълумотларни тақдим этишга бундай услубий ёндашув (қўшимча равишда, қисқартирилган шаклда эмас) кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини мониторинг қилиш ва баҳолашга катта ҳисса қўшишдан иборатдир. Шу билан бирга, статистик йилномалар маълумотла-

рига асосланиб, Ўзбекистон Республикасининг Наманган вилояти кичик бизнес корхоналари ривожланишининг асосий кўрсаткичларини таҳлилин амалга оширишимиз мумкин. Бунинг учун биринчи навбатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида тутган ўрни ва аҳамиятини аниқлаб олиш учун ЯИИМда ва бандликдаги улуши ўзгаришига эътибор қаратамиз (1-чизма).

Совид-19 пандемияси бизнинг мамлакатимизни ҳам четлаб ўтмади. Шунга қарамай мамлакатимизда фаолият юритаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти ўз таъсир доирасини нафақат мамлакатимизда балки, дунё бозорида ҳам камайтирмади (2-чизма).

2010-2021 йиллардаги статистик маълумотларга кўра, Ўзбекистон Республикасидаги умумий экспорти ҳамда импортидаги кичик бизнес



2-чизма. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг экспорт ва импортидаги улуши.

1-чизма маълумотларига эътибор қаратадиган бўлсак, Ўзбекистон Республикаси ялпи ички маҳсулотига кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши 2010 йилда 60,8 фоизни, бандликда 74,3 фоизга тенг бўлган бўлса, ушбу кўрсаткичлар 2021 йилга келиб мос равишда 54,9 фоиз ва 74,4 фоизни ташкил этган. Албатта, ушбу натижалар Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг муҳим роль ўйнашини ифода этади. Аммо, шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, 2020 йилда бутун дунёда кутилмаганда юзага келган

ва хусусий тадбиркорликнинг улуши ўсиш тенденциясига эга бўлиб, 2021 йилда 2010 йилга нисбатан экспорт ҳажми 8,6 фоиз, импорт ҳажми 12,9 фоизга ошиб мос равишда 22,3 фоиз ва 48,7 фоизни ташкил этди. Бу эса, ўз навбатида, мамлакатимизда экспорт салоҳиятини кўтаришда маҳсулот сифатини ошириш учун корхоналарни янги техника ва технологиялар билан жиҳозланаётганлигидан далолат беради.

Ушбу келтирилган ижобий натижалар асосида Наманган вилояти кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятида ҳам ҳукуматимиз ва

1-жадвал.

Наманган вилоятида кичик бизнесни ривожлантиришнинг асосий омилларидаги тенденцияларининг прогноз натижалари

Кўрсаткичлар	2010	2015	2020	2021	2021 йилда 2010 йилга нисбатан ўзгариши (-,+)
Ялпи ҳудудий маҳсулот, млрд. сўм	3364,4	10826,9	28077,4	34479,8	31115,4
Кичик корхоналар ва микрофирмаларнинг маҳсулот (товарлар, ишлар ва хизматлар) сотишдан тушган соф тушуми, млрд. сўм	801,3	2816	14554,1	20705	19903,7
Иқтисодий фаол аҳоли сони, минг киши	866	1022,1	1217,2	1224,0	358,0

вилоят ҳокимияти томонидан уларни ривожлантириш, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ҳамда сифатини ошириш бўйича бир қатор ижобий ишлар амалга оширилмоқда. Натижада, вилоятда ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажми 2021 йилда 2010 йилга нисбатан деярли 10,3 баробар ўсди (1-жадвал).

Жадвал маълумотларига эътибор қаратадиган бўлсак, Наманган вилояти ялпи ҳудудий маҳсулоти ҳажми 2010 йилга нисбатан 2021 йилда 31115,4 млрд. сўмга ошиб 34479,8 млрд. сўмга етган. Бу борада Наманган вилоятида фаолият

ган вилоятида иқтисодий фаол аҳоли сони ҳам 358,0 минг кишига ошиб 1224,0 минг кишига етди ва бу, ўз навбатида, вилоят иқтисодиёти олдига бандлик масаласига эътибор қаратишни тақозо этади. Бу эса, ўз навбатида, фаолият кўрсатаётган кичик бизнес субъектлари сонига боғлиқ (2-жадвал).

2-жадвал натижаларига асосан, Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти учун фаолият кўрсатаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари (деҳқон ва фермер хўжаликлари сиз) сони 2021 йилда 2010 йилга нисбатан

2-жадвал.

Ўзбекистон Республикаси ва Наманган вилоятида фаолият кўрсатаётган кичик бизнес субъектлари (бирликда)

Худудлар	2010	2015	2020	2022	2021 йилда 2010 йилга нисбатан ўзгариши (-,+)
Ўзбекистон Республикаси	152246	196014	411203	462834	310588
Наманган вилояти	9904	13080	26531	28949	19045

юритаётган кичик корхоналар ва микрофирмаларнинг маҳсулот (товарлар, ишлар ва хизматлар) сотишдан тушган соф тушуми 2010 йилда 801,3 млрд. сўмга тенг бўлган бўлса, 2021 йилда базис йилга нисбатан 19903,7 млрд. сўмга ўсиб 20705,0 млрд. сўмни ташкил этди.

Наманган вилояти ялпи ҳудудий маҳсулоти ҳажмида кичик корхоналар ва микрофирмаларнинг маҳсулот (товарлар, ишлар ва хизматлар) сотишдан тушган соф тушум улушига эътибор қаратадиган бўлсак, 2010 йилда ушбу кўрсаткич 23,8 фоизни ташкил этган бўлса, 2021 йилга келиб 36,2 фоизга ошиб 60,1 фоизга етганлигини кўриш мумкин. Аммо, шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, 2010 йилдан 2021 йилга қадар Наман-

310588 бирлик ошиб 462834 тани ташкил этган. Ушбу кўрсаткич бўйича Наманган вилоятида базис йилга нисбатан 19045 бирлик ошиб 2021 йилда 28949 тага етди. Энди юқоридаги 2.1.1-жадвалда келтирилган иқтисодий фаол аҳоли сонига нисбатан фаолият кўрсатаётган корхоналар сонига эътибор қаратадиган бўлсак, 2010 йилда Наманган вилоятида ҳар минг нафар иқтисодий фаол аҳоли сонига 11,4 бирлик тўғри келган бўлса, 2021 йилда бу кўрсаткич 33,4 бирликни ташкил этганини кўриш мумкин. Бу эса, ўз навбатида, вилоятда иқтисодий фаол аҳоли сонига нисбатан фаолият кўрсатаётган субъектлар сони пропорционал равишда ошганлигидан далолат беради.

3-жадвал.

Наманган вилояти кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодий тармоқларидаги асосий кўрсаткичлари

Кўрсаткичлар	2010	2015	2020	2021	2021 йилда 2010 йилга нисбатан ўзгариши (-,+)
Саноат (млрд. сўм)	429,1	1773,3	5471,3	7174,3	6745,2
Қурилиш (млрд. сўм)	284,2	956,1	4101,3	5247,9	4963,7
Бандлик (минг киши)	641,4	806,9	884,3	991,9	350,5
Экспорт (млн. АҚШ доллари)	291,4	185,0	195,3	253,5	-37,9
Импорт (млн. АҚШ доллари)	93,9	117,7	376,4	474,6	380,7

Албатта, бундай мослик Наманган вилоятида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятида хусусийлаштиришнинг интенсив жараёни натижасида ишлаб чиқариш ҳажмини ошириши ҳамда ривожланиши лозимлигини келтириб чиқаради. Ушбу ўзгаришни Наманган вилояти кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодий тармоқларидаги асосий кўрсаткичлар ҳажмининг ўзгаришидан кузатиш мумкин (3-жадвал).

3-жадвал маълумотларидан кўринадик, Наманган вилоятида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 2010 йилда 429,1 млрд. сўмга тенг бўлиб, бу вақтда соҳада бандлар сони 641,4 минг нафарни ташкил этган. Келтирилган кўрсаткичлар бўйича 2021 йилга назар ташлайдиган бўлсак, базис йилга нисбатан 6745,2 млрд. сўмга, бандлар сони 350,5 минг кишига ошиб мос равишда 7174,3 млрд. сўм ва 991,9 минг нафарга етган.

Наманган вилояти кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодий тармоқлари сифатида экспорт салоҳияти бўйича 2010 йилда кўрсаткичи 291,4 млн. АҚШ долларига тенг бўлган. 2021 йилга келиб бу кўрсаткич 2010 йилга нисбатан 37,9 млн. АҚШ долларига камайиб, 253,5 млн. АҚШ долларини ташкил этди. Бундай салбий оқибатга сабаб авваламбор, мамлакат аҳолисини қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабни қондиришга бўлган ислохотларни бажарилиши деб қараш мумкин.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодий ҳамкорликда ташқи иқтисодий фаолият параметрларининг сезиларли носимметриклиги, бу, биринчи навбатда, товарлар ташқи савдосининг салбий балансида, паст инвестицион фаолликда, экспорт тузилмасининг самарасизлигида намоён бўлмоқда. Бу, ўз навбатида, Наманган вилоятининг иқтисодий салоҳиятини амалга оширишнинг сифат даражасини пасайтиради ва мавжуд ишлаб чиқариш ресурслари ҳамда инсон капиталдан самарали фойдаланиш билан боғлиқ бир қатор муаммоларни келтириб чиқаради.

Шуни таъкидлаш жоизки, ташқи савдонинг хом ашё йўналиши, бу ҳудудий ривожланиш соҳасида юзага келадиган ва мамлакат интегра-

ция стратегиясини амалга оширишга таъсир қиладиган иқтисодий характердаги муаммоларни самарали ҳал қилишга имкон бермайди. Хорижий тадбиркорларнинг ва қўшни мамлакатларда маҳаллий инвесторларнинг паст инвестиция фаоллиги, бу Наманган вилоятидаги ҳамкорликнинг синергик салоҳиятини амалга ошириш учун самарали восита сифатида минтақалараро ҳамкорликдан фойдаланишга имкон бермайди. Бунинг учун ҳудудларнинг геоиқтисодий салоҳиятидан биргаликда фойдаланишга асосланган қўшни давлатлар орқали замонавий ишлаб чиқариш, бошқарув технологиялари ва бизнес юритиш стандартлари, шунингдек, вилоятда мавжуд бўлган интеллектуал, кадрлар ва мавжуд ресурслардан фойдаланиш орқали хорижий инвесторларни жалб қилиш йўллари ишлаб чиқиш лозим.

Наманган вилоятида амалга оширилаётган трансчегаравий ва минтақалараро дастурлар ҳамда лойиҳаларнинг паст илмий интенсивлиги, уларнинг асосий эътибор нотижорат фаолиятга қаратилганлиги бўлиб, бу ҳудудлараро муносабатлар тизимида ҳудудларнинг рақобатбардошлигини кучайтириш воситаси сифатида минтақалараро ва трансчегаравий ҳамкорликнинг аҳамияти даражасини пасайтиради. Бунинг учун бизнингча, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини узоқ муддатли истиқболда ҳудудий ривожлантиришни фаоллаштириш мақсадида ушбу соҳани қонунчилик билан қўллаб-қувватлашни тартибга солиш, хусусан, тадбиркорлик субъектларининг фаолиятига доир маъмурий тўсиқларни бартараф этиш ва тартибга солувчи омилларни камайитириш, тадбиркорлик субъектларининг фаолиятини янада ривожлантириш мақсадга мувофиқдир.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик инфратузилмасини ҳамда корхоналарни молиявий қўллаб-қувватлаш механизмининг яратиш, тижорат банкларини кичик бизнесга сармоя киритишни рағбатлантириш, солиқни тартибга солишни такомиллаштириш ва соддалаштирилган солиққа тортиш тизимини шакллантириш, давлат бошқаруви органлари билан самарали ҳамкорликни кучайтириш лозим. Бу борада, тадбиркорликнинг самарали фаолият кўрсатишини таъминлаш, қўллаб-қувватлаш ва ривожлан-

тириш бўйича давлатнинг ҳудудий сиёсатини амалга ошириш жараёнида ҳудудда қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш йўналишида ўзини ўзи бошқариш органларининг роли ва масъулияти муҳим аҳамият касб этади.

Иқтисодий инқироз шароитида, минтақавий салоҳиятни рўёбга чиқаришнинг бошқа шакллари қаторида, толлинг операцияларидан фойдаланиш тадбиркорликни фаоллаштиришнинг муҳим таркибий қисми бўлиб, бу биринчи

навбатда ишлаб чиқариш ускуналарини юклаш ёки ишлаш учун хом ашёнинг тўлиқ ёки қисман этишмаслиги билан боғлиқ муаммоларга дуч келган кичик бизнес субъектлари учун фойдалидир. Классик ва маҳаллий толлинг билан бир қаторда хўжалик муносабатларининг маҳаллий субъектлари, хусусан, хомашё етказиб берувчилар, воситачилар, маҳсулот ишлаб чиқарувчиларнинг манфаатлари мужассамлашган чегарани кесиб ўтиш ҳолда фаоллаштириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида”ги 1991 йил 19 ноябрь, 425-ХИИ-сон қонуни (Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 21 апрелдаги ЎРҚ-683-сонли Қонуни таҳририда – Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон) ҳттпс://lex.uz/ру/досс/127010.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” давлат дастури тўғрисида”ги 2011 йил 7 февраль, ПҚ-1474-сон қарори (28.09.2020 йилда ўз кучини йўқотган) ҳттпс://lex.uz/астс/1745082
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сонли фармони. ҳттпс://lex.uz/досс/3107036
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022–2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги 2022 йил 28 январь, ПФ-60-сон фармони. ҳттпс://lex.uz/досс/5841063
5. Толлинг механизми умумий ҳолатда чет эл хомашёсини белгиланган “Товарларни божхона ҳудудида қайта ишлаш” божхона режимига мувофиқ қайта ишлашдир.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг макроиқтисодий барқарорлигини таъминлаш Обеспечение макроэкономической устойчивости развития сельскохозяйственного производства Ensuring the macroeconomic sustainability of the development of agricultural production

Одил РАҲИМОВ,
Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги
Тошкент Ахборот технологиялари университети
Қарши филиали катта ўқитувчиси.

Аннотация

Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг макроиқтисодий барқарорлигини таъминлашда тизимли таҳлил ва рақамли технологиялардан фойдаланиб, эмпирик моделини қуриш ва прогноз қилиш механизмларининг назарий асослари такомиллаштирилган. Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг макроиқтисодий барқарорлигини таъминлашда асосий ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланиш ёки умумийроқ айтганда мавжуд потенциалдан фойдаланиш даражаси баҳоланган.

Усовершенствованы теоретические основы построения эмпирических моделей и механизмы прогнозирования с использованием системного анализа и цифровых технологий для обеспечения макроэкономической устойчивости развития сельскохозяйственного производства. Оценивался уровень эффективного использования основных производственных ресурсов, или в более общем плане уровень использования имеющегося потенциала, в обеспечении макроэкономической устойчивости развития производства сельскохозяйственной продукции.

Theoretical foundations for building empirical models and forecasting mechanisms using system analysis and digital technologies have been improved to ensure macroeconomic sustainability of the development of agricultural production. The level of effective use of the main production resources, or more generally the level of use of the available potential, was assessed in ensuring the macroeconomic sustainability of the development of agricultural production.

Кириш. Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштиришга йўналтирилган макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш, миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш, қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш, иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш бўйича институционал

ҳамда таркибий ислохотларни давом эттириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ҳамда хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантириш, ҳудудлар, туман ва шаҳарларни комплекс ва мутаносиб ҳолда ижтимоий-иқтисодий тараққий эттириш, инвестициявий муҳитни яхшилаш орқали мамлакатимиз иқтисодиётини

Калит сўзлар: рақамли технология, эмпирик модел, эконометрик модел, потенциал, нисбий модел, прогноз натижалари, ахборот тизими, эндоген ўзгарувчилар, экзоген ўзгарувчилар.

ривожлантириш долзарб масаладир.

Ўзбекистонда барча соҳаларда амалга оширилаётган кенг кўламдаги ислохотлар доирасида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ушбу мақола Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги ПҚ-4477-сонли Қарори, 2020 йил 18 мартдаги “Аграр ва озиқ-овқат соҳаларини бошқариш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4643-сонли Қарори, 2019 йил 25 октябрдаги ПҚ-4499-сонли Қарори, 2021 йил 3 февралдаги “Қишлоқ хўжалигида билим ва инновациялар тизими ҳамда замонавий хизматлар кўрсатишни янада ривожлантириш тўғрисида”ги ПФ-6159-сонли Фармони, Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегияси, шунингдек, мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга муайян даражада хизмат қилади.

Президентимиз таъкидлаганидек, макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш соҳасида йиллик инфляция даражасини 2022 йилдаги 9 фоиздан 2023 йилгача 5 фоизга босқичма-босқич пасайтириш, шунингдек, 2023 йилдан бошлаб ялпи ички маҳсулотга нисбатан 3 фоиздан ошмаслиги керак бўлган давлат бюджети тақчиллигини камайтириш кўзда тутилмоқда. Дастурий бюджетлаштириш тизимига ўтиш ҳам режалаштирилган. Фуқаролик бюджети қабул қилиниб, аҳоли таклифларидан келиб чиқиб, ҳар бир туман бюджетининг 5 фоизи долзарб масалаларни ҳал этишга йўналтирилган.[1]

Тадқиқот методлари. Қишлоқ хўжалиги жуда мураккаб тизим ҳисобланади[2]. Шу сабабли ҚХМИЧ жараёни учун математик тавсиф тузиш, барча боғлиқларни аналитик ифодалаш мумкин эмас. Бу мураккабликни оддий қора қути схемаси ёрдамида оддийликка келтириш мумкин. Бу эса, жараёнга таъсир этувчи омилларни кириш элементлари сифатида олиб, тизимнинг чиқиш элементи ўзгаришини миқдорий жиҳатдан кузатиш имкониятини беради. Бу ерда ҚХМИЧни ривожлантиришда моделлаштириш зарурияти келиб чиқишини кўришимиз мумкин. Макроиқтисодий моделлаштириш ёрдамида ҚХМИЧни ривожлантириш қонуниятларини миқдорий баҳолашимиз, иқтисодий кўрсаткичларни ўзгариш тенденцияларини аниқлаш

асосида ривожланиш ва прогнозлаш йўлларини белгилашимиз мумкин бўлади.

Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш, маҳсулот ишлаб чиқаришни миқдор ва сифат жиҳатдан яхшилаш муаммоларини ечиш долзарблигини, жамиятнинг бирламчи эҳтиёжларини қондириш масаласанинг долзарблиги билан асослаш мумкин. Бу унинг иқтисодиёт тармоқлари орасида ажралиб туриш хусусиятларидан бири ҳисобланади.[3] Қишлоқ хўжалик маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва бошқариш жараёни ўзига хос қонуниятларга эга. Шу қонуниятлар қишлоқ хўжалик маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва бошқаришнинг эконометрик моделлари таркибий қисмини бошқа тармоқлар иқтисодий жараёнларининг нисбий моделларидан фарқлайди ва қишлоқ хўжалиги иқтисодий кўрсаткичларининг ўзаро алоқаси асосида ифодаланади. Ишлаб чиқариш ҳажми – ялпи маҳсулот Y нафақат ишлаб чиқариш жараёнидаги ресурслар сарфига боғлиқ бўлиб қолади, балки бу ерда кўпгина омиллар иштироки кузатилади. Демак, нисбий моделни қуйидагича ифодалаш мумкин: Бизнинг фикримизча қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва бошқаришни эконометрик моделлаштиришда жараённинг тизимли ёндашув асосида асосий масалаларини фарқлаш ва натижавий компонентларни умумлаштириш зарур. Айни вақтда моделлаштириш ҳудудини комплекслаштириш учун қўйиладиган муаммоларни тўртта асосий мақсадга бирлаштирамыз. Бунда ташкил этувчилар сифатида оптималлаштириш, ишлаб чиқариш потенциалини аниқлаш, ишлаб чиқариш тизимининг барқарорлигини таъминлаш ва кўп омилли эконометрик моделлаштириш масалаларини фарқлаймиз.[4] Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва бошқаришда оптималлаштириш тушунчасининг турли талқинлари мавжуд бўлиб, мазкур тадқиқот ишимизда АТ дан фойдаланган ҳолда учта ҳолат учун ҳал қилувчи аппарат сифатида фойдаланилди.[5]

1-ҳолатда оптималлаштириш тушунчаси қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришда энг кичик бирликнинг, яъни, ишлаб чиқарувчи субъектининг (бизнинг ҳолда фермер хўжалиги танланган) ишлаб чиқариш ресурсларига боғлиқ маҳсулот етиштиришдан максимум фойдасини мақсад қилган фаолиятини режалаштиришни характерлайди.

2-ҳолатда вилоят миқёсида асосий ишлаб чиқа-

риш ресурсларидан самарали фойдаланиш ёки умумийроқ айтганда мавжуд потенциалдан фойдаланиш даражасини баҳолаш орқали қийматланадиган кўрсаткичларда намоён бўлади.

3-ҳолатда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва бошқаришнинг эконометрик моделларини таққослашда алоҳида мазмунга эга бўлади[6].

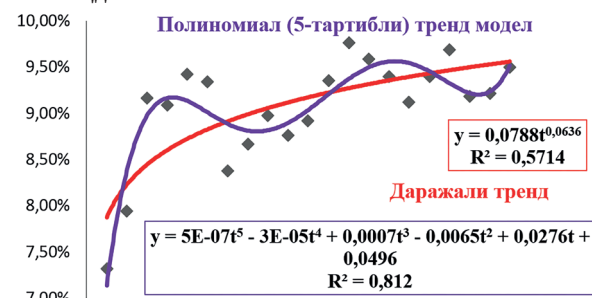
Ҳозирги вақтда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши жараёнини Қишлоқ хўжалик маҳсулотлар ишлаб чиқариш жараёнининг ривожланишини баҳолаш учун тренд моделлари ишлаб чиқилди. Ривожланишни баҳолаш учун, минтақанинг ишлаб чиқариш салоҳияти кўрсаткичи, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг тармоқлараро нисбий динамикаси кўрсаткичи, барча тоифалар бўйича таркибий динамикаси кўрсаткичи, ёрдамчи деҳқон хўжаликларининг жами қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришдаги улушининг ўзгариш тенденцияси кўрсаткичи, вилоят деҳқончилик хўжаликларининг барча тоифалар бўйича жами сабзавот маҳсулотларини етиштириш ҳажмига нисбатан улушининг ўзгариш динамикаси кўрсаткичи, картошканинг ҳосилдорлик коэффициенти-ни ўзгариш динамикаси кўрсаткичи, ихтисослашув коэффициенти кўрсаткичи танлаб олинди[7].

Ўтган вақтлар ичидаги улуш кўрсаткичи вилоятнинг эришган ишлаб чиқариш салоҳияти ҳақида хулоса чиқаришни таъминлайди, аммо, у келгуси ҳолатни акс эттирмайди. Бунинг учун, ишлаб чиқаришга жорий қилинган амалдаги тамойиллар, устувор йўналишлар, ҳаракат механизмлари асосида ривожланиш чизиғи қайси қонуният асосида давом этишини билиш керак. Бу қонуниятларнинг динамик хусусиятга эга бўлиши, унинг динамик моделларда ифодаланишини билдиради. Шу сабабли вилоят ҚХМИЧ салоҳиятини кейинги қадамларда баҳолаш учун тренд моделлардан фойдаланамиз.[8]

Бу кўрсаткичнинг аҳамияти ҚХМИЧни ривож-

лантириш моделлари ёрдамида прогноз қилишда натижавий катталикини характерлайди.

Вилоят ҚХМИЧ ҳажмининг республика бўйича жами қишлоқ хўжалиги маҳсулотлар ҳажмига нисбатан улушининг сўнги йигирма йиллик даврдаги тенденцияси 5-тартибли полином кўринишидаги тренд модел ёрдамида баҳоланади (1-чизма). Энг юқори кўрсаткичли модел айнан шунга мос келмоқда.



1-чизма. Қашқадарё вилоятининг ҚХМИЧ салоҳиятини баҳолашнинг тренд моделлари.

Детерминация коэффициенти 0,812 га тенг. Кейинги ўринда даражали тренд модел бўлиб, мос равишда детерминация коэффициенти 0,57 га тенг бўлмоқда. Бошқа кўринишдаги трендлар тавсия этилмайди, масалан, чизиқли тренд модел учун бу кўрсаткич 0,31 га тенг. Демак, вилоят ҚХМИЧ ҳажмининг республика бўйича жами қишлоқ хўжалиги маҳсулотлар ҳажмига нисбатан улуши ўзгариш тенденциясини баҳолашда 5-тартибли полином кўринишидаги тренд моделни қабул қиламиз. Унга кўра 2021-2025 йиллар давомида вилоят улушини ҳисоблаймиз. Натижада мос равишда қуйидагиларга эга бўламиз: (7,14 фоиз; 8,39 фоиз; 9,05 фоиз; 9,36 фоиз; 9,54 фоиз). Шунингдек, кейинги ўнинчи йилликда вилоят улуши 12,56 фоизни ташкил этади. Кўриш мумкинки, вилоятнинг ҚХМИЧнинг ривожланишининг натижавий кўрсаткичи кейинги йилларда қатъий монотонлик хусусиятга, яъни, йиллар кесимида узлуксиз ўсиш чизиғига эга бўлади.[9]

Ихтисослашув коэффициенти кейинги беш

1-жадвал.

2021-2025 йиллар учун фермер ва деҳқон хўжаликларининг ихтисослашув коэффициенти учун прогноз кўрсаткичлари

Кўрсаткичлар	Прогноз йиллари					Ўртача қиймат
	2021	2022	2023	2024	2025	
Фермер хўжалиги ихтисослашув коэффициенти	0,9539	0,9560	0,9587	0,9620	0,9659	0,9593
Деҳқон хўжалиги ихтисослашув коэффициенти	0,2615	0,2621	0,2626	0,2632	0,2638	0,2626

йилдаги ўртача қиймати фермер хўжаликлари учун 0,9593 га тенг. Деҳқон хўжаликлари бўйича бу кўрсаткич 0,2626 ни ташкил этмоқда.

Хулоса. Прогноз натижаларидан кўришимиз мумкинки, асосий дон маҳсулотлари ялпи ҳосили фермер хўжаликлари ҳиссасига тўғри келади.

Деҳқон хўжаликларида чорвачилик ва паррандачилик маҳсулотларини етиштириш барқарорлиги сақланиб қолади. Бу шуни билдирадики, ҳозирги вақтда қорамолчилик, қўйчилик, паррандачилик фаолияти деҳқончилик хўжаликларининг асосини ташкил этади.

Фойдаланилган адабиёт ва манбалар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги 4947-сон фармонининг 1-илоvasи “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”. Lex.uz
2. ПФ-6079-сонли “Ўзбекистон Республикасининг 2035 йилгача ривожланиш стратегиялари” давлат дастури. 5.10.2020 й.
3. Введение в «цифровую» экономику / под общ. ред. А. В. Кешелава. М.: ВНИИ Геосистем, 2017. 28 с.
4. Cobb, G.W. A theory of production / G.W. Cobb, P.H. Douglas p.139– 165.
5. Алимов Р.Х., Болтаева Л.Р., Ишназаров А.И. Эконометрика-2. Ўқув қўлланма. “Иқтисодиёт” нашриёти.–Т.: ТДИУ, 2012. –115 б. (85 б.)
6. Mukhitdinov Kh. S, Juraev F.D. Methods of Macroeconomic Modeling. International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD) Special Issue on International Research Development and Scientific Excellence in Academic Life Available Online: www.ijtsrd.com e-ISSN: 2456 – 6470
7. Mukhitdinov Kh. S., Rakhimov A.N. Empirical models which were built for each sector of the service sector to the population of the region. <https://saarj.com>
8. Farrux Qodirov / Econometric modeling of medical services in the territories / International Conference on Information Science and Communications Technologies ICISCT 2022 Applications, Trends and Opportunities 28th, 29th and 30th of September 2022, Tashkent, Uzbekistan.
- Qodirov Farrux Ergash o'g'li. Econometric modeling of the development of medical services to the population of the region / Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. 2022/5/9. 1.1 Economical sciences.

Ўзбекистонда мева-сабзавотчилик йўналишидаги кластерларни ривожлантириш ва бошқаришнинг асосий вазифалари Развитие и управление кластерами плодоовощного направления в сельском хозяйстве и их функции в Узбекистане Development and management of fruits clusters in agriculture and their functions in Uzbekistan

Муаззамхон МАННОПОВА,
Фаргона давлат университети катта ўқитувчиси.

Аннотация

Мақолада республикада қишлоқ хўжалигида мева-сабзавотчилик йўналишидаги кластерларини ривожлантириш ва бошқаришнинг асосий вазифалари ёритилган. Шунингдек, қишлоқ хўжалигида мева-сабзавотчилик йўналишидаги кластерларини ривожлантириш ва муаммолари бўйича таклифлар берилган.

В статье описывается развитие и управление плодоовощными кластерами в сельском хозяйстве в республике и их функции. Также даны предложения по развитию и проблемам плодово-овощных кластеров в сельском хозяйстве.

The article describes the development and management of fruit and vegetable clusters in agriculture in the republic and their functions. Proposals are also given on the development and solving problems of fruit and vegetable clusters in agriculture.

Қишлоқ хўжалиги Марказий Осиёнинг қулай ҳудудида жойлашган бўлиб, унинг ҳудудида азал-азалдан инсоният учун зарур бўлган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарилади. Қишлоқ хўжалиги соҳаси иқтисодиётининг ривожланиши эса, аҳоли бандлиги ва даромадлари ўсишини таъминлайдиган энг муҳим соҳалардан биридир. Шунинг учун ҳам уни замон талаблари, стратегик ёндашувлар асосида тараққий эттириш чоралари кўришмоқда. Шу боис республикада қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ривожлантириш ва кенгайтириш, мева-сабзавот маҳсулотларини сақлаш, қайта ишлаш ва экспорт қилишга қаратилган комплекс чора-тадбирлар жадал суръатларда амалга оширилмоқда. Жумладан, аграр соҳада ҳосилдорлик ва меҳнат унумдорлигини янада ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикасида Қишлоқ хўжалигини ривож-

лантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегияси қабул қилиниб, ушбу ҳужжат қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда дастуруламал бўлиб хизмат қилмоқда. Шу билан бирга Президентимизнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида ҳам барча соҳалар қатори қишлоқ хўжалиги бўйича ҳам аниқ йўналишлар кўрсатиб ўтилди. Асосан, 2025 йилгача мамлакат ялпи ички маҳсулоти ҳажмини 100 миллиард доллар, йиллик экспортни 30 миллиард долларга етказиш мақсад қилиниб, бу кўрсаткичларга эришиш учун қишлоқ хўжалиги соҳасида ҳам жуда катта резерв ва имкониятлар мажудлиги кўрсатилган. Ушбу мақсадни амалга ошириш учун қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга асос бўладиган мева-сабзавотчилик бўйича экспортни тизимли ташкил қилишга қаратилган комплекс чора-тадбирлар жадал суръатларда амалга оширилмоқда.

Калит сўзлар: қишлоқ хўжалиги, экспорт, технология, ишлаб чиқариш, мева-сабзавотчилик, маҳсулот, кластер, инновация, ресурс, аграр соҳа.

Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра, 2022 йилнинг январь-февраль ойларида Ўзбекистон 114 млн. долларлик мева ва сабзавотлар экспорт қилган. Ўзбекистон 2022 йилнинг дастлабки 2 ойида энг кўп мева ва сабзавот маҳсулотларини экспорт қилган давлатлар: Қозоғистон – 67,5 минг тонна, Россия – 29,5 минг тонна, Хитой – 16,6 минг тонна, Қирғизистон – 14 минг тонна, Афғонистон – 6,8 минг тонна, Покистон – 3,3 минг тонна, Украина – 3,3 минг тонна, Туркия – 3,2 минг тонна, Эрон – 2,5 минг тонна, Озарбайжон – 2,4 минг тонна, Беларусь Республикаси – 2,2 минг тонна, Бирлашган Араб Амириклари – 1,4 минг тонна, Германия – 553 тонна, АҚШ – 386 тоннани ташкил қилган. 2022 йилнинг январь-июль ойларида Ўзбекистон қиймати қарийб 550 миллион долларга тенг бўлган 968 минг тонна мева ва сабзавот экспорт қилди. Ушбу кўрсаткич ўтган йилнинг мос даври билан солиштирилганда, 127 минг тоннага ортган. Жумладан, қурилган мева ва резаворлар – 22,3 минг тонна тоннани, сабзавотлар – 607 минг тоннани, карам – 130 минг тоннани, помидор – 57,6 минг тоннани, узум – 23,2 минг тоннани, майиз – 41,4 минг тоннани, ерёнғоқ – 12,3 минг тоннани, тарвуз-қовун – 98,1 минг тоннани ташкил этган.

Статистик маълумотларга кўра, бугунги кунда республикада 80 турдан ортиқ қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирилиб, дунёнинг 66 та мамлакатига экспорт қилинмоқда. Шунингдек, мамлакатимизда мева-сабзавотчилик тармоғи ҳам катта салоҳиятга эга бўлиб, Ўзбекистонда йилига 21 миллион тоннадан ортиқ мева-сабзавот етиштирилиб, лекин ушбу мева-сабзавотларнинг 1,5 миллион тоннаси экспорт қилинмоқда. Бунга ташқи бозорларда рақобатбардош бўлган маҳсулот етиштирилмаётганлиги, боғ ва токзорларда ҳосилдорлигининг пастлиги сабаб қилиб кўрсатилмоқда. Масалан, хорижий давлатларда бир гектар интенсив боғдан 70-100 тонна, айрим мевалардан 130 тоннагача ҳосил олинса, Ўзбекистонда бир гектардан 10-30 тонна, анъанавий боғ-токзорларда эса 4-5 тонна маҳсулот олинади. Яна шуни айтиш лозимки, қишлоқ хўжалиги соҳасида маҳсулотни саралаш, қадоқлаш, қайта ишлаш ва экспорт қилиш бўйича 31 та агрологистика маркази ташкил этилган бўлиб, уларни тўхтовсиз ишлаши учун муайян ишлар амалга оширилмоқда. Юқоридаги натижаларга эришиш мақсадида, маҳсулот ишлаб чиқарувчи билан экспортёр ўртасида ўзаро муносабатларни

тўғри йўлга қўйиш мақсадида мева-сабзавотчилик ва узумчиликда кластер тизимини жорий қилиш ва уларни ривожлантириш бўйича қатор вазифалар белгиланган. Шуни айтиш лозимки, мамлакатимиз бўйича жами 41 та мева-сабзавотчилик йўналишидаги қишлоқ хўжалиги бирлашмалари ташкил этилиб, 2021 йилда эса 100 та қишлоқ хўжалиги бирлашмалари ташкил этилиши чоралари кўрилмоқда. 2022 йилда эса, мамлакатимизда яна 44 та мева-сабзавотчилик кластерларини ташкил этиш ва улар фаолиятини йўлга қўйиш Ўзбекистон қишлоқ хўжалигини ривожлантиришдаги асосий вазифамиздир.

Шу билан бирга мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги соҳасида бутун дунё тажрибасида ўзини оқлаган янги тизим – кластер тизимини ривожлантиришга жиддий эътибор қаратишмоқда. Ҳозирда бу борда амалга оширилаётган ислохотлар натижасида республика бўйича мева-сабзавотчиликка ихтисослашган жами 47 та кластер ташкил этилиб, уларга 13,5 минг гектар ер майдони ажратиб берилган. Кластерлар ихтиёрида 15,9 минг тонна сифимидаги музлаткич омборхоналар, 7810 тонна саралаш, 800 тонна калибрлаш, 4 та замонавий лаборатория, 119,8 минг тонна мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш, 23201 тонна мева-сабзавотни саралаб-қадоқлаш цехлари мавжуд бўлиб, 1046 доимий, 1085 та мавсумий иш ўрни ташкил этилган. Мева-сабзавотчиликни барқарор ривожланишида маҳсулот етиштиришнинг илғор технологияларини қўллаш, маҳсулотни қайта ишлаш ва сақлашнинг замонавий усулларини жорий қилиш бугунги кунда озиқ-овқат танқислигини олдини олиш имконини яратади. Соҳада кўп йиллик тажрибага эга, маҳсулотларни сақлаш ва қайта ишлаш инфратузилмаси бор тадбиркорларни бунга жалб қилиш яхши самара бермоқда.

Кластерлар – инновацион технологиялар ва бир-бирига яқин технологик алоқаларга асосланади. Кластерларни ташкилий шаклини мезонлари сифатида қуйидаги хусусиятларини ажратиш кўрсатиш мумкин:

- биринчидан, тизимлилик, муносабатларнинг мавжудлиги ва ўзаро алоқаларни кучлилиги (заиф, ўрта, кучли ва жуда кучли);
- иккинчидан, инновацион технологияларни қўлланилиши, фойдаланиш ва яқин технологик алоқаларнинг бўлиши;
- учинчидан, кластерлар ўз-ўзини бошқарадиган ва асосан ўз-ўзини ташкил қиладиган иқтисодий

шаклдир.

Шу билан бирга, кластерларда ўз-ўзини бошқариш ва ўзини-ўзи ташкил этиш муайян иқтисодий манфаатларга асосланади. Ушбу манфаатларнинг мазмуни, асосан, инновацион технологиялар ва улардаги технологик алоқалар билан белгиланади. Кластерлар, бу муаммоларни ҳал қилиш учун мўлжалланган занжирли асосга эга фаолият амалга оширилиб, кластерларга бирлашиш, кластер субъектлари учун ҳам, ҳудудий ва миллий иқтисодиёт учун қулайликлар яратади ҳамда фойда беради. Жумладан, ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибаларини ўрганиш ҳамда республикамизда мева-сабзавот тармоқларини ривожлантириш учун қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий асосларини ўрганиш, мева-сабзавотчилик кластерини ривожлантиришда қишлоқ хўжалигини диверсификация қилиш, ҳудудлар табиий-иқлим шароитларига мос, серҳосил ва экспортбоп мева-сабзавот экинлари навларини жойлаштириш, экспортга йўналтирилган харидоргир ва рақобатбардош маҳсулотларни етиштириш, сақлаш, қайта ишлаш ҳамда сотиш жараёнларига янги технологияларини жорий этиш, янги иш ўринларини яратиш, мева-сабзавот етиштириш ва қайта ишлаш жараёнидаги иштирокчиларнинг моддий манфаатдорлигини таъминлаш жараёнларини тўлиқ қамраб олувчи тизим сифатида шакллантириш мақсадга мувофиқлигини кўрсатади. Агар Ўзбекистоннинг мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш географиясини кўриб чиқадиган бўлсак, ушбу маҳсулотларнинг қарийб деярли 70 фоизи 3 та давлатга (Қозоғистон, Россия ва Қирғизистонга), қолган қисми 8 мамлакатга экспорт қилинади. Қайси мамлакатлар бозори ҳисобига Ўзбекистон экспорт ҳажмини ошириши мумкинлигини, юқорида айтилган мамлакатларга экспорт ҳажмини ошириш ҳисобидами ёки экспорт географиясини кенгайтириш ва диверсификация-

лашни ўрганиш кластер тизимининг асосий вазифаларидан биридир.

Шу билан бирга мева-сабзавотчилик йўналишидаги кластерларни ривожлантириш ва бошқаришнинг қуйидаги вазифаларни ўзида мужассамлаштирадиган: мева-сабзавот маҳсулотлари етиштириш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотишга чуқур ихтисослашиш; мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш, қабул қилиш, тозалаш, саралаш, қуриштириш ҳамда қайта ишлашда янги инновацион технологияларни жорий этиш; ер майдонларидан фойдаланиш: ажратилган ер майдонларидан самарали ва унумли фойдаланиш, майдонларга сифатли, жаҳон андозаларига мос экспортбоп мева, узум ва сабзавот экинларни жойлаштириш, самарасиз ва истисноқбосиз қишлоқ хўжалик экинлари ўрнига босқичма-босқич мева, узум ва сабзавот экинлари жойлаштириш; мева-сабзавот етиштириш бўйича илғор хорижий тажрибаларни ўрганиш, улардан минтақа ва ҳудудий шароитларда кенг фойдаланиш, мева-сабзавотчилик соҳасига хорижий мутахассисларни жалб қилиш; экспортга йўналтирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, уларнинг селекцияси ва уруғчилигини кластер ҳудудларида ўзлаштириш, ривожлантириш, илмий тадқиқот муассасалари билан ҳамкорликни йўлга қўйиш; серҳосил мева, узум ва сабзавот экинларини экиш, маҳсулот етиштириш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш жараёнини тўлиқ қамраб олувчи тизимни шакллантириш, шунингдек, замонавий инновацион, ресурс тежамкор технологияларни мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш жараёнига жорий қилиш; малакали янги иш ўринларини ташкил этишдан иборатдир. Кластерларни юқоридаги ривожлантириш ва бошқариш бўйича вазифаларни тўлақонли уддалай олиши қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида серунум ҳосил ва уни экспорт салоҳиятини оширишга ўз ҳиссасини қўшади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида мевасабзавотчиликни жадал ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2018 йил 29 мартдаги ПФ-5388-сон Фармони.
2. Терешин Е.М. Володин В.М. Принципы кластерных объединений в российской экономике // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2011. № 3. С. 57–60.
4. Г.Д. Халматжанова, М.С. Маннопова. Развитие национальной экономики с учётом тенденций развития мировой экономики. Минтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-ҳуқуқий ва инновацион жиҳатлари. 238-244.

5. М.С.Маннопова, Ш.Э.Абдуллаева. Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини диверсификациялаш жараёнида мева-сабзавот кластерларини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари. Экономика и социум, №10 (89), 2021. 857-860.

6. G.D. Khalmatjanova, M.S. Mannopova. Priority Areas in Agricultural Development in the Republic of Uzbekistan. The Challenge of Sustainability in Agricultural Systems. №1. 2021. 49-54.

7. М.С. Маннопова, И.М. Хасанов. Развитие инвестиций – гарантия перспективной экономики. Минтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-ҳуқуқий ва инновацион жиҳатлари мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари тўплами. 27 май 2020 йил. 301-306.

8. М.С. Маннопова. Развитие кластеров в плодоовощном направлении в сельском хозяйстве и их функции. Минтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-ҳуқуқий ва инновацион жиҳатлари мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари тўплами. 27 май 2020 йил. 320-324.

9. М.С. Маннопова. Основные проблемы в сфере переработки плодоовощной продукции в Республике Узбекистан. Образование и наука в России и за рубежом, №16. 2021.175-180.

10. www.uza.uz- Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги.

11. www.stat.uz расмий сайти маълумотлари.

Маълумотлар интеллектуал таҳлили Интеллектуальный анализ данных Intelligent data analysis

Жонибек ТОЖИЕВ,
ЎР МВ АКТ ва АХИ
Илмий тадқиқотлар лабораторияси бошлиғи
Алмахон ПАРПИЕВА,
катта ўқитувчи.
Чирчиқ Олий танк қўмондонлик муҳандислик
билим юрти, Алоқа ва ахборот тизимлари цикли
Жасур АРТИҚОВ,
Чирчиқ ОТКМБЮ Қўшинлар қўндалик
фаолияти ва қўшинларни бошқариш кафедраси бошлиғи.

Аннотация

Мазкур мақолада маълумотларни таҳлил қилиш тизимларини ривожлантириш трендларидан бири сифатида маълумотларни интеллектуал таҳлил қилиш технологияси (Data Mining) тушунчаси очилади. Data Mining усулини бажарадиган асосий вазифалар белгиланди.

В данной статье раскрывается понятие технологии интеллектуального анализа данных (Data Mining) как одного из трендов развития систем анализа данных. Определены основные задачи, которые способен выполнить метод Data Mining.

This article reveals the concept of intelligent data analysis technology (Data Mining) as one of the trends in the development of data analysis systems. The main tasks that can perform the method of Data Mining are defined.

Ҳозирги кунда жамият барча соҳаларининг жадал ривожланиш тенденциялари, айниқса ахборот технологиялари соҳасида ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ намоён бўлмоқда. Бу маълумотларни қайта ишлашнинг автоматлаштирилган ва интеллектуал технологияларини ишлаб чиқиш, зарур бўлган маълумотларни топиш ва ретроспектив маълумотларда яширин қонуниятлар ва боғлиқларни аниқлаш усулларини ишлаб чиқишни талаб қиладиган ахборот ҳажмининг жадал равишда ўсиши билан боғлиқ. Янги олинган билимларни сифатли бошқарув қарорларини қабул қилиш учун зарур бўлиб, уларнинг аҳамияти ижтимоий муносабатлар ва тизимларнинг мураккаблашиши туфайли ортиб бормоқда. Шу туфайли тизимларнинг ишончлилигини ва

уларнинг ноаниқ ўзгаришларга жавоб беришда мослашувчанлигини ошириш ҳозирги вақтда жуда долзарбдир. Бироқ, маълумотларнинг бутун мажмуаси орасида фойдаланувчи янги ва фойдали маълумотларнинг фақат кичик бир қисмини ажратиб олишга қодир. Шу сабабли, маълумотларни интеллектуал таҳлили усулидан фойдаланган ҳолда олинган фойдали билимлар ҳажмининг оширилиши олинган фойдали билимлар миқдорини оширишига ва кўпроқ яширин қонуниятларни аниқлашга имкон яратади.

Ушбу йўналишнинг асосчиларидан бири рус олими Григорий Пиатетский-Шапиро “маълумотларни интеллектуал таҳлили” концепциясининг моҳиятини очиб берди. У Data Mining усулини илгари номаълум бўлган,

Калит сўзлар: маълумотларни интеллектуал таҳлил (МИТ) қилиш, Data Mining усули, аниқ бўлмаган ва яширин алоқалар ҳамда қонунчиликларни аниқлаш, МИТ соҳасини ривожлантириш, МИТнинг муаммолари ва чеклари.

аҳамиятсиз бўлмаган, амалий жиҳатдан фойдали ва инсон фаолиятининг турли соҳаларида қарорлар қабул қилишда зарур бўлган билимларни талқин қилиш учун очик бўлган маълумотларни топиш жараёни деб таърифлади. Шу билан бирга, ушбу усулнинг моҳияти ва мақсади катта маълумотлар массивида яширин, объектив ва фойдали қонуниятларни аниқлашдир [1].

Шундай қилиб, МИТ тушунчаси аниқ бир усул ёки технология эмас, балки математик ва статистик алгоритмларга асосланган қонуниятлар, оғишлар, ўзаро боғлиқликлар ва тенденцияларни излаш жараёнидир. Ушбу жараён ҳодисанинг динамикасини тавсифловчи маълумотларни тақдим этиш ва ҳодисага таъсир қилувчи жараёнларни баҳолаш ва башоратлашга қодир моделни яратиш мақсадида амалга оширилади [2].

МИТ кўп миқдорли умумий вазифаларни ҳал қилиш учун ишлатилади. Буларга қуйидагилар киради:

- вазиятларни, ҳодисаларни, объектларни, жараёнлар ва қарорларни асослаш билан таниб олиш (таснифлаш, диагностика қилиш);
- динамик маълумотлар намуналари асосида вазиятлар, ҳодисалар, жараёнлар ёки ҳолатларни башоратлаш;
- кластер таҳлили ва маълумотлар тузилишини ўрганиш;
- муҳим хусусиятларни аниқлаш ва оддий тавсифларни топиш;
- ҳар хил турдаги эмпирик қонуниятларни топиш;
- объектлар тўплами (синфлари)нинг аналитик тавсифларини яратиш;
- ностандарт ёки танқидий ҳолатларни топиш;
- образларнинг мос эталонларини шакллантириш [3].

Ўз навбатида, ҳозирги кунда Data Mining технологияси бошқарув соҳасида энг долзарб ҳисобланади, чунки маълумотларни тўлиқ ва чуқур таҳлил қилиш имконини беради, бу энг самарали ва тўғри бошқарув ечимини танлаш имконинидир беради.

Дастурий таъминотни ишлаб чиқиш ва тизимни лойиҳалаш билан боғлиқ МИТ – замонавий технологик ривожланиш кўп сонли ҳар хил турдаги компонентларни бирлаштирган ҳолда ахборот тизимларини мураккаблаштиришга мойилдир. Ахборот тизимларининг бундай мураккаблашуви дастурий таъминотни унинг ишончлилиги ва носозликларга

чидамлилигини кучайтириш йўналишида ишлаб чиқиш заруриятини келтириб чиқарди. Ўз навбатида, ахборот тизимларида хатоларнинг пайдо бўлишини таҳлил қилувчи жараёнлар ўз моҳиятига кўра МИТ технологиясидир. Яъни, дастур ишлаётганда, у ўз ҳолати ва давом этаётган жараёнлар ҳақида катта ҳажмдаги маълумотларни беради. Ва дастурнинг нотўғри ишлашига ёки ишламай қолишига олиб келиши мумкин бўлган яширин қонуниятларни аниқлаш учун ушбу маълумотлар ҳар томонлама таҳлил қилиниши керак. Ушбу соҳада Data Mining технологиясининг ривожланиши дастурий таъминотдаги хатоларни аниқлаш учун тўлиқ автоматлаштирилган дастурни яратишга мойил бўлади, бу эса ҳар қандай ахборот тизимининг ишончлилиги ва хатоларга чидамлилигига сезиларли таъсир қилади;

– Реал вақт режимида МИТ ва тарқатилган МИТ ривож – бу марказлаштирилган жойдан ишлаш учун мўлжалланган анъанавий маълумотларни таҳлиллаш усуллари. Бироқ, бу усуллар симсиз тармоқлар ва булутлар каби тақсимланган ҳисоблаш муҳитларида маълумотларни таҳлил қилишда уларнинг самарадорлиги йўқлигини кўрсатади. Яъни, тақсимланган тизимларда маълумотларни таҳлил қилиш мақсадида Data Mining технологиясини ишлаб чиқиш, биринчи навбатда, маълумотларни таҳлил қилиш ва кўпчилик замонавий иловалар ҳамда дастурий таъминот учун реал вақт режимида мос моделларни яратиш зарурати билан боғлиқ аниқ салоҳиятга эга.

МИТ технологиясидан фойдаланишни ривожлантиришнинг юқоридаги тенденциялари ва уни қўллашни кенгайтириш Data Miningдан ҳозирги фойдаланиш ҳажми ва ундан фойдаланаётган компаниялар учун унинг самарадорлигига асосланади.

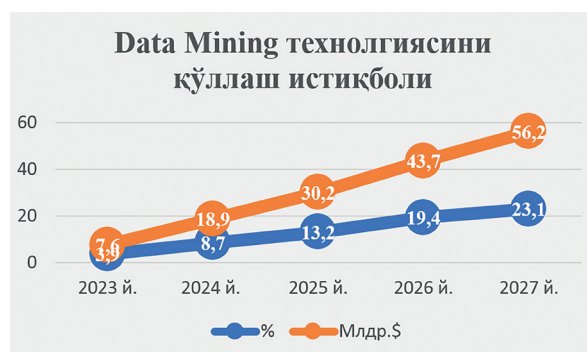
Масалан, Россиянинг “Beeline” компанияси 2019 йилда мижозларни сегментларга ажратиш ва уларни турли хил фирибгарликлардан ҳимоя қилиш учун Data Mining технологиясини фаол жорий қилди. Технологик инновация туфайли компания фақат маълумотларни интеллектуал таҳлили технологиясидан фойдаланган ҳолда 20 фоиз қўшимча фойда олишга муваффақ бўлди. Шунингдек, Сбербанк 2018 йилдан 2021 йилгача бўлган даврда истеъмолчи маълумотларини ҳимоя қилиш учун Data Mining услуги асосланган биометрик тизимдан фойдаланган ҳолда ҳужжатларни фирибгарлик қилиш ҳажмини 10 баравар камайтиришга муваффақ

бўлди [4].

Data Mining технологиясидан фойдаланишнинг яна бир ёрқин мисоли Лента гипермаркет тармоғидир. Ушбу усул ёрдамида mijozларнинг содиқлик карталарини таҳлил қилиб, тармоқда ассортиментни сезиларли даражада оптималлаштириш, тартиблаш ва нархларни бошқаришга муваффақ бўлди. Ҳозирги вақтда МИТ технологияси истеъмолчилар сўровларини қайта ишлаш ва харидорлар сотиб олишни хоҳлайдиган товарлар ва хизматларни таклиф қилиш учун мўлжалланган тизимларда ҳам фаол қўлланилади. Ушбу тизимлар реал вақт режимида маълумотларни таҳлил қиладиган Data Mining усули асосида қурилган. Amazonдан Alexa, Apple'dan Siri ва Yandex'dan Alice овозли ёрдамчилари шундай ишлайди, улар сўровларнинг 60 фоизини Data Mining усули асосида қайта ишлайди.

Тақдим этилган мисоллар Data Mining бозорининг доимий ўсишини кўрсатади. Бунга йирик корпорациялар: SAS, IBM, Microsoft, Oracle ва бошқаларнинг фаолияти ёрдам беради. Мутахассисларнинг фикрига кўра, 2027 йилга бориб маълумотлар интеллектуал таҳлили технологияларидан фойдаланиш тенденцияси 23,1 фоизга ўсиб, 56,2 миллиард долларга етади.

Шундай қилиб, техник жараённинг доимий ва узлуксиз ривожланиши янги фойдали билимларни аниқлаш учун яширин ва яширин алоқалар ҳамда қонуниятларни излаш учун таҳлил қилиниши керак



1-чизма. Интеллектуал маълумотлар ҳажми технологиясининг ривожланиш тенденцияси [6].

бўлган катта ҳажмдаги маълумотларни яратишга имкон беради. Ва бунда маълумотлар интеллектуал таҳлили технологияси муҳим роль ўйнайди. Бошқа ҳар қандай маълумотларни таҳлил қилиш усули сингари, Data Mining ҳам ўзига хос хусусиятларга, мумкин бўлган муаммоларга ва фойдаланишдаги чекловларга эга. Бироқ, ушбу технологиянинг кўлами кенгайганига қарамай, ижобий тенденция мавжуд. МИТ технологиясини ривожлантиришнинг энг истiqқболли йўналишлари ижтимоий ва ахборот тармоқларида Data Mining технологиясидан фойдаланиш, биология ва тиббиёт, дастурий таъминотни ишлаб чиқиш ҳамда булутли ва симсиз тармоқларни таҳлил қилишдир. Ушбу соҳаларда Data Mining технологияси амалий фойдаланиш учун энг катта имкониятларга эга.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Frawley W., Piatetsky-Shapiro G., Matheus C. Knowledge Discovery in Databases: An Overview. – AI Magazine. – 1992. – p. 220.
2. Интуит // Что такое Data Mining? Режим доступа — <https://intuit.ru/studies/courses/6/6/lecture/158?page=2> (Дата обращения: 25.03.2022).
3. Fetmag // Проблемы, тенденции развития и перспективные направления применения технологий Data Mining. Режим доступа – http://fetmag.mrsu.ru/2011-2/pdf/applications_of_data_mining.pdf (Дата обращения: 25.03.2022).
4. DocPlayer // Введение в Data Mining. Режим доступа – <https://docplayer.com/37038386-Razdel-1-vvedenie-v-datamining.html> (Дата обращения: 25.03.2022).

УЎТ: 355.233(075).

Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни ривожлантириш давр талаби Развитие цифровой экономики и электронного правительства – потребность времени To develop digital economy and electronic government is the need of the time

Умида БАЙМАТОВА,
Азамат ДЖУРАЕВ,
Чирчиқ Олий танк қўмондонлик муҳандислик
билим юрти, Қўшинлар қўндалик фаолияти ва қўшинларни
бошқариш кафедраси катта ўқитувчилари.

Аннотация

Мақолада рақамли иқтисодиёт бу янги тизим, мазкур соҳа юртимизда барча соҳа ва тармоқнинг юксак ривожига жиддий туртки бўлиши, унинг имкониятларидан унумли фойдаланиш тўғрисида сўз юритилган.

В статье говорится о том, что цифровая экономика является новой системой, что эта сфера является серьезным толчком для высокого развития всех отраслей и сфер в нашей стране, и об эффективном использовании ее возможностей.

The article talks about the fact that the digital economy is a new system, that gives a serious impetus for the high development of all sectors and industries in our country, and reviews the effective use of its opportunities.

Рақамли технологияларни жорий қилиш барча иқтисодий жараёнларни тезлаштириш имконини беради, аммо, бу жараёнларнинг тезлашуви оқибатида мамлакатда қандай ўзгаришлар рўй бериши – иқтисодиётнинг ривожини ёки таназзулга юз тутиши – шакл-шубҳасиз инсон капиталининг ривожланишига боғлиқ бўлади. Иқтисодиётни рақамлаштириш даврида ҳамда ахборот қиймати шиддат билан ўсиб бораётган бир пайтда жамият туб ўзгаришларни ўз бошидан кечирмоқда. Шунинг алоҳида таъкидлаш лозимки, рақамли иқтисодиётда мамлакатнинг асосий активи инсон капитали ва унинг сифати бўлади, яъни, янги технологиялар соҳасида чуқур билимларга эга, уларни ҳаётга татбиқ эта олишга қодир, эски нарсаларни такомиллаштириш оладиган мута-

хассислар асосий куч деб ҳисобланади.

Жаҳон амалиётининг кўрсатишича, рақамли иқтисодиётнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши, шу давлатдаги ривожланиш кўрсаткичларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Рақамли иқтисодиёт – бу иқтисодий фаолиятнинг бевосита ахборот-коммуникация технологияларининг ривожлантирилиши билан боғлиқ бўлган рақамли маълумотлар воситасида товарлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш самарадорлигини оширишга йўналтирилган электрон, интернет, тармоқ ва виртуал иқтисодиёт кўринишидаги ижтимоий-иқтисодий тизимдир.

Рақамли иқтисодиётнинг ривожланиши турли даражада иқтисодиётда бошқарув қарорларини

Калит сўзлар: рақамли иқтисодиёт, технологиялар, бизнес моделлари яратиш, янгича тизим, рақамли технологиялар, электрон ҳужжат, ижтимоий муносабат.

қабул қилиш учун зарур бўлган ахборот ҳажмларини кескин ортишига олиб келди. Пиравардида персоналнинг билими ва миллий ҳўжаликда ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши унинг тараққиёти ва рақобатбардошлиги даражаси ошишини намоён этмоқда.

Давлатнинг рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йўлини танлаганлиги ахборот технологиялари соҳасида ва умуман, электрон ҳужжатлар айланишида янги йўналишлар очиб беради.

Мамлакатимизда “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясига мувофиқ иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудларини рақамлаштириш, давлат ахборот тизимлари ва электрон хизматларни жорий этиш, шунингдек, рақамли технологиялардан кенг фойдаланишни таъминлаш бўйича халқ таълими, давлат хизматлари, суд, молия ва банк тизимида комплекс чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Шу билан бирга, рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматнинг ривожланиш ҳолатини самарали рейтинг баҳолаш тизими ҳамда уни амалга оширишнинг идоралараро механизмнинг йўқлиги иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудларни рақамли трансформацияси ҳозирги ҳолатини чуқур таҳлил қилишга тўққинлик қилмоқда.

Иқтисодиёт тармоқлари, ижтимоий соҳа ва ҳудудларда рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукумат ривожланиш ҳолатини баҳолашнинг ягона рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш орқали келгусида рақамли ривожланишнинг тармоқ ва ҳудудий дас турларини ишлаб чиқиш учун баҳолаш жараёнларини идоралараро мувофиқлаштиришнинг самарали тизимини жорий этиш мақсадида Вазирлар Маҳкамасини “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматнинг ривожланиш ҳолатини рейтинг баҳолаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.

Ташкилотлар ҳамда ҳудудларни рақамли трансформация ҳолатини рейтинг баҳолаш жараёнларини автоматлаштириш учун Миллий инновацион тизим идоралараро ахборот тизими (кейинги ўринларда МИТ.УЗ ахборот тизими) ишга туширилди;

МИТ.УЗ – ахборот тизимининг эгаси Вазирлик ҳисобланади ҳамда унинг сифатли ва узлуксиз фаолият кўрсатиши, техник қўллаб-қувватлаш бўйича ишларни доимий равишда ўтказиб борилиши Вазирлик томонидан таъминланади;

МИТ.УЗ-ахборот тизимини янада ривожлантириш ва қўллаб-қувватлашни молиялаштириш Ахбо-

рот-коммуникация технологияларни ривожлантириш жамғармасининг электрон ҳукумат ва рақамли иқтисодиётнинг идоралараро лойиҳаларини молиялаштириш бўйича махсус ҳисоб варағидаги маблағлар ва қонунчилик ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа манбалар ҳисобидан амалга оширилади;

– ташкилотлар ҳамда ҳудудларда рақамли трансформация ҳолатини рейтинг баҳолаш ҳар уч ой якуналари бўйича амалга оширилади ва унинг натижалари “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясини амалга ошириш бўйича мувофиқлаштирувчи комиссия йиғилишларида танқидий муҳокама қилинади;

– ташкилотлар томонидан нотўғри ёки бузиб кўрсатилган маълумотларнинг МИТ.УЗ-ахборот тизимига киритилганлиги, шунингдек, уларни ўз вақтида киритилмаганлик ҳолатлари аниқланганда, тегишли раҳбарларга нисбатан интизомий чоралар қўлланилади.

Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган Тараққиёт стратегиясида рақамли иқтисодиётни иқтисодий ривожланишнинг асосий “драйвери”га айлантириш ва унинг ҳажмини камида 2,5 баравар ошириш режалаштирилган. Дастурий таъминот ишлаб чиқариш ҳажмини 5 баробар, уларнинг экспортини 10 баробар 500 миллион долларга етказиш белгиланган.

Президент Шавкат Мирзиёевнинг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармони лойиҳаси қабул қилинди. Бунда ахборот-коммуникация технологиялари соҳасини ривожлантириш ҳамда рақамли иқтисодиётни асосий “драйвер” соҳага айлантиришга мўлжалланган мақсадининг мазмун-моҳиятини ва аҳамияти жуда муҳимдир. Чунки, соҳани “драйвер” деб номланиши бежизга эмас, зеро рақамлаштириш жараёни иқтисодиётнинг турли соҳа ва тармоқларининг самарадорлик даражасини ҳамда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлайди.

Рақамли иқтисодиётнинг бир қанча афзалликлари бор. Масалан, ахборот коммуникацион технологияларининг ривожланиши инсон учун энг қимматбаҳо бўлган вақтни тежашга, ундан унумли фойдаланишга қўмаклашади.

Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш Ўзбекистон учун, унинг дунё миқёсидаги рақобатбардошлигини белгилаб берадиган муҳим, стратегик аҳамиятга эга вазифа бўлиб, бу давлатимизга

ушбу соҳани ривожлантириш учун зарур бўлган шарт-шароитларни яратиб бериш, бу жараёни раҳбатлантириш зарурлигини кўзда тутди.

Хулоса шуки, Ўзбекистонда рақамли иқтисодиётни ривожлантириш учун имкониятлар етарли, айниқса интеллектуал салоҳият мавжуд, аммо, ин-

тернет сифатининг пастлиги, ахборот технологиялари хавфсизлигининг пастлиги, ахборот технологиялари мутахассисларининг етишмаслиги ва бошқа омиллар соҳанинг етарли даражада ривожланишига салбий таъсирини кўрсатмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Давлат бошқарув органлари, хўжалик бирлашмалари ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ҳамда ҳудудларни рақамли трансформация ҳолатини рейтинг баҳолаш тартиби тўғрисидаги Низом.

2. “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматнинг ривожланиш ҳолатини рейтинг баҳолаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 15 июндаги 373-сон қарори.

3. Қ.Х. Абдурахмонов. Меҳнат иқтисодиёти: назария ва амалиёт. Дарслик. Қайта ишланган ва тўлдирилган 3-нашри. Т.: “ФАН”, 2019. 552-б.

Ўзбекистонда қандолат маҳсулотлари бозорининг ривожланиш тенденциялари Тенденции развития кондитерского рынка в Узбекистане Development tendencies of the confectionery market in Uzbekistan

Мунира АЗЛАРОВА,
Тошкент давлат иқтисодий университетининг
катта ўқитувчиси.

Аннотация

Ушбу мақола қандолатчилик соҳасини жадал иқтисодий ҳамда маркетинг фаолиятини ривожлантириш бўйича фалсафа доктори диссертацияси доирасида олиб борилган тадқиқот натижасидир. Ушбу мақолада озиқ-овқат товарлари бозорида бозор конъюнктураси ҳамда бозорни озиқ-овқат товарлари билан тўлдиришнинг асосий манбалари, саноат, қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат товарлари импорти масаласи, сўнги йилларда республикада қандолатчилик билан шуғулланадиган тадбиркорлик субъектлари ўсиш динамикаси каби иқтисодий кўрсаткичлар таҳлил қилинган.

Данная статья является результатом исследования, проведенного в рамках диссертации доктора философии экономических наук, направлена на развитие интенсивной экономической и маркетинговой деятельности в кондитерской отрасли. В данной статье рассмотрена конъюнктура на рынке продовольственных товаров, а также основные источники наполнения рынка продовольственными товарами, вопросы промышленности, сельского хозяйства и импорта продовольственных товаров, а также экономические показатели, такие как динамика роста бизнеса субъектов предпринимательства, занимающихся кондитерским производством в нашей республике.

This article is the result of a study carried out as part of a Ph.D. thesis in economics, aimed at developing intensive economic and marketing activities in the confectionery industry. This article discusses the situation in the food market, as well as the main sources of filling the market with food products, the issue of industry, agriculture and food imports, as well as economic indicators such as the dynamics of business growth of business entities engaged in confectionery production in our republic.

Ички бозорни озиқ-овқат билан тўлдириш, уларни ишлаб чиқариш соҳасида ўз-ўзини таъминлашга эришиш ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш Ўзбекистон иқтисодиётининг муҳим сектори ҳисобланган қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан биридир.

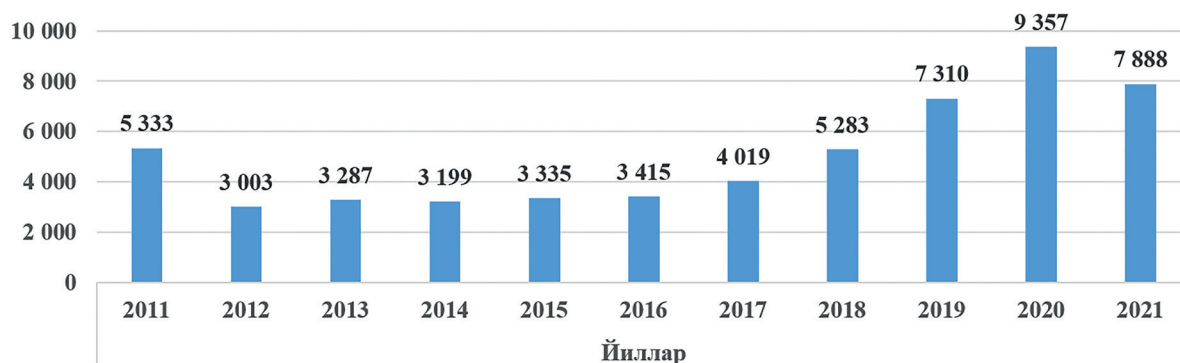
Олиб борилган тадқиқотлари натижасига таяниб шуни айтиш мумкинки, қандолатчилик ташиқотлари тармоғини озиқ-овқат саноати билан таққослаганда, улар сон жиҳатдан сезиларли даражада ўсган.

1-чизмада Ўзбекистонда 2011-2021 йилларда қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг сони динамикаси берилган.

Маълумотлар шуни кўрсатадики, 2012 йилда республикада қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналар сони 3003 тани ташкил этган бўлса, 2021 йилга келиб бу кўрсаткич 7888 тани ташкил этиб, қарийб 2,6 мартага ошган. Бу кўрсаткичнинг ошиши республика ҳукумати томонидан ишлаб чиқариш корхоналарини фаолиятини йўлга қуйиш, аҳолини қандолат маҳсулотлари билан таъминлаш,

Калит сўзлар: қандолат маҳсулотлари, бозор конъюнктураси, ишлаб чиқариш ҳажми, бозор ҳажми, озиқ-овқат саноати, озиқ-овқат товарлари бозори.

Корхоналар сони, бирлик



1-чизма. 2011-2021 йилларда Ўзбекистонда қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналарининг сони¹.

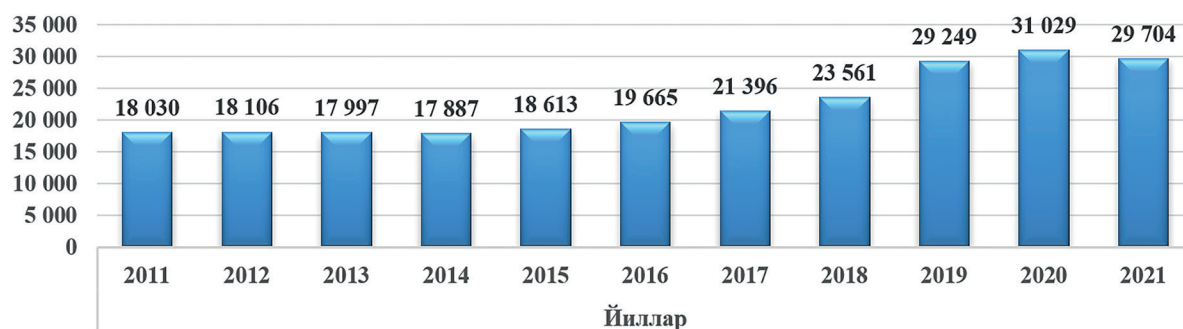
ички бозорни сифатли қандолат маҳсулотлари билан тўлдиришда уларнинг иштирокини кенгайтиришга эътибор қаратилаётганидан далолат беради.

Қандолат корхоналарининг фаолияти кўлами ва натижаларини тавсифловчи кейинги энг муҳим

сулолатлари ишлаб чиқариш кўрсаткичлари шуни кўрсатадики, улардан тайёрланган қандолат маҳсулотларни ишлаб чиқариш ўсиш тенденциясига эга бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикасига 2014 йилда қиймати 14249,6 минг АҚШ долларига тенг миқдордаги

Ишчи-ҳодимлар сони, киши



2-чизма. Қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқаруви корхоналарида ишчи-ҳодимлар сонининг ўзгариш тенденциялари².

кўрсаткич, бу уларда ишловчи ишчилар сонининг ўзгариш тенденциясидир. Қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқаруви корхоналарида ҳодимлар сонининг ўзгариш тенденциялари 2-чизмада келтирилган.

2011 йилда қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналарида ишловчи ишчи-ҳодимлар сони 18030 кишини ташкил этган бўлса, 2016 йилда 19665 кишини, 2021 йилда 29704 кишини ташкил этди. Корхоналарида ишловчи ҳодимларнинг сони йилдан-йилга ошиб борган. Бунинг асосий сабабларидан бири, республикада қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг кўпайиши ва кенгайиши билан боғлиқдир.

Республикада ундан тайёрланган қандолат маҳ-

17996,7 тонна қандолат маҳсулотлари импорт қилинган. 2015 йилдан 2017 йилгача қандолат маҳсулотлари экспортида камайиш тенденцияси кузатилиб, 2015 йилда 13833,5 тонна, 2016 йилда 8569,6 тонна ва 2017 йилда 7263,9 тоннани ташкил этган. 2018 йилдан қандолат маҳсулотлари импорт қилиш сезиларли даражада кўпая бошлаган. 2018 йилда қандолат маҳсулотлари импорти 10682,1 тоннани ташкил этган бўлса, 2021 йилда 42355,5 тоннани ташкил этди.

Тадқиқот натижасида олинган маълумотлар шуни кўрсатадики, 2014 йилда республикада қандолат маҳсулотлари бозори ҳажми 75960,1 тоннани ташкил этган. 2021 йилда эса бу кўрсаткич 157502,1

^{1,2} Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Бозор ҳажми

3-чизма. Ўзбекистон Республикаси қандолат маҳсулотлари бозори ҳажми динамикаси³.

тоннани ташкил этиб, 2014 йилга нисбатан 81542 тоннага кўпайган. Республикамида амалга оширилаётган ислохотлар натижасида истеъмол товарлари, хусусан, озиқ-овқат товарларини ўзимизда ишлаб чиқаришга, яъни, ички ишлаб чиқаришни ривожлантиришга эътибор кучайиб алоҳида аҳамият берилмоқда. Шу билан бирга ишлаб чиқарилаётган қандолат маҳсулотларини нафақат ички бозор,

балки ташқи бозор МДҲ ва ЕИ мамлакатларига экспорт қилишни мақсад қилиб қўйган.

1-жадвалда Ўзбекистонда 2014-2021 йилларда қандолат маҳсулотлари экспорт импортининг сегментлар бўйича таҳлили берилган.

1-жадвал маълумотлари шуни кўрсатадики, шакарли қандолат маҳсулотлари импорти 2014 йилда 12728,6 тоннани ташкил этган бўлса, 2021 йилда

1-жадвал.

Ўзбекистонда 2014-2021 йилларда қандолат маҳсулотлари экспорт-импортининг сегментлар бўйича асосий кўрсаткичлари⁴, тонна

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Импорт	17996,7	13833,5	8569,6	7263,9	10682,1	19519,5	26129,3	42355,5
Шу жумладан:								
Шакарли қандолат маҳсулотлари	12728,6	7288,3	2059,0	3177,9	4325,1	7465,6	8326,5	13634,5
Улуши фоизда	70	53	24	44	40	38	32	32
Шоколад ва шоколад маҳсулотлари	892,6	2086,2	2498,8	577,4	753,4	1783,7	3051,4	6747,7
Улуши фоизда	6	15	29	10	12	9	12	16
Унли қандолат маҳсулотлари	4375,5	4459,0	4011,8	3508,6	5078,5	10270,2	14751,4	21973,3
Улуши фоизда	24	32	47	48	48	53	56	52
Экспорт	1236,6	1734,7	2746,9	8860,8	8175,2	6862,1	12785,9	15053,4
Шу жумладан:								
Шакарли қандолат маҳсулотлари	470,7	769,3	1377,5	5551,4	4355,1	3158,2	6783,4	6819,9
Улуши фоизда	38	44	50	63	53	46	53	45
Шоколад ва шоколад маҳсулотлари	14,7	1,5	66,8	172,8	226,2	210,5	164,1	233,1
Улуши фоизда	1	1	3	12	3	5	1	8
Унли қандолат маҳсулотлари	751,2	963,9	1302,6	3136,6	3593,9	3368,7	5838,4	7053,0
Улуши фоизда	61	55	47	35	44	49	46	47

^{3,4} Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

905,9 тоннага ошиб, 13634,5 тоннани ташкил этди. Шоколад ва шоколад маҳсулотлари импорти 2014 йилда 892,6 тоннани ташкил этган бўлса, 2021 йилда бу кўрсаткич эса 5855,1 тоннага ошиб 6747,7 тоннани ташкил этди. Унли қандолат маҳсулотлари импорти 2014 йилда 4375,5 тоннани ташкил этган бўлса, 2021 йилда бу кўрсаткич 17597,8 тоннага ошиб, 21973,3 тоннани ташкил этди.

Илмий изланишларимиз шуни кўрсатадики, Ўзбекистон қандолат маҳсулотлар бозори динамик тарзда ривожланаётган бозорлардан бири ҳисобланади. Республикада қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ривожланиши қуйидаги омилларга боғлиқ:

- маҳсулот ассортиментининг кенгайиши;
- ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг маркетинг тадқиқотлари ва сиёсати;
- янги техник ва технологиялардан самарали фойдаланиш даражаси;
- замонавий қадоқлаш ва ўраш материалларидан фойдаланиш;
- қандолатчилик соҳасига киритиладиган инвестициялар миқдори;
- қандолатчилик соҳаси бўйича билимми, креатив мутахассис ва технологияларнинг кўпайиши.

Қандолат маҳсулотлари энг зарур озиқ-овқат маҳсулотлари сирасига кирмаса-да, инсоннинг энергетик балансларини тўлдиришда муҳим аҳамиятга эга. Қандолат маҳсулотлари ўзининг жозибдорлиги, мафтункорлиги боис истеъмолчилар томонидан илиқ кутиб олинади ва катта харид талабига эга бўлган маҳсулотлардир.

Республикада қандолат маҳсулотларининг машҳурлиги миллий анъаналаримизга, маданиятимизга бориб тақалиб, турли тадбир, байрам, тўй-ҳашам, анъаналаримизда дастурхонимизнинг доимий маҳсулотларидан бўлиб ҳисобланади. Қолаверса, ўзбек халқининг меҳмондўстлик белгиси ҳамдир.

Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг ҳаёт тарзида қандолат маҳсулотлари биринчи даражали зарур товарлардан ҳисобланмайди. Лекин талаб даромад бўйича эластик бўлиб, аҳоли даромадларининг ўсиши бу маҳсулотларга бўлган талабнинг ҳам кўпайишига олиб келади.

Ўзбекистон Республикаси қандолат маҳсулотлари бозори ривожланиши қуйидаги тенденциялар орқали тавсифланади:

- республикада қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми йилдан-йилга ошиб бормоқда;

– қандолат маҳсулотларининг ташқи савдосида Ўзбекистоннинг иштироки жуда ҳам фаол эмас. Экспортдан кўра импортнинг яққол устунлиги мавжуд, бу эса маҳаллий қандолат маҳсулотларининг халқаро рақобатбардошлиги жаҳон стандартларига етмаганидан (пастлигидан) далолат беради;

– импорт қилинадиган маҳсулотлар кенг ассортимент ва ажойиб ўрами билан ажралиб туради, шунинг учун қандолат маҳсулотларини миллий ишлаб чиқарувчиларимиз томонидан ишлаб чиқаришни барқарорлаштириш, маҳсулот турларини кенгайтириш ва сифатини яхшилаш билан бир қаторда, уларнинг ўрами ҳисобига рақобатбардошлигини оширишлари керак;

– Ўзбекистонда қандолат маҳсулотлари бозори анча мураккаб бўлиб, унинг ривожланиши учун қатор омиллар таъсир кўрсатади. Қандолат бозори ароматизаторлар, қуюқлаштирувчи моддалар, эссенциялар, консервантлар, ёнғоқлар, қуритилган мевалар ва бошқа қандолат қўшимчаларини ишлаб чиқариш ва етказиб беришга боғлиқ. Шоколаднинг асосий таркибий элементларидан бири какао кукуни ва какао мойидир;

– бугунги кунда мамлакат қандолат бозорида махсус бозорларни, диабетга чалинганлар учун маҳсулотлар ёки ёш болалар учун аллергиялардан ҳоли маҳсулотларни ишлаб чиқиш, спортчилар учун маҳсулотлар ишлаб чиқаришни назорат қилувчи тузилмалар сони талаб даражасида эмас. Қандли диабетга чалинганлар сиз ва мен каби оддий одамлар ва улар ҳам унли қандолат маҳсулотини истеъмол қилишни хоҳлашади. Кўпгина шаҳарлардаги дўконларида ушбу тоифадаги истеъмолчилар учун унли қандолат маҳсулотлари ассортиментини жуда кенг эмас;

– қандолат маҳсулотларининг сифати ва хавфсизлиги муаммоси долзарб ва мураккаб бўлиб қолмоқда. Бу маҳсулотларнинг ички ва халқаро бозордаги рақобатбардошлигини оширишда муҳим омилдир.

– қандолат маҳсулотлари бозори ривожига тўсиқ бўлаётган омиллардан бири хом-ашё импортга юқори даражада боғлиқликдир.

Қандолатчилар уюшмаси раҳбариятининг фикрича, агар Ўзбекистонда озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш хусусан, қандолатчилик маҳсулотларини ишлаб чиқаришни барқарорлаштириш ва кўпайтиришга қаратилган ҳукумат даражасида бир қатор қарорлар қабул қилинса, жумладан, озиқ-

овқат маҳсулотларини етиштириш, ишлаб чиқариш мониторингини йўлга қўйиш (мониторинг маълумотлари очик бўлиши зарур) бўйича таклифлар қабул қилинса, аҳолини сифатли озиқ-овқат маҳсулот-

лари билан таъминлаш, саноатда ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш ва экспорт миқдорини ҳам янада кўпайтириш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ички истеъмол бозорини асосий турдаги озиқ-овқат маҳсулотлари билан кафолатли таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2021 йил 15 мартдаги ПКҚ-135 сонли қарори.
2. F.T. Kasimova. (2019). Improvement of marketing activities in small entrepreneurship in the conditions of development of competitive markets. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 03 (71), 577-583.
3. O.B. Djurabaev Modern management system in large companies of Uzbekistan // *Economics and Innovative Technologies*. Т. 2021. №. 6. С. 2.
4. O.O. Djurabaev. Management is the foundation of the digitalization of the economy // *Архив научных исследований*. – 2020.
5. M.Azlarova. Analysis methods of the factors influencing on consumer market Analysis methods of the factors influencing on consumer market // *Бюллетень науки и практики*. 2018. Т. 4. №2. С. 276-282.
6. G.Shanazarova. Features of innovative management strategy of the automotive industry of Uzbekistan // *Архив научных исследований*. – 2019.
7. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси маълумотлари.

УЎТ: 336.713.2.

Инвестицион жозибадорликни таъминлаш йўллари Способы обеспечения инвестиционной привлекательности Ways of providing investment attractiveness

Дилора АБДУЛЛАЕВА,
доцент

Шахноза НУРИЛЛАЕВА,
катта ўқитувчи

Саодат САЙДУЛЛАЕВА,
катта ўқитувчи

Тошкент давлат иқтисодиёт университети
“Менежмент ва маркетинг” кафедраси

Аннотация

Мақолада мамлакатда инвестицион жозибадорлик, унинг аҳамияти, инвестициянинг иқтисодиётда тутган ўрни ва инвестицион имиж бўйича муаллифлик ёндашуви, Ўзбекистонда инвестицион жозибадорликни таъминлаш йўллари ҳамда натижалари тўғрисида баён этилган.

В статье описывается инвестиционная привлекательность страны, ее значение, роль инвестиций в экономике и авторский подход к инвестиционному имиджу, пути и результаты обеспечения инвестиционной привлекательности в Республике Узбекистан.

The article describes the investment attractiveness in the country, its importance, the role of investment in the economy and the author's approach to the investment image, ways and results of ensuring investment attractiveness in the Republic of Uzbekistan.

Мамлакат инвестицион жозибадорлиги, аввало, рақобатбардошлик даражасига боғлиқ. Рақобатбардошлик инвестиция муҳити ва мамлакатнинг инвестицион имкониятларига кўра белгиланади. Бироқ, ушбу хусусиятларнинг юқори рейтинги мавжудлиги ҳам мамлакат иқтисодиётига катта миқдордаги инвестициялар кириб келишини кафолатламайди. Бунинг учун маркетингнинг ўзига хос шакли – ҳудудий маркетинг билан боғлиқ қатор тадбирларни амалга ошириш талаб этилади. Маркетинг тадбирларининг асосий мақсади инвесторлар онгида мамлакатнинг рақобатда устунлиги ҳамда инвесторлар учун қулай муҳит яратилганлигига ишонтиришдир.

Мамлакатнинг инвестицион жозибадорлиги-

ни ошириш масалаларига бағишланган маҳаллий ва хорижий тадқиқотчиларда инвестицияларнинг ўсиши учун шарт-шароитни таъминловчи билан қатор омилларга этибор қаратилган. Мамлакатнинг моддий ва номоддий активлар қийматини ушлаб тура олиш қобилияти инвесторлар оқими сезиларли ошириши мумкин. Шунинг таъкидлаш жоизки, мамлакат ҳудудларида ресурс имкониятлари кенг бўлишига қарамай маҳаллий ҳокимият органларининг инвестицияларга қандай таъсир кўрсатиши мумкинлиги борасида илмий тадқиқотларда кўплаб мунозарали жиҳатлар ҳалигача мавжуддир.

Демак, ҳанузгача инвестицион жозибадорликни ошириш орқали инвестиция муҳитини шакл-

Калит сўзлар: инвестиция, инвестицион жозибадорлик, инвестицион имиж, инвестиция маданияти, инвестицион фаоллик.

лантиришда ва инвесторларни жалб қилишда маҳаллий ҳокимият бошқаруви ўз ўрни ва мавқега эга бўлиб, бу борада N.Сое ва бошқалар[1] фикрича, бу институционал ташкилотлар минтақаларнинг “глобал ишлаб чиқариш тармоқлари”га интеграциялашувини кафолатлаш учун зарурдир. Худудий ривожланишга эришиш учун маҳаллий ҳокимият ўзининг мавжуд имкониятлари доирасида қиймат яратиш, такомиллаштириш ва эгаллашга қаратилган давлат дастурлари ҳамда стратегияларни ишлаб чиқишлари керак. Қиймат яратиш стратегияси юқори қўшилган қийматли бизнес фаолиятни йўлга қўйишга, инвесторларнинг фаолиятини такомиллаштиришга ёрдам бериши ва ниҳоят, бу орқали ҳудуд аҳолиси учун фойда беришини кафолатлаши лозим.

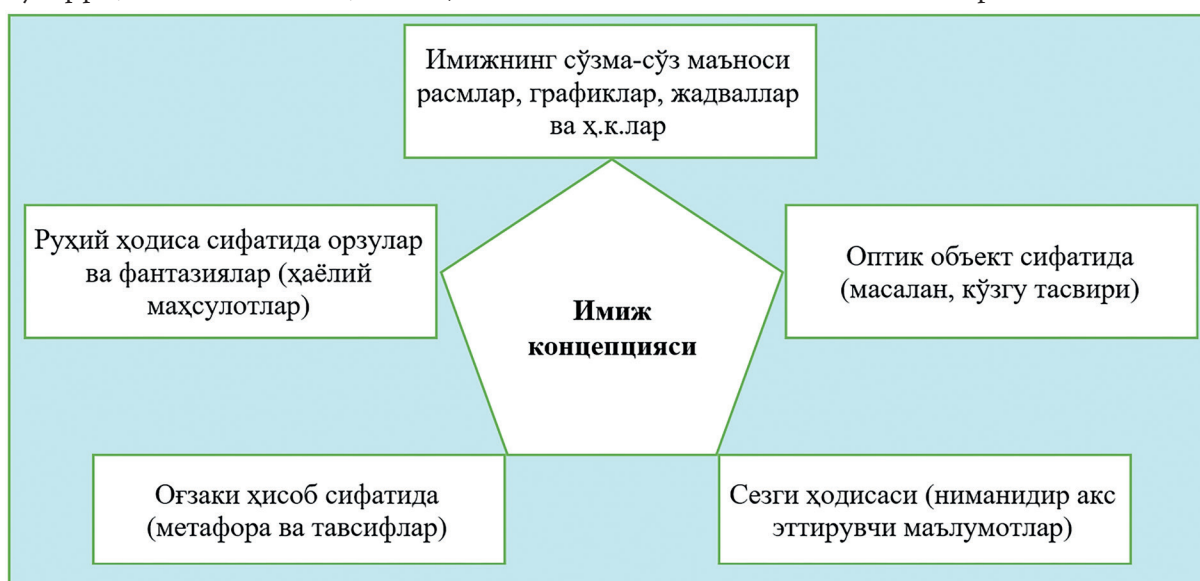
R.Basile ва бошқалар[2] тадқиқотларида эса тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларга таъсир кўрсатиши мумкин бўлган олти институционал омиллар тоифаси келтирилган: “меҳнат бозорини тартибга солиш”, “корпоратив солиққа тортиш”, “бюрократик самарадорлик ва коррупция”, “ҳуқуқий тизим ва интеллектуал мулк ҳуқуқларини ҳимоя қилиш”, “маҳсулот бозорини тартибга солиш” ва ниҳоят “тўғридан тўғри инвестициялар учун очиқлик”. Ҳар бир маҳаллий ҳукумат вакиллар ушбу олти масала бўйича аниқ сиёсат олиб бориши орқали ҳудуднинг хорижий инвесторларга нисбатан жозибадорлигига таъсир қилиши мумкин.

Кўп жиҳатдан, мамлакатнинг ривожланиш муваффақияти ижтимоий-иқтисодий, геосиёсий

имконият, янги ресурс ва маҳсулотлар, янги бозорлар ва корхоналар яратиш қобилияти билан белгиланади, бундай фаолиятлар инвестицияларсиз мумкин эмас [6]. Инвесторларнинг сармоя киритишга тайёрлиги мамлакат ҳудудларининг ривожланиш хусусиятлари, истиқболлари, иқтисодий аҳволи ва умуман ички сиёсати, чет эллик инвесторлар учун яратилган шароитлар каби кўплаб омилларга боғлиқ. Шу боис, нафақат мамлакат ҳудудларининг ижобий имиджини, балки бизнес юритиш учун объектив шарт-шароитларни яратиши зарур. “Имиж” атамаси бўйича олимлар томонидан берилган таърифларга кўра унинг турли талқинлари мавжуд бўлиб, ушбу таърифлар оддий ва аниқ бўлмаган ҳодиса деган хулосага келишимизга имкон беради.

Умуман олганда ҳудуд имижи ҳақиқий, объектив макон ва уни инсонлар томонидан идрок этиш ўртасидаги боғлиқлик сифатида қаралади[3]. Инвестицион имиж – бу инвесторларнинг ҳудуд инвестицион муҳитини идрок этиш даражаси ҳисобланади. Буни ҳудуднинг макроиқтисодий хусусиятлари, ижтимоий-сиёсий аҳволи, мамлакат иқтисодиётидаги ўрни, йирик саноат объектларининг мавжудлиги ва уларнинг муваффақиятли ишлаши, ҳукуматнинг тадбиркорлик субъектлари билан муносабатлар тизими орқали аниқланади. Бироқ, ҳатто ишбилармон доираларда ҳам, ҳудуд имижи кўп жиҳатдан субъектив характердаги омиллар ва оммавий онга ҳукмрон бўлган ғоялар тизими билан белгиланади.

Инвестицион жозибадорликни белгилов-



1-чизма. Имиж концепцияси.

чи омиллар орасида инвестиция маданиятини шаклланиши муҳим аҳамиятга эга. Инвестиция маданияти – бу молиявий ресурслар, таваккалчиликлар ва музокара қилиш жараёнларини бошқариш қобилиятидир [5]. Мослашувчанлик, мўътадиллик ва эҳтиёткорлик, даромад ва харажатларни назорат қилиш, иш фаолиятини баҳолаш, таваккалчиликни суғурталаш – бу инвестиция маданиятининг асосий элементлари бўлиб, унинг шаклланиши маркетинг коммуникациялари, инвесторлар учун ўқув семинарлари ва ўзгаришларни қўллаб-қувватлаш орқали шакллантирилади. Қулай инвестицион имиж ва маданият инвестицион жозибадорлик, инвестицион фаоллик ва рақобатбардошликни оширишга ёрдам беради. Ўз навбатида, инвестицион жозибадорлик инвестиция фаолияти шартларини белгиловчи қонуний, ташкилий, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва бошқа омилларнинг ўзаро боғлиқ комплекси таъсири остида шаклланади.

Юқорида келтирилган фикр мулоҳазалар ва тадқиқот натижаларидан келиб чиққан ҳолда мамлакатимизнинг инвестицион жозибадорлигини ошириш учун бизнингча, бир қатор вазифаларни амалга ошириш лозим. Бунда биринчи вазифа халқаро ҳамкорликни аниқлаш, чегарадош бўлган қўшни давлатлар билан алоқани яхшилаш ва иқтисодий ҳамкорликни ривожлантириш, чегаравий хавфсизликни таъминлаш лозим. Бу борада Республикамызда кенг қўламли ишлар ва ислохотлар олиб борилмоқда.

Иккинчи вазифа – ислохотларни амалга ошириш. Бунинг учун Республика декларациялар босқичидан чиқиб, ислохотларни реал амалга оширишни бошлаши ва мамлакатнинг ҳар қандай ҳаракати анча самарали ва шаффоф бўлиши бу албатта, мамлакатда мавжуд қоидалардан тортиб солиқ тизимига қадар ҳамма нарсага тегишли бўлиши лозим. Шунингдек, мамлакат ташқи савдо имкониятларини ва инвестиция фаоллигини оширишга ҳамда давлат секторини ислох қилишга ёрдам берадиган халқаро техник ёрдамдан қандай фойдаланилаётганини диққат билан кузатиб бориш мониторинг тизимларини яратиш мақсадга мувофиқ.

Учинчи вазифа – молия тизимининг фаолиятини такомиллаштириш ва гуллаб-яшнаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик секторини янада фаоллигини ошириш. Республикада рақобатбар-

дош ҳамда шаффоф банк тизимини яратиш ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик секторини ривожлантиришга ёрдам бериш учун коррупцияга қарши янада самарали кураш олиб бориш.

Кейинги вазифа мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш ва янги иш ўринларини очиш учун кириб келаётган хорижий инвесторларни ҳимоя қилишни такомиллаштиришдир. Шунингдек, маҳаллий ва миллий даражадаги инвесторларга ҳам имкон қадар имтиёзлар, рағбатлантириш ва кафолатлар тақдим этиш ва ҳозирги кунда амалга оширилаётган ҳокимият, суд ва ҳуқуқ тизимини “тозалаш”ни давом эттириш. Чунки, бу Ўзбекистон Республикасининг узоқ муддатли сармоявий жозибадорлиги учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Яқуний вазифа – аниқ мақсадлар ва муддатларни белгилаш орқали келажакка қарашни яратиш ва кейин уларни жамиятда қабул қилиш. Ўзбекистон Республикасининг инвестицион салоҳияти юқори гетерогенлик билан ажралиб туради, чунки, инвестиция сиёсати ҳар бир минтақанинг имкониятлари ва эҳтиёжларига боғлиқ. Мамлакатда юқори технологияларни ва инновацион инфраструктуранинг ривожлантиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш инновацияларга инвестицияларни рағбатлантириши ҳамда ушбу ноу-хаудан фойдаланишдан газна даромадларини ошириши керак.

Албатта, бу борада юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, Ўзбекистон Республикасида кўплаб ижобий ишлар амалга оширилиб келинмоқда ва бунинг натижаси бутун дунёда ўз аксини топмоқда. Ушбу фикримизни тасдиғи сифатида, Ўзбекистон Global Innovation Index’да илк маротаба инновацион ривожланиш бўйича Марказий Осиёнинг етакчисига айланганлиги, Жаҳон рейтингда мамлакат 4 поғона юқорилаб, 132 давлат орасида 82-ўринни эгаллаганлигини келтириш мумкин. Шунингдек, Ўзбекистон бошқа нуфузли халқаро рейтинглардаги ўрнини ҳам сезиларли даражада яхшилади:

- “Ҳукумат самарадорлиги” кўрсаткичида 22 поғонага кўтарилди;
- “Сиёсий барқарорлик ва зўравонлик/терроризмнинг мавжуд эмаслиги” кўрсаткичида 19 поғонага ўсди;
- “Тартибга солиш сифати” йўналишида 33 поғонага ўсди;
- “Коррупцияни тийиб туриш” индикаторида-

ги натижаси 15 поғонага яхшиланди;

– “Ҳуқуқ устуворлиги” йўналишида 13 поғонага кўтарилди;

– “Аҳоли фикрини ҳисобга олиш ва ҳисобдорлик” кўрсаткичи бўйича 12 поғона юқорилади[4].

Хулоса қилиб айтганда, инвестиция сиёсатининг асосий мақсади иқтисодиётнинг реал сек-

торига инвестицияларни жалб қилиш ва улардан самарали фойдаланишдир, бунга эришиш учун минтақа иқтисодиётининг мақсад ва вазифаларини, жумладан, умумий макроиқтисодий вазиятни яхшилашдан тортиб, инвестиция фаоллигини кучайтириш учун қулай шарт-шароитларни яратишга бўлган бутун мажмуасини ҳал қилиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Coe N. & Hess M. & Yeung H. & Dicken P. & Henderson J. 2004. ‘Globalizing’ regional development: a global production networks perspective. Transactions of the Institute of British Geographers, New Series. 29:468-484
2. Basile R. & Benfratello L. & Castellani D. 2005. Attracting Foreign Direct Investments in Europe: are Italian Regions Doomed? Development Studies Working Papers, n. 200. Milan: Centro Studi Luca D’Agliano.
3. Kampschulte A. “Image” as an instrument of urban management. Geogr. Helv. 1999, 54, 229–241.
4. Ўзбекистон Global Innovation Index’да илк мартаба инновацион ривожланиш бўйича Марказий Осиёнинг етакчисига айланди. <https://nuz.uz/uz/%D2%B3odisa/1205315-%D1%9Ezbekiston-global-innovation-indexda-ilk-marotaba-innovaczion-rivozhlanish-b%D1%9Ejicha-markazij-osiyoning-etakchisiga-ajlandi.html>.
5. Джуманиязов Ш.Р. Развитие цифровой экономики в Узбекистане. Международная научно-практическая конференция “Теоретические и методологические аспекты совершенствования статистического анализа развития цифровой экономики”. Сборник научных трудов, Ташкент 27-май 2022 г. С. 750.
6. Djumaniyazov Shavkat “Increasing the export potential of agricultural products in the digital economy”, institute of advanced training and statistical research under the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, American journal of economics and business management, AJEBM, Vol. 4, No2, 2021.

УЎТ: 338+334.75

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш истиқболлари Перспективы развития малого бизнеса и частного предпринимательства в Узбекистане Prospects for the development of small business and private entrepreneurship in Uzbekistan

Шахноза НУРУЛЛАЕВА,
Саодат САЙДУЛЛАЕВА,
ТДИУ “Менежмент ва маркетинг” кафедраси
катта ўқитувчилари.

Аннотация

Ушбу мақолада мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш истиқболлари таҳлил этилган ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

В данной статье анализируются перспективы развития малого бизнеса и частного предпринимательства в нашей стране и даются рекомендации.

This article analyzes the prospects for the development of small business and private entrepreneurship in our country and makes recommendations.

Кичик бизнесни ривожлантириш концепциясида асосий эътибор биринчи навбатда фаолият кўрсатаётган иқтисодий салоҳиятга эга кичик бизнес субъектларини қўллаб-қувватлаш, республиканинг ижтимоий-иқтисодий сиёсати йўналишлари ва мақсадларига мос фаолият юритаётган хўжалик тузилмаларини рағбатлантириш, ҳудудий аҳамиятга эга маҳсулот ишлаб чиқарувчи кичик корхоналарга солиқ имтиёзлари белгилаш, лизинг хизмати ҳамда инвестицион хатарларни суғурталаш тизимини кенгайтириш ва молиявий имкониятлари чекланган кичик тадбиркорлик корхоналарининг банк кредитларидан фойдаланишига йўл очувчи шароитларни яратишга қаратилиши лозим.

2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини амалга оши-

риш, шунингдек, инклюзив ва барқарор иқтисодий ўсишга эришиш орқали камбағалликни икки баробарга қисқартириш, иқтисодиётда рақобатни таъминлаш, тадбиркорлик субъектларига тенг шароитлар яратиш, бозор муносабатларига тўлақонли ўтишни жадаллаштириш, миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш, хусусий инвестициялар ҳажмининг кескин ошириш ҳамда бизнес доираларнинг ишончини янада мустаҳкамлаш мақсадида мамлакатимизда бир қатор иқтисодий ислохотлар амалга оширилоқда [1]:

– хусусий мулк дахлсизлиги ва тадбиркорлик фаолияти эркинлигини кафолатлаш борасидаги институционал ва маъмурий ислохотларни давом эттириш ҳамда бу борада қонун устуворлигини таъминлаш;

Калит сўзлар: кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик, бандлик, капитал, инвестиция, лизинг, риск, суғурта, валюта, инфляция, имтиёз, кафолат.

– хусусийлаштириш жараёнларини жадаллаштириш, инвестициявий муҳит жозибадорлигини ошириш ҳамда давлат активларини (давлат акция пакетлари, улушлари, кўчмас мулк объектлари) сотиб олган инвесторларга қўшимча қулайликлар яратиш;

– 2023 йил 1 январдан бошлаб Монополияга қарши курашиш қўмитаси томонидан ҳар йили Олий Мажлис Сенатига ахборот бериладиган Рақобат ривожланиши индексини жорий қилиш;

– тадбиркорлик субъектлари учун тенг рақобат шароитларини яратиш, шунингдек, солиқ ва божхона тўловлари бўйича имтиёзларни тақдим этишни тартибга солиш ва бошқалар.

Мамлакатда қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш ва тадбиркорликни жадал ривожлантириш борасида қатор ижобий ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Ўз ўрнида, тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ва ҳисобга қўйиш борасида ҳам қонунчиликда муҳим қарорлар қабул қилиниб, давлат рўйхатидан ўтказиш ва ҳисобга қўйишни автоматлаштирилган тизими босқичма-босқич ишлаб чиқилиб, амалиётга татбиқ қилинмоқда. Бу эса аҳоли ҳамда хорижий инвесторларнинг ўз шахсий бизнесини йўлга қўйиш ва ривожлантириш учун муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Жаҳон тажрибасидан кўринадики, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш мамлакатда ўрта мулкдорлар синфининг пайдо бўлишига, барқарор солиқ солинадиган базанинг кенгайишига ёрдам беради. Шу билан бирга, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, айниқса, қишлоқ жойларда янги иш жойларини очиш ҳамда ёшлар орасида иш билан бандлик муаммосини ҳал этиш билан боғлиқ муҳим ижтимоий масалаларга кўмак беради. Халқаро валюта жамғармасининг маълумотларига кўра, “Бугунги кунда дунёда 90,0 фоиз корхоналар кичик ва ўрта бизнесга тегишли бўлиб, улар жаҳоннинг 63,0 фоиз аҳолисини иш билан таъминламоқда. Европа Иттифоқи миқёсида кичик ва ўрта бизнеснинг умумий салмоғи 99,8 фоизни ташкил этгани ҳолда, аҳолини учдан икки қисмини иш билан таъминламоқда” [3].

Кичик бизнес қуйидаги алоҳида хусусиятлари: ишлаб чиқариш ҳажми, ишловчиларнинг сони ва қайси саноат тармоғига тегишлилиги билан тавсифланадиган тадбиркорлик шакли сифатида намоён бўлади. Кичик бизнесга ўзининг мустақил мулки ва ҳўжалик мустақиллигига эга бўлган ва фаолияти соҳасида

юқори даражада доминант ҳисобланмаган фирмалар киради. Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг ҳозирги босқичи бу жараёндаги энг муҳим устувор йўналишлардан бири – кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, унга кенг иқтисодий эркинликлар бериш билан тавсифланади.

Ҳозирги пайтда ушбу соҳа нафақат иқтисодиётнинг ўсиш суръатларини жадаллаштиришда, балки, мамлакатимиз учун ниҳоятда муҳим бўлган бандлик ва аҳоли даромадларини ошириш масалаларини ҳал этишда ҳам етакчи ўрин тутмоқда. Бунга асосан ҳуқуқий базани мустаҳкамлаш, иқтисодиётнинг мазкур сектори учун барқарор қулайлик, имтиёз ва кредитлар тизимини шакллантириш масалаларига жиддий эътибор берилаётгани туфайли эришилмоқда. Республикамиз иқтисодиётида аҳамияти тобора ошиб бораётган кичик бизнес субъектлари ҳўжалик юритишнинг шахсий манфаатдорлик, ташаббускорлик ва мулккий жавобгарлик тамойилларига таяниб, мулкчиликнинг турли шакллари тенг ҳуқуқлилик ва соғлом рақобат асосида ривожланиб боришига асосланади. Ўз мулкига, етиштирган маҳсулотига соҳиблик ҳиссига, ихтиёридаги мол-мулк, молиявий ва моддий ресурсларни мустақил тасарруф этишига кўра, бозор иқтисодиёти тамойилларига тўла мос тушади. Унинг мамлакатда бандлик муаммосини ҳал этиш, мўл-кўлчиликни таъминлаш ҳамда иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини оширишдаги имкониятлари эса жуда катта.

Ҳозирги вақтда бир-биридан ажратувчи алоҳида белгиларини аниқлаш корхоналарнинг муҳим соҳалари бўйича умумлашма белгилари каталогини бунёд этиш орқали амалга оширилмоқда. Бу борада жамоа, ширкат, оилавий, хусусий корхоналари, фирма ва бошқа юридик мақомига эга бўлган корхоналар ҳам ўрта корхоналарни санаб ўтиш мумкин.

XX асрнинг охирига келиб, кичик бизнес субъектлари юқори суръатларда ривожланди. Бугунги кунга келиб, кенг ривожланмаган кичик бизнессиз замонавий иқтисодиётни тасаввур этиб бўлмайди. У бир томондан, қандайдир даражада йирик корхоналар билан рақобатда бўлади ва шу нуқтаи назардан иқтисодиётни бозор конъюнктураси ўзгаришларига, воқеликни тез-тез алмашиб туришига иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуриш имконини беради.

Кичик корхоналарнинг катта қисми йирик бизнес билан ҳамкорлик қилади, уларга хос бўлган тех-

ник консерватизмни бартараф этишга кўмаклашди [2]. Кичик бизнес бозорни истеъмол товарлари билан тўлдиришга ва ҳудудий монополизмга барҳам беришга, рақобат муҳити вужудга келиши ҳамда кенгайишига, илмий-техника натижаларини ишлаб чиқаришга жорий этишга ва экспорт салоҳиятини юксалишига ижобий таъсир кўрсатади.

Кичик бизнеснинг яна бир хусусияти нисбатан кам харажатлар эвазига янги иш ўринлари яратиш ва шу орқали бандлик муаммосини ҳал этишга ҳисса қўйиши ҳисобланади. Шу билан бирга, кичик бизнес турли ижтимоий гуруҳлар даромадлари ўртасидаги тафовутларни қисқартиришга, моддий, меҳнат ва молиявий ресурсларни сармоядорлик даражаси юқори бўлган соҳаларга йўналтиришга, аҳоли даромадини оширишга ҳамда иқтисодиётнинг турли секторлари ўртасидаги иқтисодий муносабатларни такомиллаштиришга ўз ҳиссасини қўшади.

Кейинги йилларда мамлакатимизда кичик тадбиркорликни ривожлантириш борасида бир қатор ишлар амалга оширилди, жумладан:

- улгуржи ва чакана савдо тизими ислоҳ қилинди ва кичик тадбиркорлик корхоналарига инфратузилма бўлинмалари томонидан хизмат кўрсатишнинг самарали тизими яратилмоқда;

- кичик тадбиркорлик субъектларининг қонуний ҳуқуқлари ва манфаатларини муҳофаза қилиш ҳамда тадбиркорлик эркинлигини кафолатлаш тизими шаклланди;

- тадбиркорларни Давлат рўйхатига олиш ва ҳисобга қўйишнинг енгиллаштирилган ва хабардор қилиш тартиби жорий этилди ҳамда биржа савдолари орқали тадбиркорларнинг моддий-техник ресурсларни эркин сотиб олишига қулай шарт-шароит яратилди;

- маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг маҳсулотларини мажбурий стандартлаштириш ва

сертификатлаш жараёни соддалаштирилди ҳамда солиқ юкини пасайтириш ва соддалаштириш чоралари кўрилди;

- кичик тадбиркорлик субъектларининг ташқи иқтисодий фаолияти эркинлаштирилди ва янги иш бошловчи тадбиркорлар учун дастлабки сармояни шакллантириш ҳамда бошқа шакллардаги янги молиявий қўллаб-қувватлаш тизими жорий этилди.

Натижада, 2021 йил ҳолатига ЯИИМда кичик тадбиркорликнинг ҳиссаси 54,9 фоизга етди. Кичик бизнеснинг иқтисодиёт тармоқлари бўйича маҳсулот ишлаб чиқаришдаги ҳиссаси саноатда 30,1 фоиз ва қурилишда 72,4 фоизни ташкил этди [4]. Айниқса, кичик бизнеснинг ташқи иқтисодий фаолияти аста-секин кенгайиб бормоқда. Унинг умумий экспорт ҳажмидаги улуши 2021 йилда 22,3 фоизни ташкил этди. Уларнинг асосий экспорт маҳсулотларини – қишлоқ хўжалиги, тўқимачилик, ишлов берувчи, электротехник ишлаб чиқариш маҳсулотлари, ҳалқ амалий санъати буюмлари ташкил этмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, кичик бизнесни ривожлантириш концепциясида асосий эътибор биринчи навбатда фаолият кўрсатаётган иқтисодий салоҳиятга эга кичик бизнес субъектларини қўллаб-қувватлаш, тармоқ ва ҳудуд учун зарур, аммо, паст рентабелли соҳалар ривожини учун қулай имкониятлар яратиш, республиканинг ижтимоий-иқтисодий сиёсати йўналишлари ва мақсадларига мос фаолият юритаётган хўжалик тузилмаларини рағбатлантириш, ҳудудий аҳамиятга эга маҳсулот ишлаб чиқарувчи кичик корхоналарга солиқ имтиёзлари белгилаш, лизинг хизмати ҳамда инвестицион хатарларни суғурталаш тизимини кенгайтириш ва молиявий имкониятлари чекланган кичик тадбиркорлик корхоналарининг банк кредитларидан фойдаланишига йўл очувчи шароитларни яратишга қаратилмоғи керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли фармони.
2. Ш.Р. Джуманиязов. Ўзбекистонда рақамли ҳукуматни ривожлантиришда Хитой тажрибасидан фойдаланиш. “Ўзбекистон статистика ахборотномаси” илмий электрон журнали. 2022 йил 1-сон.
3. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1504.pdf>.
4. www.stat.uz - Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий веб-сайти.

УЎТ: 657.5(575.1)

Хўжалик юритувчи субъектларда ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини ташкил қилишни такомиллаштириш Совершенствование организации учета производственных затрат хозяйствующих субъектов Improving the organization of production cost accounting in economic entities

Лазизжон БОТИРОВ,
ТДИУ Молиявий таҳлил ва аудит кафедраси
таянч докторанти
Низомжон ХАЖИМУРАТОВ,
ТДИУ Молиявий таҳлилга аудит кафедраси
мудир, DSc

Аннотация

Мақолада виночилик саноати корхоналари бухгалтерия ҳисобида ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ҳамда таннарни ҳисоблашнинг назарий ва амалий асослари ёритиб берилган. Олиб борилган тадқиқотлар натижасида молиявий ҳисоботларни халқаро стандартларга трансформация қилиш жарёида халқаро стандартлар асосида ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини такомиллаштириш бўйича таклифлар келтирилган.

В статье рассматриваются теоретические и практические основы учета себестоимости продукции и исчисления себестоимости в бухгалтерском учете предприятий винодельческой отрасли. В результате проведенного исследования в процессе трансформации финансовой отчетности на международные стандарты вносятся предложения по совершенствованию расчета себестоимости продукции на основе международных стандартов.

The article emphasizes the theoretical and practical foundations for accounting for the cost of production and the calculation of the cost in the accounting of enterprises in the wine industry. As a result of the study, in the process of transforming financial statements to international standards, proposals are made to improve the calculation of production costs based on international standards.

Кириш

Бугунги кунда мамлакатимиз иқтисодиёт субъектларида олиб борилаётган кенг қамровли ислохотлар натижасида хом ашё базаларини яратиш ҳамда ривожлантириш хусусан, рақобатбардош виночилик алкоғоли маҳсулотларни реализация қилиш, экспорт салоҳиятини ошириш ҳамда ушбу соҳага хорижий инвестицияларни жалб қилиш каби муҳим ишлар амалга оширилди. Шунингдек, қонунчиликда мазкур соҳа ривожини таъминлаб берувчи

меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди.

Шу билан бирга, иқтисодиётда муҳим аҳамиятга эга бўлган виночилик саноати корхоналарида умумий харажатларнинг ортиб кетаётганлиги юқори унумдорликдан олинаётган даромадларни янада оширишга ўзининг салбий таъсирини ўтказиб келмоқда. Шу сабабли, мазкур соҳада ишлаб чиқариш харажатларини оқилоналиги ва уларни камайтириш, меҳнат унумдорлигини ошириш, ишлаб чиқариш рентабеллигини яхшилаш бўйича илмий

Калит сўзлар: виночилик саноати, калкуляция, ишлаб чиқариш харажатлари, тайёр маҳсулот, ярим тайёр маҳсулот, калкуляция бирлиги.

тадқиқотлар олиб бориш долзарб масалалардан биридир. Мазкур соҳада амалга оширилаётган чора-тадбирларни ишлаб чиқишда жаҳондаги бозор иқтисодиёт тамойиллари асосида ривожланган мамлакатларда тўпланган бой тажрибаларни ҳар томонлама ўрганиш, умумлаштириш ва улардан самарали фойдаланиш мамлакатимиз виночилик саноати корхоналарини оқилона ташкил этиш, уларнинг иқтисодий самарадорлигини барқарор ошириш бўйича аниқ таклифлар, тавсиялар ишлаб чиқиш ва уларни амалиётга тадбиқ этиш соҳанинг иқтисодий кўрсаткичларини ўсишига ижобий таъсир кўрсатиши муқаррардир.

Виночилик саноати корхоналари маҳсулот таннархини ҳисоблашда хатоларга йўл қўядилар, оқибатда пировард маҳсулотнинг таннархи асоссиз равишда ошиб кетади. Иш билан тўлиқ таъминланмаганлик ҳолатида харажатларни минималлаштириш учун асосий воситанинг ишлаш ҳисобини соатлар бўйича юритиш мумкин. Ушбу ҳолда ишлаб чиқариш бошлиғи ҳар куни ишсиз туриб қолиш ва иш билан таъминланиш журналин юритиши ва бухгалтерияга бир ой учун йиғма маълумотнома тақдим этиши лозим. Ана шу маълумотнома асосида бухгалтерлар маҳсулот таннархини шакллантирадилар ва харажатлар таркибида ишсиз туриб қолишдаги харажатлар улушини аниқлайдилар. Иш билан таъминланиш фоизи қувватларни мақбул тарзда иш билан таъминлаш ва маҳсулотни ўртacha бозор нархларида реализация қилишни ҳисобга олган ҳолда, давр харажатлари, молиявий фаолият харажатлари ва кредиторлар билан ҳисоб-китобларни қоплаш имконини берадиган фойда даражаси билан тузилган бизнес-режанинг кўрсаткичларидан келиб чиқиб ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи

Юқорида таъкидлаб ўтилган масалаларнинг объектив ечимини ишлаб чиқишда иқтисодчи олимларимизнинг ўз фикр ва мулоҳазалари баён қилинган илмий мақола, рисола ҳамда илмий асарлари чоп қилинган. Харажатлар таҳлили, унинг ҳисоби ва аудити бўйича хорижлик иқтисодчи олимлар билан бир қаторда мамлакатимиз етакчи олимлари Н.Ю. Жўраев, А.К. Ибрагимов, А.А. Каримов, А.Х. Пардаев, Р.О. Холбеков, Б.Умиркулов ва бошқалар томонидан ҳам турли соҳаларда сифат муаммолари таҳлил қилинган [5].

Иқтисодчи олим Б.Умиркулов “хўжалик юритувчи субъектларга ўз ишлаб чиқариш фаолиятлари

ва келажак истиқболли ривожланиш режаларини тузишда ва корхонани бошқаришда мустақиллик бериш лозим. Ҳозирги кун сайин ошиб бораётган рақобат шароитида корхоналар сифат жиҳатидан аниқ, тўғри ва албатта асосланган бошқарув қарорларини қабул қилишга имкон берувчи ахборотлар тизимига эга бўлишлари зарур. Бусиз бухгалтерлар фойдаланувчилар учун, бозор иқтисодиёти шароитида корхонанинг ривожланиш стратегияси ва фаолият юритиш тактикаси учун зарур бўлган сифатни таъминлаш харажатлари ҳақидаги ахборотни тўла миқдорда етказиб бера олмайди” [2] деб таъкидлайди.

Инновациялар иқтисодий самарадорлигини таъминлаш заруриятини ҳисобга олган ҳолда, бир қатор Россиялик иқтисодчилар М.И. Кутер инновацияни “харажатлар тежалишини ёки бундай тежаш учун шароит яратилишини таъминловчи янги маҳсулот ёки хизмат, ишлаб чиқариш услуги, ташкилий, молиявий, илмий-тадқиқот ва бошқа соҳалардаги янгилик” сифатида кўришган [3].

В.П. Палчук шундай хулоса қилади: “ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш саноат корхоналари бухгалтерия ҳисоби жараёнининг энг мураккаб қисми бўлиб, у шундай муҳим вазифаларнинг бажарилишини таъминлаши керак: харажатларни ишончли ва ўз вақтида акс эттириш; ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш устидан оператив назорат; корхона бўлимлари ишининг натижаларини аниқлаш; тежамкорлик режимини кучайтириш ва маҳсулот таннархини янада пасайтириш учун захираларни аниқлаш; ишлаб чиқаришга жорий этилаётган ташкилий-техник тадбирларнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш” [4].

Тадқиқот методологияси

Мажбуриятлар аудитини методологик асосларини такомиллаштириш юзасидан дунёнинг етакчи хорижий ва маҳаллий олимлари томонидан олиб борилаётган тадқиқотларни таҳлил қилиш, мавзу юзасидан гуруҳлаш, монографик кузатув ҳамда иқтисодий таҳлил ва статистик усуллардан фойдаланилади.

Таҳлил ва натижалар

Ишлаб чиқариш харажатлари тўғрисидаги маълумотларни қайта ишлашда бухгалтерия ҳисобида кетма-кет амалга ошириладиган ўзаро боғлиқ иккита босқичдан иборат: ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш. Бухгалтерия ҳисоби тизимида виночи-

лик саноати корхоналари учун харажатлар ҳисоби объектларини қуйидаги мезонларга кўра гуруҳлаш мақсадга мувофиқ: ишлаб чиқариш турлари бўйича – вино материаллари, виночилик маҳсулотларини уларнинг турлари контекстида ишлаб чиқариш; келиб чиқиш жойларида: ишлаб чиқариш цехлари, участкалар, бригадалар; харажат моддаси бўйича (1-чизма).

ларни ҳисобга олиш эҳтиёжларига мувофиқ тузилган. Ҳисоблаш объектини тўғри танлаш катта услубий аҳамиятга эга. Ярим тайёр маҳсулотлар ёки фақат тайёр маҳсулотлар, ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг бутун ассортименти ёки фақат унинг асосий турларининг таннархи ҳисобланишини аниқлаш керак.

Вино хом-ашё материалларини ишлаб чиқариш				Вино ишлаб чиқариш	
Ишлаб чиқариш харажатлари объектлари				Ишлаб чиқариш харажатлари объектлари	
Майдалаш ва сиқиш	Ферментация	Хом-ашё материалларини сақлаш ва қайта ишлаш	Узоқ муддатли	Вино материалларини аралаштириш	Винони идишларга қуйиш
Ишлаб чиқариш мақсади					
Сиқилган узум шарбатини олиш	Қайта ишланмаган вино материалларини олиш	Қайта ишланган вино материалларини олиш	Эскирган вино материаллари	Қуйиш учун виноматериал	Винони шишага қуйиш
Калкуляция объекти (асосий маҳсулот тури бўйича)					
Узум шарбати	Қайта ишланмаган вино материал	Қайта ишланган вино материал	Эскирган вино материаллари	Қуйиш учун виноматериал (сиқиб чиқарилган)	Шишадаги тайёр вино
Калкуляцияни ҳисоблаш бирлиги					
1 т	1 дал	1 дал	1 дал	1 дал	шиша 0,75 литр

1-чизма. Ишлаб чиқариш турлари бўйича харажатларни ҳисобга олиш объектлари¹.

Харажатларни ҳисобга олиш тизимини яратиш кўп жиҳатдан технологик жараёни ташкил этиш хусусиятларига боғлиқ. Алкогол маҳсулотларни ишлаб чиқариш саноатнинг юқори моддий истеъмоли, узоқ ишлаб чиқариш даври, тугалланмаган ишлаб чиқариш ва технологик ишлаб чиқаришнинг алоҳида босқичлари натижасида олинган ярим тайёр маҳсулотларнинг мавжудлиги билан тавсифланади. Қуйидаги турдаги тайёр маҳсулотларни ва ярим тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқаришда виночилик саноатида калкуляция ва харажатларини ҳисобга олиш керак (1-жадвал).

Харажатларни ҳисобга олиш тизими харажат-

Кўп ҳолларда харажатларни ҳисобга олиш объектлари ва калкуляция объектлари бир-бирига мос келади, лекин виночиликда улар мос келмаслиги ҳам мумкин. Мисол учун, вино материаллари учун резавор меваларни қайта ишлаш жараёнида узум шарбати, қайта ишланган вино материаллари, хом вино материаллари, сиқилган шарбатлар калкуляция объектлари бўлиши мумкин. Тўғри таннархнинг омилларида бири тайёр маҳсулот, ярим тайёр маҳсулотлар таннархини ҳисоблашда таннарх объектининг ўлчов бирлигини ифодаловчи калкуляция бирлигини танлашдир. Ишлаб чиқариш жараёнининг ўзига хос хусусиятлари харажатларни ҳисобга олиш

¹ Муаллиф ишланмаси

1-жадвал.

Виночилик саноати корхоналарида тайёр маҳсулотлар ва ярим тайёр маҳсулотлар турлари²

Маҳсулотлар турлари	Ярим тайёр ёки тайёр маҳсулотлар	Калкуляция бир-лиги
Вино	Қайта ишланмаган виноматериаллар	1 дал
	Қайта ишланган виноматериаллар	1 дал
	Сиқилган узум шарбати	1 дал
	Эскирган вино материаллари	1 дал
	Қуйиш учун виноматериал	1 дал
	Махсус идишдаги тайёр вино	Идиш ҳажми (шиша 0,5, 0,75, 1)
Коньяк	Коньякли виноматериаллар	1 дал
	Коньякли спирт	1 дал
	Эскирган коньякли виноматериаллар	1 дал
	Коньяк аралашмаси	1 дал
	Махсус идишдаги тайёр коньяклар	Идиш ҳажми (шиша 0,5, 0,75, 1)
Коньякли ичимликлар	Қайта ишланган коньяк спирти	1 дал
	Шишага қуйиш учун коньяк ичимлиги	1 дал
	Шишалардаги коньяк ичимлиги	Идиш ҳажми (шиша 0,5, 0,75, 1)
Шампан виноси	Қайта ишланган виноматериаллар	1 дал
	Репликация қилинган шампан	1 дал
	Эскирган шампан вино виноматериаллар	1 дал
	Шишалардаги шампан виноси	Идиш ҳажми (шиша 0,5, 0,75, 1)
Узум спирти	Хом узум спирти	1 дал
	Узум ректификация қилинган спирт	1 дал
Тартарик оҳак кислотаси	Тартарик оҳак кислотаси	кг
Бошқа турлари	Узум уруғлари	кг
	Кепак	кг
	Узум ёғи	кг

усулини танлашни белгилайди – қоида тариқасида, виночиликда норматив усул қўлланилади.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг бухгалтерия ҳисобида маҳсулотга талабнинг мавсумий эканлиги, бозор конъюнктурасининг ўзгариши натижасида ишлаб чиқариш фаолияти вақтинчалик тўхтатилиши ҳолатлари юз бериши мумкин. Ушбу вазиятда ишлаб чиқариш билан боғлиқ айрим харажатлар, хусусан, ушбу ишлаб чиқариш билан боғлиқ иш ҳақи, асосий воситаларга эскириш харажатлари тўхтатилмайди. Чунки, ишлаб чиқариш жараёни тўхтагани билан ишлаб чиқариш билан боғлиқ барча ишчи ходимларни ишдан бўшатилмайди ва бу ишчиларга уларни сақлаб туриш учун ҳеч бўлмаганда минимал даража бўлса ҳам иш ҳақи ҳисобланади, шунингдек, ушбу ишлаб чиқариш билан боғлиқ

амортизация харажатлари ҳам амалга оширилади.

Бунга асос “Асосий воситалар” номли 5-сонли БҲМСнинг 32-бандида кўрсатилган, яъни, асосий воситаларни фойдали ишлатиш муддати давомида амортизация ажратмаларини ҳисоблаш тўхтатилмайди, асосий воситалар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда консервациялашга ўтказилган ҳолатлар, шунингдек, уларни буткул тўхтатиш шарти билан объектни қуриб битказиш, тўлиқ жиҳозлаш, қайта қуриш, замонавийлаштириш, техник қайта қуроллантириш даври бундан мустасно. Бундай ҳолатда ишлаб чиқариш билан боғлиқ иш ҳақи харажатлари ва асосий воситаларнинг амортизация харажатларини бухгалтерия ҳисобида қандай тартибда акс эттирилиши каби муаммо туғилади. Муаммо шундаки, ишлаб чиқариш жараёнининг ўзи

² Муаллиф ишланмаси

мавжуд бўлмаганда ушбу иш ҳақи ва амортизация харажатларини асосий ишлаб чиқариш харажатларига (2010) олиб бориш қанчалик тўғри ҳисобланади. Бунга ечимни қуйидагичи келтирамыз:

Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомнинг 2.3.8.3-бандида ҳўжалик юритувчи субъект ўзининг қарорига мувофиқ мажбурий прогнл вақти ёки паст ҳақ тўланадиган ишни бажарганлик учун ҳақ тўлаш бошқа операцион харажатлар таркибида ҳисобга олиними келтирилган. Бунга кўра ишлаб чиқариш билан боғлиқ ишчиларга ишлаб чиқариш вақтинчалик тўхтатилган вақтда ҳисобланган иш ҳақи харажатлари 9430 “Бошқа операцион харажатлар” счётига олиб борилади. Ушбу Низомнинг 2.3.26-бандида ишлаб чиқариш жараёнини тўхтатиб туриш даврида ишлаб чиқариш қувватлари ва объектларни сақлаш ҳамда уларга хизмат кўрсатиш харажатлари бошқа операцион харажатлар таркибида ҳисобга олиними келтирилган. Демак, бу ҳолатда ҳам ишлаб чиқариш билан боғлиқ асосий воситалар бўйича амортизация харажатлари ҳисобланганда ушбу харажатлар 9430 “Бошқа операцион харажатлар” счётига олиб борилади [1].

Юқоридаги муомалаларни бухгалтерия ҳисобида тўғри акс этириш орқали виночилик саноати корхоналарида ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини

самарали ташкил этишга асос бўлиб хизмат қилади.

Хулоса

Умуман олганда виночилик саноати корхоналарида ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини самарали ташкил этиш маҳсулот таннархини ҳисоблаш ва ишлаб чиқариш жараёнини бошқариш учун асос ҳисобланади.

Виночилик саноати корхоналарида ҳисобот оий давомида содир бўлган харажатлар бухгалтерия ҳисобида умумлаштирилиб, цех бўйича ишлаб чиқариш ҳисоботи тузилади. Аммо, ушбу ҳисоботда материаллар, меҳнат харажатлари ва бошқа бевосита харажатлар меъёр бўйича ва меъёрдан четга чиқишлар алоҳида ажратилиб кўрсатилмайди. Натижада маҳсулотларни ишлаб чиқаришда турли хил маҳсулотларга сарфланадиган моддий, меҳнат харажатлари, ижтимоий суғурта ажратмалари, асосий воситалар ва номоддий активлар амортизацияси харажатлари бўйича меъёрдан четга чиқишларни аниқлаш имкони бўлмайди.

Фикримизча, ҳисоботда умумишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ва ҳақиқий моддий ва бошқа харажатларни маҳсулот таннархига тақсимлашда меъёрдан четга чиқишлар ҳар бир маҳсулот тури бўйича алоҳида ҳисобга олиними керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги “Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида”ги 54-сон Низоми.
2. Б.Б. Умиркулов. Маҳсулот (иш, хизмат)лар сифатини таъминлаш харажатлари ҳисобини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy) диссертацияси автореферати. -Т.: “Impress media” нашриёти, 2020 й.
3. В.П. Пальчук. Учет и калькулирование себестоимости продукции бродильных производств / В.П. Пальчук. – М.: Изд-во «Пищевая промышленность», 1980. – 129 с.
4. А.К. Ибрагимов Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби, аудити ва қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотлари таннархини аниқлашни такомиллаштириш: Дис. ... иқт. фан. д-ри. – Т., 2002.
5. М.И. Кутер. Теория бухгалтерского учёта учебник. -М.: Ф и С, 2004 г.

УЎТ: 632.02.277 (398.1)

Енгил саноат корхоналарининг рақобатбардошлигини таъминлашда моддий ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги Эффективность использования материальных ресурсов в обеспечении конкурентоспособности предприятий легкой промышленности Efficiency of use of material resources in ensuring the competitiveness of light industry enterprise

Жамшид РАШИДОВ,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
“Менежмент” кафедраси доценти, и.ф.н.
Сарвар СОБИТЖОНОВ,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети магистри.

Аннотация

Ушбу мақола магистрлик диссертация доирасида енгил саноат корхоналарида ресурслар тақсимотини муқобиллаштириш асосида моддий ресурсларни бошқаришни такомиллаштиришнинг илмий, назарий-услубий асослари ўрганилган. Мавзуга оид назарий ва амалий масалаларни ҳал қилиш натижасида тадқиқот объекти бўлган “Dur qushbegi biznes” оилавий корхонасида моддий ресурсларни бошқаришни такомиллаштириш бўйича илмий ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

В данной статье в рамках магистерской диссертации исследуются научно-теоретические и методологические основы совершенствования управления материальными ресурсами на основе альтернативного распределения ресурсов на предприятиях легкой промышленности. В результате решения теоретических и практических вопросов, связанных с темой, на семейном предприятии “Dur qushbegi biznes”, являющемся объектом исследования, сделана попытка разработки научно-практических рекомендаций по совершенствованию управления материальными ресурсами.

In this article, the scientific, theoretical and methodological basis of improving the management of material resources based on the alternative distribution of resources in light industrial enterprises is studied as part of the master's dissertation. As a result of solving the theoretical and practical issues related to the topic, scientific and practical recommendations on improving the management of material resources were developed in the family enterprise «Dur Qushbegi Business», which is the object of the research.

Бозор иқтисодиёти шароитида тадбиркорлик субъектларининг рақобатбардошлигини таъминлашда турли омиллар таъсир қилади. Корхонанинг ички муҳитини таҳлил қилганда унинг рақобатбардошлигини таъминловчи асосий омил сифатида моддий ресурсларни бошқариш тизими эканлигини аниқлаш мумкин.

Ишлаб чиқарилган маҳсулот бирлигига сарф-

ланувчи хомашё, материал, ёқилғи ва энергия миқдори маҳсулот сифатига тасир кўрсатмаган ҳолда қанчалик кам бўлса, маҳсулот шунчалик арзонлашади ҳамда айланма маблағлар камроқ сарфланиб, улардан фойдаланиш самарадорлиги юқори бўлади. Бундан ташқари, тақсимлаш режалаштиришни ташкил қилишда корхонанинг ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш соҳаларида

Калит сўзлар: енгил саноат субъектлари, моддий ресурслар, айланм маблағ, рентабеллик даражаси бозор конъюнктураси.

айланма маблағларга бўлган эҳтиёжни аниқлашда катта роль ўйнайди.

Олиб борилган тадқиқот натижаларидан келиб чиқиб, корхона рентабеллик даражаси 2019 йилда 0,88 фоизни, 2020 йилда 0,75 фоизни, 2021 йилга келиб эса 0,66 фоизни ташкил қилган. Бу корхонада рентабеллик даражасининг охирига

йилда 2020 йилга нисбатан 14,4 барабарга ошганлиги келтирилган. Айланма маблағларнинг рентабеллиги 2021 йилда 3,6 фоизни, ўтган йилга нисбатан эса 995,7 фоизни ташкил қилган. Бунга сабаб корхона жорий йилда соф фойданинг ўтган йилга нисбатан ўсишидир.

Корхона айланма маблағлари қиймати 2019

1-жадвал.

“Dur qushbegi biznes” оилавий корхонасининг 2019-2021 йиллар бўйича айланма маблағлар рентабеллигига таъсир этувчи омилларнинг таҳлили¹

Т/р	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2019 йил	2020 йил	2021 йил	2021 йилда 2020 йилга нисбатан	
						Фарқи (+:-)	фоиз
1	Соф фойда	минг сўм	75,80	89,70	584,80	495,10	651,95
2	Ялпи даромад	минг сўм	5703,80	7349,60	52586,70	45237,10	715,50
3	Маҳсулотларни сотишдан тушган тушум	минг сўм	17129,50	20779,30	195985,20	175205,90	943,18
4	Айланма маблағларнинг ўртача йиллик қиймати	минг сўм	22703,85	24678,10	16158,80	-8519,30	65,48
5	Соф фойданинг ялпи даромадаги ҳиссаси (1кх100:2к)	фоиз	1,33	1,22	1,11	-0,11	91,12
6	Даромаднинг даражаси (2кх100:4к)	фоиз	25,12	29,78	325,44	295,66	1092,73
7	Айланма маблағлар самарадорлиги (3к:4к)	сўм	0,75	0,84	12,13	11,29	1440,44
8	Айланма маблағларнинг рентабеллиги	фоиз	0,33	0,36	3,62	3,26	995,67

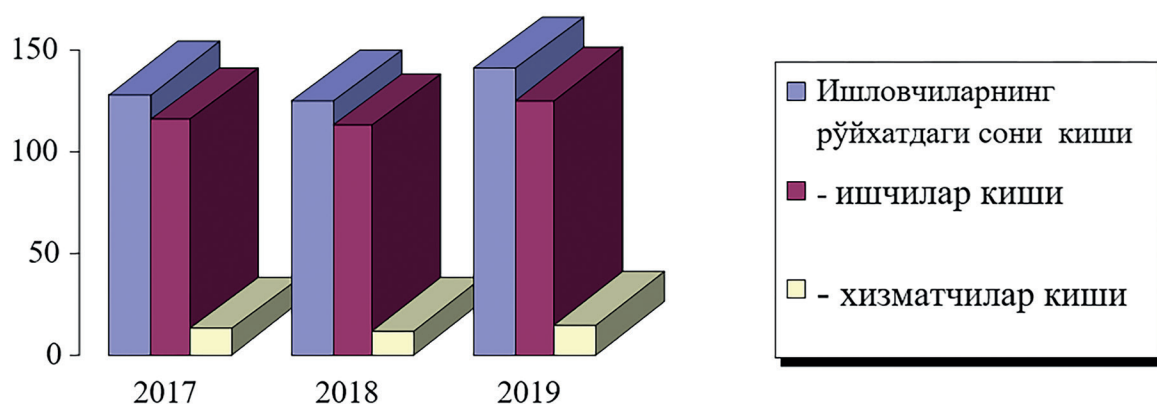
уч йил давомида пасаётганлигини кўрсатади.

1-жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, корхонанинг айланма маблағларини 2019-2021 йиллардаги рентабеллиги таҳлил қилинган. Таҳлил натижалари бўйича корхона фойдаси йилдан йилга ўзгариб борган, яъни, 2019 йил 75,8 минг сўми, 2020 йил 89,7 минг сўми, 2021 йил эса 584,8 минг сўми ташкил қилган. Бу кўрсаткичларни солиштирсак, жорий йилда ўтган йилга нисбатан 495,1 минг сўмга ошган ёки 6,5 барабарга ўсган.

Тадқиқот натижаларига асосланиб шуни айтиш мумкинки, айланма маблағлар самарадорлиги йилдан йилга кўрсаткичлари ўзгарган 2021

йилда 22703,8 минг сўми, 2020 йилда 24678,1 минг сўми, 2021 йилга келиб 16158,8 минг сўми ташкил қилган. Ўтган йилга нисбатан 8519,3 минг сўмга камайган ёки 65,5 фоизни ташкил қилган. Маҳсулот ҳажми йилдан йилга ўзгарган, 2021 йил 2020 йилга нисбатан 175205,9 минг сўмга кўп иш бажарилган ёки 9,4 барабарга ошган, соф фойданинг ялпи даромадаги ҳиссаси 2021 йилда 1,11 фоиз бўлган. Даромаднинг даражаси 2020 йилда 325,4 фоизни, 2021 йилда 295,6 фоизни ташкил қилган. Ўтган йил билан солиштирсак 10,1 барабарга ошган.

“Dur qushbegi biznes” оилавий корхонасида ишчи кучи ва умуман кадрлар салоҳиятидан са-



1-диаграмма. “Dur qushbegi biznes” оилавий корхонасининг 2019 – 2021 йилларда рўйхатидаги ишчиларнинг таркиби бўйича ўзгариши динамикаси².

марали фойдаланишга қуйидаги омиллар таъсир кўрсатади: ходимларнинг моддий манфаатдорлиги, атроф-муҳит, ақлий, жисмоний ва асаблар кучланиши, бошқариш усуллари ва ҳоказолар. Айниқса, меҳнат учун ижтимоий шароитлар яратиш муҳим аҳамият касб этади.

“Dur qushbegi biznes” оилавий корхонасида кадрлар салоҳияти – меҳнат ресурсларининг умумий сони ва жинси, ёши, маълумоти, касбий кўникмалари, корхонанинг у ёки бу бўғинларида ва жамоатчилик ишлаб чиқаришида қатнашиши билан ифодаланувчи меҳнат ресурслари ёки имкониятларини ифодалайди. Кадрлар салоҳияти жамият меҳнат салоҳиятининг таркибий қисмидир.

“Dur qushbegi biznes” оилавий корхонасида ходимлар фаолиятини ташкил этишда кадрларни танлаш, жой жойига қўйиш, тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил этиш, меҳнат ва техника хавфсизлиги қоидаларига риоя қилишни назорат қилиш ишлари олиб борилади.

“Dur qushbegi biznes” оилавий корхонаси ходимларининг рўйхатдаги сони 2020 йилда 124 тани ташкил қилган бўлса, бу кўрсаткич 2021 йилда эса 140 тани ташкил этган. Корхонада бир ишловчининг ўртача йиллик иш унуми 2021 йилда 1399,9 минг сўмни ташкил қилиб, ўтган йилга нисбатан 1232,3 минг сўмга кўпдир. Бунга сабаб ўтган йилга нисбатан ишлаб чиқариш ҳажмининг кескин ўсишидир. Рентабеллик даражаси жорий

йилда 0,66 фоизни, ўтган йили эса 0,75 фоизни ташкил қилган. Бундай ўзгаришга сабаб ишлаб чиқариш харажатларининг ошишидир.

1-диаграммадан келиб чиқиб, корхонада ишчиларнинг рўйхатдаги сони 2019 йилда 128 кишини, шулардан 115 нафар ишчилар, қолган 13 нафари хизматчилар бўлган, 2020 йилда 124 нафарни, шулардан 112 нафари ишчилар, қолган 12 нафари хизматчилар бўлган, 2021 йилда эса корхонада ишчиларнинг рўйхатдаги сони 140 нафарни ташкил этган, шулардан 125 нафари ишчилар, қолган 15 таси хизматчилар бўлган. Бунда, корхона шахсий таркибининг ўрганилаётган йиллар давомида ўсиш тенденциясини кўришимиз мумкин.

1-диаграммадан келиб чиқиб, корхонада ишчиларнинг йиллик иш ҳақи фонди 2019 йилда 37085,1 минг сўмни, шулардан 33318,6 минг сўм ишчиларнинг, қолган 3766,5 минг сўм хизматчилар иш ҳақи фонди бўлган, 2020 йилда 39519,8 минг сўмни, шулардан 35695,3 минг сўм ишчиларнинг, қолган 3824,5 минг сўм хизматчилар иш ҳақи фонди бўлган, 2021 йилда эса корхонада ишчиларнинг йиллик иш ҳақи фонди 49081 минг сўмни, шулардан 43822,3 минг сўм ишчилар иш ҳақи фонди, қолган 5258,7 минг сўм хизматчилар иш ҳақи фонди бўлган. Бундан кўриниб турибдики, корхона шахсий таркибининг йиллик иш ҳақи фонди ўзгариши охиригача уч йил давомида ўсиш тенденциясини кўрсатади.

² “Dur qushbegi” оилавий корхонаси йиллик ҳисоботлари маълумотлари.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Юлдашев Н. Теория и практика рыночных отношений в Средней Азии / Н. Юлдашев. - Ташкент : Узбекистон, 1992. - 107, [1] с.; 20 см.
2. “Duar qushbegi” оилавий корхонаси йиллик ҳисоботлари маълумотлари
3. Djurabaev O. B. Modern management system in large companies of Uzbekistan //Economics and Innovative Technologies. – 2021. – Т. 2021. – №. 6. – С. 2.
4. О.О. Джурабаев. Djurabaev Management is the foundation of the digitalization of the economy // Архив научных исследований. – 2020.
5. G.Shanazarova. Features of innovative management strategy of the automotive industry of Uzbekistan //Архив научных исследований. – 2019.
6. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси маълумотлари.

Лизинг тўловларини ҳисоблаш усулларини такомиллаштириш йўллари Пути совершенствования методов расчёта ЛИЗИНГОВЫХ ПЛАТЕЖЕЙ Ways to improve the methods of calculation of leasing payments

Саидбек САИДОВ,
MOGO LEND хорижий корхонасининг
операцион директори.

Аннотация

Ушбу мақолада лизинг тушунчасининг моҳияти ёритилган ва лизинг тўловларини ҳисоблаш бўйича услубий ёндашувлар келтирилган. Лизинг тўловларини ҳисоблаш бўйича илмий-назарий маълумотлар берилиб, уларни ҳисоблаш усулларини такомиллаштириш йўллари кўрсатилган.

В данной статье освещена сущность понятия «лизинг» и проведены методологические подходы по расчёту лизинговых платежей. Даны научно-теоретические сведения по расчёту лизинговых платежей. Показаны пути совершенствования методов расчёта лизинговых платежей.

This article highlights the essence of the concept of leasing and carried out methodological approaches to the calculation of leasing payments. Scientific and theoretical information on the calculation of lease payments is given. The ways of improving the methods of calculation of leasing payments are shown.

Лизинг тадбиркорликнинг ўзига хос соҳаси бўлиб, унинг фаоллик билан тадбиқ этилиши ишлаб чиқаришни техникавий қайта қуроолантиришда ва умуман иқтисод тизимини қайта қуришда кучли туртки бўлиши мумкин. Ўзбекистонда лизингнинг ривожланиши нафақат мамлакатимизнинг турли вилоятларида жамланган тажрибани умумлаштиришни, балки чет эл, айниқса саноати ривожланган мамлакатларда лизинг фаолияти ташкил этилиши шакл ва усулларини ҳар томонлама таҳлил қилишни талаб қилади. Лизинг муносабатларини амалга оширишда лизинг тўловларини ҳисоблаш усуллари ва уларнинг ўзига хос хусусиятларига эътибор қаратиш муҳим ҳисобланади.

Лизинг тўловлари миқдорини ҳисоблаш лизингнинг тури, тўлов шакли ва тўловлар усуллари, шунинг-

дек, иқтисодиёт ўз вазифасини бажараётган шароитларга қараб турли усуллар билан амалга оширилиши мумкин.

Махсус адабиётларда лизинг тўловларини ҳисоблашнинг жуда кўп услубиятлари тақдим этилган. МДХ мамлакатлари молиявий доирасининг мутахассислари ўртасида маълум бўлган лизинг тўловларини ҳисоблашнинг кенг тарқалган усуллари рўйхати қуйидагилардан иборат:

1. Лизинг тўловларининг умумий суммасини ҳисоблаш услубияти ва улар тўловининг жадвалини тузиш [1].

2. Ишлаб чиқилган ва молиявий лизинг бўйича тўловларни ҳисоблаш учун мўлжалланган лизинг тўловларини ҳисоблаш бўйича услубий тавсиялар [2].

Калит сўзлар: лизинг, лизинг тўловлари, ижара, лизинг хизматлари, лизинг операциялари, лизинг келишуви, лизинг бадали, лизинг шартномаси, лизинг тўловларини ҳисоблаш усуллари, лизинг тўловларини ҳисоблаш усулларини такомиллаштириш.

3. Лизинг тўловларини ҳисоблаш услубияти[3].
4. Инвестиция фаолиятида лизинг операциялари бўйича тўловлар услубиятини такомиллаштириш[4].
5. Гиперинфляция шароитларида лизинг тўловларини белгилаш услубияти[5].
6. Лизингга берувчи фаолиятининг зарарсизлигини таъминловчи лизинг бўйича тўловлар ҳисобининг усули[6].
7. Молиявий ренталар усули[7].
8. ПМО (пул маблағлари оқими) усули[8].
9. Лизинг тўловлари миқдорини белгилаш усуллари[9].

Россиялик олима Е.Чекмарева ўзининг “Лизинг бизнеси” номли китобида собиқ иттифоқдан кейин вужудга келган маконда лизинг тўловларини ҳисоблаш услубиятини биринчилардан бўлиб чоп этган (1993 й.). Мазкур услубият лизинг тўловларининг умумий суммасини ҳисоблашни амалга ошириш ва улар тўлови жадвалини тузиш учун мўлжалланган. Бу рисолада лизинг тўловлари амортизация ажратмалари, фойдаланиладиган захиралар учун тўлов, комиссия тўловлари ва лизингга берувчининг қўшимча хизматлари учун тўловлардан иборат бўлади, деб таъкидланган.

Ушбу услубиятни молиявий лизинг билан бир қаторда тезкор лизинг учун ҳам қабул қилиш мумкин деб ҳисобланган. Лизинг муддати тугагандан кейин лизинг мол-мулки қолдиқ қиймати ва молиявий лизинг битими муддатдан олдин ёпилишини ҳисоблашнинг варианти келтирилган. Молиявий лизинг битими муддатдан олдин ёпилиши суммасига учта таркибий қисм киритилади:

- 1) лизинг келишуви бўйича лизинг тўловларининг барча тўланмаган суммаси;
- 2) лизинг тугайдиган пайтдаги мол-мулкнинг қолдиқ қиймати;
- 3) лизинг келишувининг амал қилиши тугагандан пайтдан бошлаб то мол-мулк тўлиқ амортизациялангунга қадар давр бўйича мол-мулкнинг ўртача йиллик қиймати тарзида ҳисобланган неустойканинг фоизларда ифодаланган кредит захираларидан фойдаланганлиги учун ставка суммасига ва комиссия ҳақи ставка суммасига кўпайтирилгани.

Лизинг келишуви амал қилиш муддатининг ҳар қандай пайтида лизинг қийматини ҳисоблаш имконияти мавжудлиги ушбу услубиятнинг афзаллиги деб ҳисоблаш мумкин. Гап шундаки, кредит захиралари ва комиссия ҳақи ставкаси учун тўловлар фоизда ҳисобланганлиги уларнинг қиймати барча лизинг тўловлари бўйича тенг улушли тақсимланишини таъ-

минлайди. Молиявий лизинг битими муддатдан олдин ёпилиши суммасини ҳисоблашнинг бундай усули лизинг келишуви амал қилишининг айнан шу пайтга лизинг қийматини белгилаш йўли билан берилади.

Олдинги лизинг тўловларини ҳисоблаш услубиятига ўхшаш, лекин ҳисоблашнинг бошқа алгоритмининг, айнан: лизинг тўловларининг умумий суммасини ҳисоблаш йиллар бўйича амалга оширилишини назарда тутди.

Ҳисоблашнинг алгоритми лизингга берувчи мол-мулкни сотиб олиш учун кредит камайиб боргани сари фойдаланилаётган кредит учун ҳақ миқдори камайиб бориши асосида тузилган. Агар лизингга берувчининг комиссия ҳақи ставкаси мол-мулкнинг қолдиқ қийматига нисбатан фоиз ҳисобида белгиланган тақдирда, комиссия ҳақининг миқдори ҳам камайиб боради. Лизинг тўловлари миқдорининг ҳисобини қуйидаги тартибда амалга ошириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

- 1) лизинг тўловларининг миқдори лизинг шартномаси билан қамраб олинган йиллар бўйича ҳисобланади;
- 2) лизинг тўловларининг умумий миқдори лизинг шартномасининг бутун амал қилиш муддати бўйича йиллар бўйича тўловлар суммаси каби ҳисобланади;
- 3) лизинг бадалларининг миқдори тарафлар томонидан танлаб олинган бадалларнинг даврийлигига, шунингдек, улар томонидан келишилган ҳисоблаш ва тўлов усулларига мувофиқ ҳисобланади.

Лизинг тўловларининг йиллар бўйича умумий суммаси қуйидагилардан иборат:

- 1) жорий йилга лизингга берувчига тўланиши лозим бўлган амортизация ажратмаларининг миқдори;
- 2) лизингга берувчи томонидан мол-мулкни сотиб олиш учун фойдаланиладиган кредит захиралари учун ҳақ;
- 3) лизингга берувчининг комиссия ҳақи;
- 4) лизинг шартномаси билан назарда тутилган қўшимча хизматлари учун лизингга берувчига тўланадиган ҳақ;
- 5) лизинг хизматлари бўйича лизингга олувчи томонидан тўланадиган қўшилган қиймат солиғи.

Услубият билан лизинг тўловларини тўлаш усулини танлаб олиш имконияти назарда тутилган:

- 1) тўловларнинг умумий суммасини лизингнинг бутун муддати мобайнида тенг улушлар билан ҳисобланишини назарда тутадиган “белгиланган умумий сумма” усули;
- 2) лизинг шартномасини тузиш пайтида лизингга

берувчига бўнак тўловини тўлашни назарда тутадиган “бўнакли” усул;

3) лизинг тўловларининг умумий суммасига лизинг мол-мулки амортизация суммаси, лизингга берувчи томонидан қарз маблағларидан фойдаланганлиги учун тўлов, коммиссион ҳақ ва лизингга берувчининг қўшимча хизматлари учун тўлов киритиладиган “энг кам тўловлар” усули.

Лизинг тўловларининг умумий суммаси лизинг лойиҳаси қанча эканлигини баҳолашга (лизингга берувчи билан бир қаторда лизингга олувчига ҳам) имконият яратади деб ҳисоблайдилар. Ўзгарувчан кўрсаткичларни турли қилиб олиб, лизинг суммасининг энг мақбул бўлган кўрсаткичи таъминланади. А. Прилуцкийнинг услубиятида келтирилган формулалардан лизинг мол-мулкининг, кредит миқдорининг, кредит бўйича фоизлар ва коммиссион ҳақнинг аниқ белгиланган миқдорларида фақат лизинг мол-мулки қийматини тезлаштириб қоплаган тақдирдагина лизинг тўловлари миқдорини камайтириш мумкинлиги келиб чиқади. Активнинг амортизация меъёрини ошириш инвестиция лойиҳасини амалга оширишнинг умумий муддатини ва бинобарин, кредит захиралари қийматининг пуллик ифодасини ва лизинг компаниясининг маржасини камайтиради. Оддий, яъни қарз олувчи (ижарачи) ўз қарзини камроқ муддатда тўлай оладими деган савол туғилади.

Агар лизинг лойиҳасининг қиймати тўғрисида гап юритилганда, иктисодий нуқтаи назаридан бу қиймат худди шу лойиҳани молиялаштиришга оид муқобил вариантларнинг қиймати билан солиштирилиши лозим. Услубиятда бундай масала қўйилмаган ва кўриб

чиқилмаган. Шунинг учун келтирилган услубият лизинг тўловлари миқдорини лизингга берувчининг лизингни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича харажатлари орқали лизинг тўловларини аниқлаш билан чекландиган бошқа услубиятлардаги каби камчиликларга эга. Шунинг учун уни лизинг орқали капитал қўйилмалар қийматини баҳолаш учун қабул қилиб бўлмайди.

Лизинг тўловларини ҳисоблаш бўйича услубий таклифларни такомиллаштириш жараёнлари амалга оширилди. Унда лизинг тўловларининг миқдорига таъсир этувчи омилларни ҳисобга олган ҳолда лизинг қийматига тузатишлар киритилди.

Биринчи босқичда лизингга берилаётган ускунанинг ҳар ойлик қиймати ҳисобланди.

Иккинчи босқичда лизинг тўловининг умумий қиймати аниқланди. Ҳисоблашлар услубий тавсияларда келтирилган формулага асосан ҳар бир ой бўйича изчилик билан амалга оширилди.

Учинчи босқичда лизинг бадаллари тўловининг жадвали тузилди.

Лизинг тўловларининг жадвали тузилгандан кейин қуйидаги тузатишлар киритилди:

1. Ускуна нархлари ўзгариши бўйича индексларга асосан лизинг тўловларининг умумий суммасига тузатишлар киритилди.

2. Лизингга олинган ускунадан фойдаланишнинг самарадорлигига қараб лизинг тўловлари умумий суммасига асос бўлган миқдорига тузатишлар киритилди.

3. Лизинг тўловларининг умумий суммасига тезлаштирилган амортизация суммаси бўйича тузатишлар киритилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Е.Н. Чекмарева. Лизинговый бизнес. - М.: «Экономика», 1993.
2. Методические рекомендации по расчету лизинговых платежей. Утверждено Министерством экономики Российской Федерации 16 апреля 1996 г.
3. А.Н. Прилуцкий. Лизинг. Правовые основы лизинговой деятельности в Российской Федерации. - М.: «Ось-89», 1996.
4. М.В. Карп и др. Финансовый лизинг на предприятии. - М.: ЮНИТИ, 1998 г.
5. В. Штерн, Ю. Гладков. Лизинг для малых предприятий. М.: Российская ассоциация развития малого предпринимательства. ЗАО «Московская лизинговая компания», 1996.
6. Р.Г. Ольховская. Метод расчета платежей по лизингу, обеспечивающий безубыточность деятельности лизингодателя // «Лизинг ревю», № 1-2, 1988.
7. Прилуцкий А.Н. Лизинг как одна из форм активизации инвестиционной деятельности // «Деловой партнер», № 2, 1996.
8. В. Штельмах. Помощь в расчете лизинговых платежей // «Лизинг курьер», № 1(7), 2000.
9. В.А. Горемыкин Основы технологии лизинговых операций. - М.: «Инфра-М», 2000.

Туризм инфратузилмасининг ривожланиш даражасини баҳолаш Оценка уровня развития туристической инфраструктуры Assessing development level of touristic infrastructure

Асрорбек СОБИРЖОНОВ,
ТДИУ “Туризм ва сервис” кафедраси
катта ўқитувчиси.

Аннотация

Илмий мақолада республикамиз туризми ривожланишига таъсир этувчи омилларни эконометрик моделлар орқали аниқлашда хизмат кўрсатиш сифатини ошириш, туризм инфратузилмасини такомиллаштириш ва ривожлантиришнинг стратегик йўналишларини белгилаш бўйича тақлиф ва тавсиялар баён этилган.

Статья содержит предложения и рекомендации по повышению качества услуг за счет выявления факторов, влияющих на развитие туризма в стране с помощью эконометрических моделей, для определения стратегических направлений совершенствования и развития туристической инфраструктуры.

The scientific article contains proposals and recommendations to improve the quality of services through the identification of factors influencing the development of tourism in the country through econometric models, to determine the strategic directions of improvement and development of tourism infrastructure.

Сўнгги йилларда республикамизда амалга оширилаётган ислохотлар натижасида алоҳида эътибор қаратилиши лозим бўлган масалалар юзага келмоқда. Бу эса ҳар бир соҳанинг ривожланишига таъсир этувчи омилларни аниқлаб олишда долзарб бўлиб қолмоқда.

Президентимиз томонидан 2019 йил 10 январдаги “Иқтисодий ривожланиш соҳасида давлат сиёсатини амалга ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5621-сонли фармонида[1] таъкидланганидек, иқтисодийёт органларининг амалдаги тузилмаси, уларнинг ишини ташкил қилиш принцип ва усуллари иқтисодийётни бошқаришнинг замонавий талабларига, шунингдек, иқтисодийёт

тармоқларидаги тузилмавий ўзгартиришларга жавоб бермай қолмоқда.

Хусусан, иқтисодийётнинг ўзгариши шароитида мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосланган мақсадли йўналишлари (индикаторлар)нинг шакллантирилмаганлиги. Шунингдек, мавжуд ички ва ташқи омилларни ҳамда ислохотларнинг стратегик устувор йўналишларини ҳисобга олган ҳолда иқтисодий ўсишнинг янги манбаларини аниқлаш тизими мавжуд эмаслиги.

Иқтисодийётнинг ҳудудий ва тармоқ тараққиёти, шу жумладан, урбанизация салоҳиятини амалга ошириш орқали мутаносибликни таъминлаш учун ишлаб чиқариш кучларини жойлаштириш

Калит сўзлар: туризм, инфратузилма, хизмат кўрсатиш, эконометрик моделлар, экспорт, ўзгарувчи омиллар, туристик фирма, меҳмонхона.

борасидаги ишларни мувофиқлаштириш тизими керакли даражада йўлга қўйилмаганлиги сабабли, бу борада тадқиқотлар олиб боришни тақозо этмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда туризм инфратузилмаси тармоқларининг ўзаро таъсирини эконометрик моделлаштириш орқали унинг ривожланишига таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва эмпирик (статистик) маълумотлар ёрдамида тавсифлаш муҳим ҳисобланади.

Таъкидлаш керакки, ҳозирги вақтда хизмат кўрсатиш тармоқлари (туризм) инфратузилмасини ташкил қилувчи тармоқларни ривожлантириш, шакллантириш ва соҳадаги муаммоларни ҳал қилишнинг аниқ бир ечими борасида кўплаб муаллифлар ўртасида ягона ишланма мавжуд эмас. Фикримизча, бу борада ҳали олиб борилиши керак бўлган тадқиқотларнинг кўлами кенг бўлиб, тармоқларни бир-бирига мутаносиб ривожланишини таъминлашимизда атрофлича белгиланган халқаро тажрибаларни ҳам ҳисобга олишимиз лозим.

Ўзбекистонда ҳозирги кунда туризм соҳаси кўрсаткичлари ва унга таъсир этувчи омиллар бўйича кўп омилли эконометрик модель тузиш, тузилган моделни турли тестлар орқали текшириш ҳамда моделнинг статистик аҳамиятлигини аниқлаб, келгуси даврларга прогноزلаш, тармоқда оптимал бошқарув қарорларини ишлаб чиқишга эҳтиёж сезилмоқда. Шунинг учун бу борада олиб борилган тадқиқот диссертацияда кенг ёритилган

кўрсатади. Улар жумласига ташриф буюрган туристлар сони, туристик хизматлар экспорти, туристик фаолият олиб бораётган фирма ва ташкилотлар сони, меҳмонхоналар сони, туризм соҳасига киритилаётган инвестициялар ва бошқа бир қатор омилларни келтириш мумкин.

Туризм инфратузилмаси фаолияти кўрсаткичлари бўйича кўп омилли эконометрик модель тузиш учун қуйидаги омиллар танлаб олинди (2000-2019 йиллар бўйича маълумотлар): натижавий кўрсаткич – олинган даромад, млрд. сўм – (Y), таъсир этувчи омиллар – ташриф буюрган туристлар (минг киши ҳисобида) – (X_1), туристик хизматлар экспорти (млн. АҚШ дол. ҳисобида) – (X_2), туристик фаолият олиб бораётган фирма ва ташкилотлар сони, бирлик – (X_3), меҳмонхоналар ва шунга ўхшаш жойлаштириш воситалари сони – (X_4), туризм саноатига жалб қилинган инвестициялар (млрд. сўм) – (X_5).

Ўзгарувчиларнинг ўлчов бирлиги турлича бўлганлиги учун ҳамда кўп омиллик эконометрик моделнинг интерпретациясини яхшироқ тушунтириш учун барча омиллар қийматларини логарифлаймиз.

Кўп омилли эконометрик модель тузишда олдин омиллар бўйича тавсифий статистика ўтказилди. Бунинг учун махсус эконометрик моделлаштириш дастури – Eviews 10 дастуридан фойдаланилди. Ўтказилган тавсифий статистика натижалари қуйидаги 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал.

Омиллар бўйича тавсифий статистика

	LN Y	LN X_1	LN X_2	LN X_3	LN X_4	LN X_5
Mean (ўртача)	5.008319	7.145101	4.610795	5.742992	5.941002	2.831976
Median (медиана)	4.542067	6.751822	4.695081	5.763473	5.874749	3.027712
Maximum (максимум)	9.163458	8.817001	7.180070	7.054450	7.080026	3.985273
Minimum (минимум)	3.165475	6.507576	3.072693	4.927254	5.375278	0.875469
Std. Dev. (стандарт четланиш)	1.819472	0.696709	1.261217	0.542581	0.522833	0.838850
Skewness (асимметрия)	1.195752	1.067439	0.499595	0.510701	0.657217	-0.822328
Kurtosis (экссесс)	3.358408	3.166395	2.333080	3.384337	2.309880	3.241861
Jarque-Bera (Жак-Бера)	4.873126	3.821159	1.202635	0.992482	1.836669	2.302823
Probability (эҳтимоллик)	0.087461	0.147995	0.548089	0.608815	0.399183	0.316190
Sum (йиғинди)	100.1664	142.9020	92.21590	114.8598	118.8200	56.63951
Sum Sq. Dev. (стандарт четланиш йиғиндис)	62.89910	9.222653	30.22271	5.593490	5.193727	13.36972
Observations (кузатувлар)	20	20	20	20	20	20

бўлиб, унинг қисқача мазмунини келтириб ўтаем. Республикамизда туризми инфратузилмасининг ривожланишига бир қатор омиллар таъсир

Жадвал маълумотларидан ҳар бир омилнинг ўртача қиймати (mean), медианаси (median), максимал ва минимал қийматлари (maximum,

minimum) қийматларини кўриш мумкин. Бундан ташқари ҳар бир омилнинг стандарт четланиши (std. dev. (Standart Devation) – стандарт четланиш коэффиценти ҳар бир ўзгарувчиларнинг ўртача қийматдан қанчалик четланганлигини кўрсатади) қийматлари келтирилган.

Демак, кўп омили эконометрик моделга киритиладиган омиллар ўртасида корреляция коэффицентлари t-Студент мезони ҳисобланган қиймати ва эҳтимолиги бўйича қўйиладиган талабларга жавоб берад экан. Ушбу омиллар асосида олинган даромад ҳажми ва унга таъсир этувчи омиллар бўйича кўп омили эконометрик модел тузиш мумкин бўлади.

Таъсир этувчи омиллар ўртасида мультиколленеарлик мавжуд эмаслигини текширишнинг яна битта усули – бу VIF (Variance Inflation Factors -мультиколленеарлик самарасини) коэффицентларини ҳисоблашдир. Ҳар бир оми бўйича ҳисобланган VIF коэффицентлари қуйидаги 2-жадвалда келтирилган.

2-жадвал.

Таъсир этувчи омиллар ўртасида мультиколленеарлик самарасини ўлчаш

Variable Ўзгарувчи	Coefficient Variance Дисперсия коэффиценти	Centered VIF Марказлашган VIF
LN _{X1}	0.472886	6.54483
LN _{X2}	0.249967	7.32038
LN _{X3}	0.646649	9.86826
LN _{X4}	0.522247	8.05665
LN _{X5}	0.122080	4.06303
C	26.85759	NA

Агар таъсир этувчи омиллар ўртасида мультиколленеарлик мавжуд бўлса, у ҳолда VIF > 10 бўлади. 3-жадвалдан кўриш мумкинки, барча таъсир этувчи омилларнинг VIF коэффицентлари 10 дан кичик. Демак, бу ҳам омиллар ўртасидаги корреляция таҳлили каби таъсир этувчи омиллар ўртасида мультиколленеарлик мавжуд эмаслигини кўрсатмоқда.

Демак, кейинги босқичда кўп омили эконометрик модель тузамиз. Умумий ҳолда кўп омили эконометрик модель қуйидаги кўринишга эга:

$$\ln y = \ln(\beta_0) + \beta_1 \ln x_1 + \beta_2 \ln x_2 + \dots + \beta_n \ln x_n + \varepsilon, \quad (1)$$

бу ерда у – натижавий оми, x_i -таъсир этувчи

омиллар, ε - тасодифий хато.

Кўп омили эконометрик моделдаги номаълум

$\beta_0, \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n$ параметрларини аниқлашда “энг кичик квадратлар усули” қўлланилади.

Кўп омили эконометрик моделнинг номаълум параметрларини ҳисоблашда EViews дастуридан фойдаландик ва натижалар қуйидаги 3-жадвалда келтирилган.

3-жадвал маълумотларидан фойдаланиб кўп омили эконометрик моделнинг математик кўри-нишини келтирамиз:

$$\ln \hat{y} = -9,4221 + 1,3344 \ln x_1 + 0,4829 \ln x_2 +$$

(0,4176) (0,1799) (0,0841)

$$+ 0,2609 \ln x_3 + 0,1734 \ln x_4 + 0,0496 \ln x_5$$

(0,0637) (0,0154) (3,1824), (2)

бу ерда думалоқ қавслар ичида ҳар бир омилнинг стандарт хатолиги.

Ҳисобланган кўп омили эконометрик модель шуни кўрсатадики, ташриф буюрган туристлар (минг киши ҳисобида) ($\ln x_1$) ўртача 1,0 фоизга ортса, олинган даромад ҳажмини ($\ln y$) ўртача 1,3344 фоизга ортиши мумкин экан. Туристлик хизматлар экспорти ($\ln x_2$) ўртача 1,0 фоизга ортиши, олинган даромад ҳажмини ($\ln y$) ўртача 0,4829 фоизга ортишига олиб келар экан. Туристлик фаолият олиб бораётган фирма ва ташкилотлар сони ($\ln x_3$) ўртача 1,0 фоизга ошиши, олинган даромад ҳажмини ($\ln y$) ўртача 0,2609 фоизга ортишига олиб келиши кузатишмоқда. Меҳмонхоналар ва шунга ўхшаш жойлаштириш воситалари сонининг ($\ln x_4$) ўртача 1,0 фоизга ортиши, олинган даромад ҳажмини ($\ln y$) ўртача 0,1734 фоизга ортишига олиб келиши мумкин. Туризм саноатига жалб қилинган инвестициялар ($\ln x_5$) ўртача 1,0 фоизга ортиши, олинган даромад ҳажмини ($\ln y$) ўртача 0,0493 фоизга ортишига олиб келиши мумкин.

Хулоса қилиб олинадиган бўлса, юқоридаги олиб борилган тадқиқотлар натижаси кўрсатишича республикаимизда туризми инфратузилмасининг ривожланишига бир қатор омиллар ўз таъсирини кўрсатиши аниқланди.

Бунда олиб борган тадқиқотимиз натижасида ишлаб чиқилган кўп омили эконометрик модель шуни кўрсатдики:

- ташриф буюрган туристлар сони ўртача 1,0 фоизга ортса, даромад ўртача 1,3344 фоизга;
- туристик хизматлар экспорти ўртача 1,0

Кўп омили эконометрик моделнинг ҳисобланган параметрлари

Variable Ўзгариш	Coefficient Коэффициент	Std. Error Стандарт хатолик	t-Statistic t-статистика	Prob. Эҳтимолиги
LNX1	1,334444	0,417667	3,194995	0.0127
LNX2	0,482964	0,179967	2,683625	0.0214
LNX3	0,260961	0,084145	3,101325	0.0138
LNX4	0,173458	0,063794	2,719033	0.0192
LNX5	0,049306	0,0154	3,201688	0.0125
C	-9,42211	3,182431	-2,96066	0.0160
R-squared R-квадрат	0.954944	Mean dependent var Боғлиқ ўзгариш ўртачаси		5.008319
Adjusted R-squared Текисланган R-квадрат	0.938853	S.D. dependent var Боғлиқ ўзгариш стандарт четланиши		1.819472
S.E. of regression Регрессиянинг стандарт хатолиги	0.449919	Akaike info criterion Акайке ахборот мезони		1.483828
Sum squared resid Қолдиқлар квадрати йиғиндиси	2.833983	Schwarz criterion Шварц мезони		1.782548
Log likelihood Логарифмик ҳақиқатга яқинлиги	-8.838281	Hannan-Quinn criter. Ханнан-Куин мезони		1.542141
F-statistic F-статистика	59.34485	Durbin-Watson stat Дарбин-Уотсон статистикаси		1.967806
Prob(F-statistic) Эҳтимолилик (F-статистика)	0.000000			

фоизга ортиши, даромад ўртача 0,4829 фоизга;
– туристик фирма ва ташкилотлар сони ўртача 1,0 фоизга ошиши, даромад ўртача 0,2609 фоизга;
– меҳмонхоналар сонининг ўртача 1,0 фоизга ортиши, даромад ўртача 0,1734 фоизга;
– туризм саноатига жалб қилинган инвестициялар ўртача 1,0 фоизга ортиши, даромад

ўртача 0,0493 фоизга ортиши аниқланди.
Олиб борилган тадқиқотларга таянадиган бўлсак, ҳозирги тез ўзгаришчан шароитда туризм ҳам мослашувчан бўлиши керак. Шундагина биз рақобатга бардошли инфратузилмани яратиш бўйича ишларни бошлашимиз лозим бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 10 январдаги “Иқтисодий ривожланиш соҳасида давлат сиёсатини амалга ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5621-сонли фармони. [www. lex.uz](http://www.lex.uz).
2. R.Solov. Growth Theory. Oxford, Oxford University Press, 2000
3. P.S. Vellala, M.K. Madala. Chhattopadhyay U.A. Theoretical Model for Inclusive Economic Growth in Indian Context. International Journal of Humanities and Social Science, 2014, vol. 4, no. 13, pp. 229-235.
4. R.Anand, S.Mishra, S.J. Peiris. Inclusive Growth Revisited: Measurement and Determinants. URL: <http://siteresources.worldbank.org/EXTPREMNET/Resources/EP122.pdf>
5. Б.Ю. Ходиев, Т.Ш. Шодиев, Б.Б. Беркинов. Эконометрика. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2017. -144 б.
6. Б.Б. Беркинов. Эконометрика. Ўқув қўлланма. –Т.: “Fan va texnologiya”, 2015, 184-бет.
7. Ю.Мухамедов. Барқарор ижтимоий-иқтисодий ўсишнинг омиллари ва эконометрик моделлари. (Ўзбекистон Республикаси мисолида) /Дисс. иқт.фан. док. ТДИУ. –Т., 2006 й.

Лизинг муносабатларини тартибга солиш бўйича жаҳон тажрибаси

Мировой опыт по регулированию лизинговых отношений

World experience in regulation of leasing relations

Баходир ХОЛОВ,
MOGO LEND хорижий корхонасида
худудий филиаллар устидан назорат қилиш
департаменти директори.

Аннотация

Ушбу мақолада лизинг тушунчаси ва лизинг муносабатларини тартибга солиш бўйича илмий-назарий қарашлар ёритиб берилган. Лизинг пайдо бўлишининг тарихий босқичлари кўрсатиб берилган ва лизинг муносабатлари ривожланишининг жаҳон тажрибаси ёритиб берилган.

В данной статье освещены понятие «лизинг» и научно-теоретические взгляды по регулированию лизинговых отношений. Показаны исторические этапы появления понятия «лизинг» и показан мировой опыт развития лизинговых отношений.

This article highlights the concepts of leasing and scientific and theoretical views on the regulation of leasing relations. The historical stages of the emergence of the concept of leasing are shown and the world experience in the development of leasing relations is highlighted.

Ўзбекистонда иқтисодий ислохотларни амалга ошириш жараёнида турли молиявий хизматларини ривожлантиришга кенг эътибор қаратилмоқда. 2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида “Худудларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаларини ривожлантириш орқали кейинги 5 йилда хизмат кўрсатиш ҳажмини 3 бараварга ошириш ҳамда ушбу йўналишда жами 3,5 миллион янги иш ўринларини яратиш” [1] вазифаси қўйилди. Мамлакатимизда кейинги йилларда жадаллик билан ривожланиб бораётган шундай молиявий хизмат турларидан бири лизинг хизматлари ҳисобланади.

Лизинг – бу кредитнинг пулсиз шакли бўлиб,

одатда ишлаб чиқариш воситалари ва бошқа моддий бойликларни кейинчалик фойдаланувчилар томонидан мунтазам равишда ҳақ тўлаб бориб, сотиб олиш шарти билан узоқ муддатли ижарага беришдир. Лизинг (инг.lease фойдаланиш) – машина, асбоб-ускуна, транспорт воситалари, ишлаб чиқариш иншоотларини узоқ муддатли ижарага олиш; узоқ муддатли фойдаланиладиган товарлар экспортини кредитлашнинг шакллари-дан биридир.

Лизинг мамлакатимиз иқтисодиётининг ўзига хос соҳаси ҳисобланади, унинг фаоллик билан татбиқ этилиши ишлаб чиқаришни техникавий қайта қуролашда ва умуман иқтисод тизимини қайта қуришда кучли туртки бўлиши мумкин. Ўз-

Калит сўзлар: лизинг, лизинг муносабатлари, ижара, лизинг хизматлари, лизинг операциялари, лизинг турлари, оддий лизинг, молиявий лизинг, лизинг пайдо бўлишининг тарихий босқичлари, лизинг муносабатлари ривожланишининг жаҳон тажрибаси.

бекистон Республикасида лизингнинг ривожланиши нафақат мамлакатимизнинг турли вилоятларида жамланган тажрибани умумлаштиришни, балки чет эл, айниқса саноати ривожланган мамлакатларда лизинг фаолияти ташкил этилиши шакл ва усуллари ҳар томонлама таҳлил қилишни талаб қилади.

Иқтисодиётда лизинг муносабатларининг ўрни, аҳамияти ва муҳимлигини аниқлаш учун унинг моҳиятини англаш лозим. Лизингни моҳиятини англаш нафақат кўп йиллик чет эл тажрибасига, балки кўп жиҳатдан лизинг ривожланишининг тарихига боғлиқ, шунинг учун “Лизинг” тушунчаси иқтисодий мазмунини ёритаётганда ушбу икки омилни ҳисобга олиш керак.

Кўпчилик иқтисодчи олимларнинг фикри бўйича лизинг тарихининг янги ёки энг янги даврида пайдо бўлган ва ривож топган, бироқ айрим муаллифлар лизинг (молиявий ижара)нинг юқорида қайд этилган хусусиятларига аҳамият бермаган ҳолда, уни оддий ижарага тенглаштирганлар. Лизингни оддий ижара каби тасаввур қилиш оқибатида, биринчи лизинг келишувлари бизнинг эрамиздан олдин тузилган, биринчи лизинг шартномалари эса сопол белгичаларда акс этган деган тасаввурлар пайдо бўлишига олиб келди.

Тарихчилар ва иқтисодчиларнинг фикри бўйича лизинг келишувлари янги эрадан анча олдин қадимий Шумер давлатида тузилган. Тарихчилар Арасту ўзининг эрамиздан тахминан 350 йил олдин ёзган “Бойлик мулкка эгалик қилиш ҳуқуқида эмас, балки ундан фойдаланишдан иборат” деб номланган рисоласида лизинг мавзусига тегиб ўтган деб таъкидлайдилар [2]. Лизингга ўхшаш муносабатлар Арасту яшаб ўтган йиллардан, яъни, бизнинг эрамиздан тахминан 1800 йил олдинги вақтларда (Хамурапи подшоҳининг қонунларида, Юстинион Институцияларида) маълум бўлган, деб таъкидлайди инглиз тадқиқотчиси Т.Кларк[3]. XI асрда Венецияда ҳам лизингга ўхшаш иқтисодий муносабатлар мавжуд бўлган: венецияликлар ўша даврда жуда ҳам қимматли ҳисобланган лангарларни савдо кемаларининг эгаларига ижарага берганлар. Кемалар сафардан қайтгач, “чўян қимматликлар” эгаларига қайтарилган ва қайтадан ижарага берилган. Ушбу манбаларда ҳозирги тушунчада лизинг муносабатлари тўғрисида гап юритилган деб таъкидлаб бўлмаса ҳам, лекин ўша пайтларда уларнинг асо-

сий ғояси шаклланган. Арастунинг “Бойлик унга эгалик қилишда эмас, балки кўпчилик ҳолларда мол-мулкдан самарали равишда фойдаланишдadir[2], кўпчиликка таниш бўлган фикрига асосланиб, лизинг муносабатларининг ғояси эгалик қилиш ҳуқуқи ва фойдаланиш ҳуқуқининг ажратилишидadir деб таъкидлаш мумкин. Биз кейинчалик кўп мартаба фойдаланадиган ажратишнинг ушбу тамойили лизингнинг ҳозирги замон тушунчаси асосида ётади.

Лизингга асос бўлувчи адабиёт манбаларида “Белл” телефон компанияси ўз телефон аппаратларини сотмаслик, балки уларни ижарага бериш тўғрисида қарор қабул қилган пайтда, яъни XIX аср охирида лизинг муносабатлари тўғрисида биринчи бор гап юритилганлиги қайд этилган[4].

Аслида лизинг бухгалтерия ҳисоби маълумотлари бўйича фойда мавжудлиги ва солиқ тўловчилар учун солиқ ставкалари табақалашувидан келиб чиқиб уни солиққа тортишни назарда тутадиган ва ҳозирги пайтда амал қилаётган солиқ тизими шаклланганда ривожланган бозор иқтисодиётига эга мамлакатларда авваламбор молиявий қурол сифатида пайдо бўлган. Бундай шароитларда солиқ қонунчилигидаги бўшлиқлар мавжудлиги ва бухгалтерия ҳисобини айрим мос бўлмаган ҳолда юритиш имкониятлари ва ундан келиб чиқадиган солиққа тортиш муносабати билан лизинг мустақил равишда (давлатнинг ҳеч қандай кўринишидаги аралашувисиз) вужудга келган. Лизинг муносабатлари ўз-ўзидан пайдо бўладиган, эркин ривожланадиган ва бизнес шароитлари ўзгарганда зудлик билан йўқ бўлиб кетадиган кўп сонли молиявий тузилмалар каби бизнес тажрибаси асосида вужудга келган.

Дунё тажрибаси охириги йилларда лизинг операциялари кўпчилик мамлакатларда иқтисодиёт барқарорлиги ва ривожланишининг ажралмас қисми бўлиб қолганлигини кўрсатмоқда. Уларда лизинг ҳажми ўсишининг суръати машина ва ускуналарни ишлаб чиқариш учун хусусий капитал қўйилмаларнинг ўсиш суръатидан аҳамиятли даражада ошиб бормоқда. Маҳсулотларни ички бозор билан бир қаторда ташқи бозорларда сотишда ҳам лизингдан кенг фойдаланилмоқда.

Ривожланган мамлакатларнинг лизингга оид қонунчилиги аҳамиятли даражада фарқланади. Чунончи, лизингнинг контракт охирида ускуналарни опцион билан сотиб олиш француз модели

Англияда лизинг битими эмас, балки сотиш сифатидаги ижара ҳисобланади. АҚШда ҳам, шунингдек, опцион лизингнинг мажбурий шарти ҳисобланмайди. Лизингда сотиб олиш учун опционнинг ўрни бутунлай қарама-қарши баҳога эга, яъни, уни лизингнинг керакли ва узлуксиз қисми каби тан олишдан бошлаб то лизинг операцияларида ижобий ўрин эгаллашини рад этгунга қадар.

Масалан, Бельгия, Франция ва Италия қонун ҳужжатларида сотиб олиш учун опционга лизинг шартномасининг мажбурий элементларидан бири каби қаралади.

Лизингга олинadиган мол-мулкнинг бухгалтерия ҳисоби қоидаларида ҳам бир хил ёндашиш кузатилмайди. Бухгалтерия ҳисобининг инглизсаксон тизими лизинг объекти ижарага олувчининг балансида акс эттирилишини назарда тутаяди, Франция ва бошқа айрим мамлакатларнинг амалдаги меъёрлари бўйича эса – у лизингга берувчи компаниянинг балансида ҳисобга олинади.

Шу пайтга қадар дунё амалиётида ҳатто лизинг тушунчасининг ягона талқини ҳам берилмаган. Бу нафақат лизинг операцияларини ёритиш учун қўлланиладиган турли атамалардан фойдаланиш (Францияда – қарз-ижара, Бельгияда – молиявий ижара ва ҳ.), балки ҳуқуқий ва иқтисодий хусусиятлар билан боғлиқдир. Бундан ташқари, кўпчилик мамлакатлар (жумладан, АҚШ)да лизинг битимларини тартибга солувчи махсус қонун ҳужжатлари мавжуд эмас, лизинг шартномаларидан келиб чиқадиган муносабатлар эса фуқаролик ҳуқуқи ва мол-мулкни вақтинчалик фойдаланишга беришда тарафларнинг муносабатларини белгиловчи савдо ҳуқуқининг умумий қоидалари, амортизация ва солиққа тортиш имтиёзлари ва бухгалтерия ҳисобига оид солиқ қонунчилиги билан тартибга солинади.

Айрим мамлакатларда, хусусан, Францияда, Бельгияда, Испанияда махсус лизинг қонунчилиги мавжуд. Ушбу мамлакатларнинг меъёрий ҳужжатларида лизинг тушунчасига таъриф берилган, молиявий лизинг (молиявий ижара) шартномаси тузилганлиги тўғрисида далолат берувчи белгилар қайд этилган, лизингга берувчи жавоб берадиган талаблар, шунингдек, лизинг муддати ва мол-мулкнинг меъёрий хизмат қилиш муддати ўртасидаги муносаббат шакллантирилган, лизингга берувчи, лизингга олувчи ва мол-мулкни сотувчи ўртасидаги муносабатлар тартибга со-

линган.

АҚШда лизинг иқтисодий бизнеснинг асосий турларидан бирига айланган. Ўз хизматларини таклиф этаётган янги лизинг компанияларининг тез кўпайиши ва лизинг шартномалари шартларининг хилма-хиллиги тадбиркорлар томонидан иқтисодиётнинг турли соҳаларида инвестиция маблағлари олишнинг турли хил вариантларини белгилаб берди. Кейинчалик лизинг компаниялари “молиявий-лизинг жамиятлари” деб номлана бошланди: улар ишлаб чиқарувчиларни ўз маҳсулотларини ижарага бериш усули орқали етказиб бериш йўллари билан таъминлай бошлади, шунингдек, келишувларни ва улар билан боғлиқ таваккалчиликларни молиялаштира бошлади.

Ғарбий Европада биринчи молиявий-лизинг жамиятлари ўтган аср 50-йилларининг охири 60-йилларининг бошида пайдо бўлди. Бироқ лизинг операцияларининг фуқаролик, савдо ва солиқ қонунчилиги нуқтаи назаридан мақоми ноаниқлиги уларнинг ривожланишига тўсқинлик қилар эди. Фақат солиқ қонунчилигида лизинг шартномаларининг ҳуқуқий мақоми акс топгандан кейингина уларнинг ўсиши юқори суръат билан таснифлана бошлади. Ўтган аср 60-йилларининг бошидан лизинг бизнеси Осиё қитъасида ҳам ривожлана бошлади. Ҳозирги пайтда дунё бозоридаги лизинг хизматларининг асосий қисми “АҚШ - Ғарбий Европа - Япония” учбурчагида мужассамлашган. Ғарбий Европада 75-80 фоиз ҳолларда банклар томонидан назорат қилинадиган ёки уларнинг шўъба жамиятлари ҳисобланган ихтисослаштирилган лизинг компаниялари асосий лизингга берувчилар бўлиб ҳисобланадилар. Олди-сотди, лизинг ва қарз беришлардан таркиб топган хизматлар тўпламини тақдим этгунга қадар хизматларни молиялаштиришдан лизинг операцияларини кенгайтириш Япония учун хос ҳисобланади. Ушбу хизматлар мажмуавий лизинг деб номланади.

Лизинг хизматларининг халқаро бозори – энг ўзгарувчанлардан бири ҳисобланади. Экспертларнинг баҳолашича, 1979 йилда лизинг шартлари билан асосий воситалар фақатгина 50 млрд. долларга сотилган бўлса, 1988 йилнинг бошига улар 250 млрд. долларга сотилган[5]. Лизинг муносабатларида келажакдаги лизингга берувчи унинг учун тадбиркорликнинг ашёси ҳисобланган, яъни, объектни ижарага бериш ягона мақса-

дида, бошқа ҳеч қандай мақсадни кўзламасдан лизинг объектларини сотиб олади. Бундан ташқари, эркин сотувга мўлжалланган ўзида ишлаб чиқарилган объектлар лизингга берувчи учун лизинг муносабатларининг объектлари бўла олмайди, чунки, туб маънода лизинг бўйича лизингга бе-

рувчи ишлаб чиқарувчи ва лизинг объектининг истеъмолчиси ўртасида воситачи бўлиб ҳисобланади ва ҳеч қандай йўл билан ушбу вазифаларни бирлаштира олмайди, акс ҳолда биз лизингдан фарқланадиган бошқа иқтисодий муносабатларни кузатамиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони. Lex uz.
2. А.А. Смирнов. Лизинговые операции – М.: АО “Консалт-банк”, 1995. ст.83.
3. Е.Б. Кабатова. Лизинг: понятие, правовое регулирование, международная унификация.– М.: “Наука”,1991, ст.12.
4. В.Хойер. Как делать бизнес в Европе. – М.: “Прогресс”, 1994, ст.40.
5. Банковское дело / Под ред. О.И. Лаврушина –М.: “Ропотребсоюз”, 1992. ст. 241.

Божхона тўловларини ундирилиши ҳолатининг таҳлили Анализ состояния взыскания таможенных платежей Analysis of the position of recovery of customs payments.

Баходир ХАСАНОВ,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети профессори,
иқтисодиёт фанлари доктори
Тулкин ПАРДАЕВ,
Божхона институти доценти, иқтисодиёт фанлари номзоди
Орифжон САРМАНОВ,
Божхона институти ўқитувчиси.

Аннотация

Мазкур мақолада божхона органлари томонидан ундирилган божхона тўловлари таҳлил этилган. Изланишлар натижалари бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар берилган.

В данной статье производится анализ таможенных платежей, взимаемых таможенными органами. По результатам исследований даны научные предложения и практические рекомендации.

This article discusses the analysis of customs payments collected by the customs authorities. Based on the research results, scientific proposals and practical recommendations are given.

Ташқи савдони божхона тўловлари орқали тартибга солиш тизимини илғор хорижий тажрибалар, халқаро принциплар ва нормаларни инобатга олган ҳолда оптималлаштириб бориш ҳамда уни ундириш механизмларини такомиллаштириб бориш ҳозирги кунда долзарб масалалардан биридир.

Бож ва солиқлар ставкаларининг миқдори мамлакат ташқи савдосини ривожланишига таъсир этиш билан бирга мамлакат бюджети даромадларини шаклланишида муҳим ўрин эгаллайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди. Мазкур Фармонда белгиланган Давлат дастурининг “Миллий иқтисодиётни жадал ривожлантириш ва юқори ўсиш суръатларини таъминлаш” йўналишида – “Давлат бюджети тақчиллигини қисқартириш

ва 2023 йилдан ялпи ички маҳсулотга нисбатан унинг 3 фоиздан ошиб кетмаслигини таъминлаш” вазифаси белгилаб берилди. [1]

Мамлакатимизда жами ундириладиган божхона тўловларини таркибида олиб кириладиган товарлардан ундириладиган божхона тўловлари 98 фоизни, унда солиқлар эса 80-84 фоизни ташкил этади. Амалдаги меъёрий ҳужжатлар асосида мамлакатимизда товарлар экспортини рағбатлантириш мақсадида товарларни божхонада экспортга расмийлаштиришда божхона тўловлари ундирилмайди (бундан божхона йиғимлари мустасно).

Божхона тўловларининг мазмун-моҳияти бўйича қуйидаги олимлар ўзларининг фикрларини билдиришган: Д.А. Слепов ва Е.В. Чуйковлар божхона тўловлари божхона органлари ходимлари томонидан ҳисобланадиган ва федерал бюджет даромадлар қисмини тўлдирувчи манба

Калит сўзлар: божхона тўловлари, импорт божи, акциз солиғи, қўшилган қиймат солиғи, божхона йиғимлари.

ҳисобланади. [2]

Олимаар И.В. Гомон, М.В. Непарко, Н.И. Решетовлар, божхона тўловлари – федерал бюджетини шакллантириш учун асос эканлигини кўрсатиб ўтган. Божхона тўловларига божхона божи, қўшилган қиймат ва акциз солиғи ҳамда божхона йиғимлари киради. [3]

Умуман олганда, божхона тўловлари божхона органлари томонидан ташқи иқтисодий фаолият қатнашчилари томонидан товарларни божхона чегарасидан олиб ўтишда қонучиликда ундирилиши белгиланган божлар, солиқлар ва божхона йиғимларидир. Улар божхона рамийлаштирувини амалга оширишнинг муҳим шарт ҳисобланади.

Божхона тўловларини ҳисоблаш, ундириш ва давлат бюджетига ўтказиш борасида ҳам охириги йилларда қатор ислохотлар амалга оширилмоқда ва уни ундириш бўйича меъёрий ҳуқуқий база такомиллашмоқда.

Ташқи иқтисодий фаолият қатнашчиларига бу йўналишда қулайликлар яратилиши натижасида ундирилган божхона тўловларининг миқдори ҳам йилдан йилга ошмоқда. Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, бу кўрсаткич 2011-2021 йилларда 13,3 мартага ошган.

Божхона тўловларини ўсишига: импорт товарларининг ҳажмини кўпайиши, товарларнинг божхона қийматини аниқланишини такомиллашадиганлиги, божхона тўловлари ставкаларини ўзгариши, эркин алмаштириладиган валюта курсининг ўзгариши, божхона соҳасида автоматлаштирилган ахборот тизимидан самарали фойдаланиладиганлиги, божхона соҳаси бўйича меъёрий-ҳуқуқий базани такомиллашадиганлиги каби асосий омиллар таъсир этган.

Ўзбекистонда божхона тўловларининг давлат

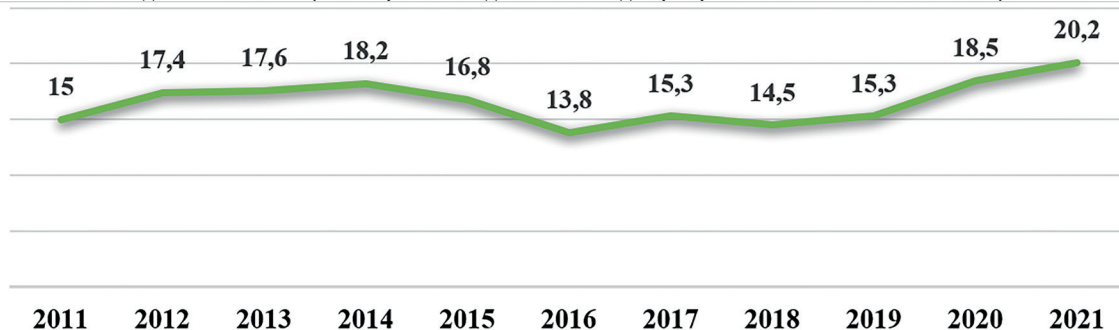
бюджети даромадлари қисмидаги улуши ҳам йилдан йилга ошиб бормоқда. Бу кўрсаткич 2011 йилда 15,0 фоиз бўлса, 2021 йилга келиб 20,2 фоизни ташкил этган. Бу даврда ушбу кўрсаткич 5,2 фоизга ўсган. Бу кўрсаткич республикамиз бўйича 2012–2015 йилларда ва 2020–2021 йилларда юқори ҳамда 2016–2019 йилларда паст бўлганлигини кўришимиз мумкин (1-диаграмма).

Давлат бюджетининг даромадлар қисмига божхона йиғимларидан ташқари божхона тўловлари юз фоиз ўтказилади.

Ташқи иқтисодий фаолият қатнашчиларига бу йўналишда қулайликлар яратилиши натижасида ундирилган божхона тўловларининг миқдори ҳам йилдан йилга ошмоқда. Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, бу кўрсаткич 2011-2021 йилларда 13,5 мартага ошган [4].

Ўзбекистон Республикасида 2021 йилда жами божхона тўловлари таркибида: қўшилган қиймат солиғи 83,6 фоизни, импорт божхона божи 16,1 фоизни, акциз солиғи 0,1 фоизни, бошқа тўловлар 0,2 фоизни ташкил этган. 2014 йилда бу кўрсаткичлар мос равишда 56,1, 23,4, 17,1 ва 3,4 фоиз бўлган.

Юқоридаги йилларда Давлат бюджетига ўтказилган божхона тўловлари таркибида қўшилган қиймат солиғи салмоғининг ортаётганлигини, аксинча импорт божхона божи, акциз солиғи, божхона йиғимлари ва бошқа тўловлар салмоғини камайганлигини кўришимиз мумкин. Бу эса бевосита божхона тўловларини қўллаш бўйича ислохотларни олиб бориш жараёнлари билан боғлиқ, яъни, божхона тўловлари ставкаларини оптималлашадигани ҳамда улардан бериладиган имтиёзлар самарадорлигини ошириш бўйича чоратадбирларни ошаётганлиги сабаб бўлган.



1-чизма. 2011 – 2021 йилларда ундирилган божхона тўловларининг давлат бюджети даромадлар қисмидаги улуши (фоиз)

Манба. Пардаев Т.Н. Божхона хизматининг фискал фаолияти.

Ўқув қўлланма. – Т.: 2022. 6. 29-33.

Божхона органлари томонидан 2014-2020 йилларда Давлат бюджетига ўтказилган божхона тўловлари таркиби (фоизда)

Т/р	Божхона тўловлари турлари	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1.	Импорт божхона божи	23,4	24,9	25,8	22,5	16,1	13,5	14,3	16,1
2.	Қўшилган қиймат солиғи	56,1	54,5	54,1	60,4	74,5	78,5	79,8	83,6
3.	Акциз солиғи	17,1	17,3	17,2	14,5	4,6	4,6	3,7	0,1
4.	Божхона йиғимлари ва бошқа тўловлар	3,4	3,3	2,9	2,6	4,5	3,4	2,2	0,2
Жами		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Манба. Пардаев Т.Н. Божхона хизматининг фискал фаолияти.

Ўқув қўлланма. – Т.: 2022. 6. 29-33.

Ўзбекистон Республикаси божхона органлари томонидан 2011-2021 йилларда жами ҳисобланган, давлат бюджетига ўтказилган божхона тўловлари ва улардан берилган имтиёзлар миқдорини таҳлили шуни кўсатмоқдаки, бу йилларда ҳисобланган божхона тўловлари 8,7 мартага, улардан берилган имтиёзлар миқдори 12,9 мартага ва давлат бюджетига ўтказилган божхона тўловлари 6,8 мартага кўпайган. Шунингдек, 2011 йилда давлат бюджетига ўтказилган божхона тўловлари, жами ҳисобланган божхона тўловлари таркибидаги салмоғи 31,37 фоизни ташкил этган бўлса, 2021 йилда бу кўрсаткич 46,55 фоизни ташкил этиб, бу кўрсаткич мазкур йилларда 15,18 фоизга ўсган.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, божхона

хизматининг фискал фаолиятини такомиллаштириш учун қуйидагилар таклиф этилади:

- божхона тўловларининг йиғилувчанлигига таъсир этувчи омилларни самарали таҳлил қилиш ва қўшимча ҳисобланган божхона тўловларини аниқлашда божхона аудитини такомиллаштириш;
- божхона йиғимларини ҳисоблаш ва ундириш механизмини такомиллаштириш;
- божхона тўловларида бериладиган имтиёзларни қайта кўриб чиқиб оптималлаштириш ва уларни назорат қилиш механизмларини такомиллаштириш.

Хулоса қилиб айтганда, божхона тўловларини самарали ташкил этиш мамлакатимиз иқтисодиётининг ривожланишига ва ташқи савдо ҳажмининг ортишига ва давлат бюджетини барқарорлигини таъминлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” ги ПФ-60-сонли Фармони. https://president.uz/uz/pages/view/strategy?menu_id=144
2. Слепова Д.А., Чуйкова Е.В. Таможенные платежи, исчисляемые таможенными представителями, как источник формирования доходов федерального бюджета Российской Федерации. Экономика и управление: новые вызовы и перспективы. 2016;(11):192–196.
3. Гомон И.В., Непарко М.В., Решетова Н.И. Таможенные платежи как основа формирования федерального бюджета. Экономика и предпринимательство. 2017;(9–3):37–40.
4. Пардаев Т.Н. Божхона хизматининг фискал фаолияти. Ўқув қўлланма. – Т.: 2022. 6. 29-33.
5. Хасанов В.А. va boshq. Moliyaviy tahlil. Darslik. – Т.: «Iqtisodiyot», 2022. – 584 b.

Корхоналар маркетинг фаолиятини таҳлил қилишда қўлланиладиган усуллар

Методы, применяемые при анализе маркетинговой деятельности предприятий

Methods used in the analysis of marketing activities of enterprises

Муҳибилло УЗОҚОВ,
Наманган муҳандислик технология институти
Маркетинг кафедраси катта ўқитувчиси.

Аннотация

Мақолада корхоналар маркетинг фаолияти таҳлилининг моҳияти, мақсад ва вазифалари, SWOT-таҳлилининг иқтисодий мазмуни, унинг корхоналар бозор фаолиятини баҳолаш ва бошқаришдаги аҳамияти ёритилган. Шунингдек, корхоналарда самарали маркетинг қарорларини қабул қилиш жараёнида SWOT-таҳлили усулидан фойдаланиш ҳамда амалиётга тадбиқ этишига доир тавсиялар берилган.

В статье рассмотрены сущность, цели и задачи анализа маркетинговой деятельности предприятий, экономическое содержание SWOT-анализа, его роль в оценке и управлении рыночной деятельностью предприятий. Также даны рекомендации по использованию и внедрению SWOT-анализа в процессе принятия эффективных маркетинговых решений на предприятиях.

The article considers the essence, goals and objectives of the analysis of the marketing activities of an enterprise, the economic content of the SWOT analysis, its role in the assessment and management of the market activities of enterprises. Recommendations are also given on the use and implementation of SWOT analysis in the process of making effective marketing decisions in enterprises.

Ҳозирги глобаллашув шароитида ҳар бир муштарак хўжалик фаолияти юритувчи бозор субъектларида бизнеснинг ички ва ташқи муҳити, бозор конъюнктураси, рақобатбардошлик даражаси ва рақобат салоҳияти, талаб таҳлили, нархлаштириш, рекламанинг самарадорлиги, бозорга оид таваккалчилик каби омилларни илмий асосланган усуллар ёрдамида мунтазам таҳлил қилиб бориши ҳамда самарали маркетинг қарорларини қабул қилиши долзарб масалага айланган.

“2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”ни амалга оши-

риш Давлат дастурида “...Иқтисодиёт тармоқларида барқарор юқори ўсиш суръатларини таъминлаш орқали келгуси беш йилда аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулотни – 1,6 баравар ва 2030 йилга бориб аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромадни 4 минг АҚШ долларида ошириш ҳамда “...Тўқимачилик саноати маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 2 бараварга кўпайтириш”. “Тадбиркорлик фаолиятини ташкил қилиш ва доимий даромад манбаларини шакллантириш учун шароитлар яратиш, хусусий секторнинг Ялпи ички маҳсулотдаги улушини 80 фоизга ва экспортдаги улушини 60 фоизга

Калит сўзлар: иқтисодий таҳлил, маркетинг таҳлили, SWOT-таҳлили, кучли томонлар, заиф томонлар, имкониятлар, таҳдидлар, SWOT-таҳлили босқичлари, SWOT-таҳлили объектлари.

етказиш...”[1] кўзда тутилган.

Корхоналарнинг моддий, меҳнат ва молиявий ресурсларидан оқилона фойдаланиш, бозор фаолиятига оид таваккалчилигини баҳолаш, истеъмолчилар талаби, уларнинг хулқ-атворини ўрганиб боришда маркетинг таҳлили усулларида кенг фойдаланиш ва асосланган қарорлар қабул қилиш зарурияти пайдо бўлмоқда.

Маркетинг таҳлилида рақобат стратегияси, рақобатчилар томонидан бўладиган таҳдидларни баҳолаш, уларнинг кучли ва заиф томонларини аниқлаш, корхонанинг инновацион сиёсатини шакллантириш, аниқ мақсадли йўналтирилган маркетинг тадбирларини белгилаш, узоқ муддатли маркетинг стратегияларини ишлаб чиқиш ва пировард натижада самарали маркетинг фаолиятини таъминлаш амалга оширилади. Шундай қилиб, корхонанинг маркетинг стратегияси маркетинг таҳлили натижаларига асосланади.

Маркетинг таҳлиlining назарий масалалари ҳозиргача иқтисодий таҳлил таркибий қисми сифатида тадқиқ қилиб келинмоқда. Илмий адабиётларда маркетинг таҳлиlining бир қатор тушунча ва таърифлари келтирилади. Жумладан, М.В. Мельник, С.Е. Егорова фикрича “Маркетинг таҳлили – интеграллашган маркетинг қарорларини таҳлилий таъминловчи тизимдир”[2]. Д.А. Шеремет нуқтаи назари бўйича маркетинг таҳлили “келгусида бизнес фаолияти истиқболини белгилаш ва тадқиқ қилишга мўлжалланган иқтисодий таҳлил тури ва стратегик бошқарув ҳисобининг таркибий қисми” ҳисобланади[3]. Маркетинг таҳлиlining назарий асосларига доир илмий манбаларда келтирилган тушунча ва таърифларни умумлаштириб, бизнингча, маркетинг таҳлили-маркетинг тадқиқотларининг таркибий қисми бўлиб, комплекс иқтисодий таҳлил усуллари мужассамлашган ва бошқарув қарорларини қабул қилишнинг ахборот манбаси ҳисобланади.

Корхоналарнинг барқарорлиги, унинг ташқи омилар таъсирига тайёриги, мослашувчанлиги ҳамда молиявий ҳолатини яхшилашни таъминлайдиган самарали маркетинг қарорларини қабул қилиш ва жорий қилиш қобилияти билан белгиланади. Корхона фаолиятига жиддий таъсир кўрсатадиган, таҳдид соладиган омиларни аниқлаш муҳим аҳамият касб этади. Ўз навбатида, ички ва ташқи омиларини таҳлил қилиш корхонанинг мавжуд ёки кутилаётган хавф-хатарларни бартараф қилиш ва олдини олишга қаратилган чора-тадбирлар ишлаб

чиқиш имконини беради.

SWOT-таҳлили корхонанинг барча даражадаги стратегик ва маркетинг режаларини ишлаб чиқишдаги зарурий дастлабки босқич ҳисобланади. SWOT-таҳлили натижалари асосида корхонанинг кучли, заиф томонларини аниқлаш ва тизимлаштириш, келгусидаги хатти-ҳаракатлар, бизнес жараёнларини оптималлаштириш, комплекс стратегияни ишлаб чиқиш, рақобат чораларини белгилаш ва потенциал таҳдидлар йўналишлари аниқланади. SWOT-таҳлили дастлаб, 1963 йилда Гарвардда ўтказилган бизнес-сиёсатига бағишланган конференцияда профессор Кеннет Эндрюс томонидан асос солинган[4].

SWOT-таҳлили инглизча тўртта сўзнинг биринчи ҳарфларидан олинган бўлиб, Strength, Weakness, Opportunity, Threats сўзларидан иборат. Айнан шу сўзлар таҳлилнинг мазмун-моҳиятини ифодалайди.

Кучли томонлар (Strength) – рақобатчиларга нисбатан устун бўлган корхонанинг асосий ички фарқловчи хусусиятлари.

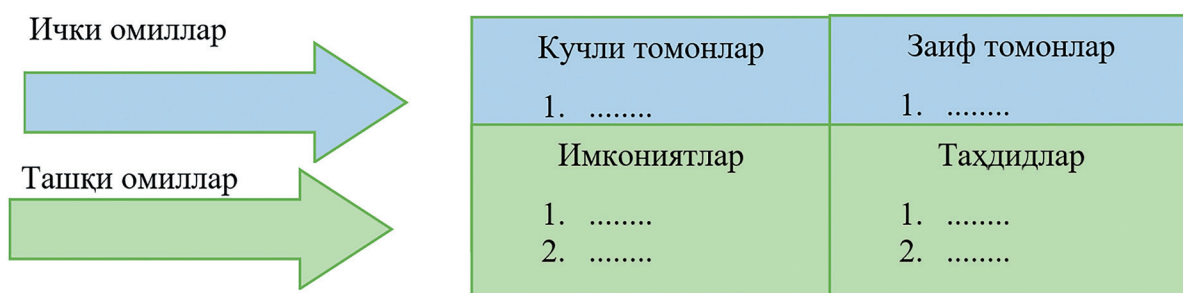
Заиф томонлар (Weakness) – корхонанинг ички фарқловчи хусусиятларини ифодалаб, рақобатчи корхоналардан пастроқ ва уни бартараф қилиш имкониятлари мавжуд.

Имконият (Opportunity) – корхонанинг бозор фаолияти самарадорлигини ошириш имкониятларини белгиловчи истиқболли чоралар.

Таҳдидлар (Threats) – компаниянинг ривожланишига, қўйилган вазифаларни амалга оширишига тўсқинлик қиладиган ёки тўсқинлик қилиши мумкин бўлган бозор жараёнлари ва ҳодисаларини ифодалайди.

SWOT-таҳлиlining мақсади ички омилар сифатида ўрганиладиган корхонанинг барча кучли ва заиф томонларини аниқлаш, шунингдек, корхонани аниқ йўналтирилган мақсадни амалга ошириш билан боғлиқ ташқи омилар, яъни, бозор имкониятлари ва таҳдидларини ўрганиш ҳамда маркетинг қарорларини қабул қилиш учун асосланган маълумотларни шакллантиришдан иборат. Маркетинг таҳлили асосида корхона ўзининг кучли томонларидан максимал даражада фойдаланиши, заиф томонларини бартараф этишга ҳаракат қилиши, имкониятлардан фойдаланиши ва потенциал таҳдидлардан ҳимояланиш чораларини белгилаб олишини таъминлайди ва 1-чизмада келтирилган SWOT-таҳлили матричасини тузиш мумкин.

SWOT-таҳлили орқали корхонанинг таш-



1-чизма. SWOT-таҳлили матрицасининг тузилиши [5].

килий-бошқарув, молиявий-иқтисодий ҳолати ва бозордаги ўрнини мустаҳкамлашга доир чора-тадбирлар ишлаб чиқишда аниқлашга ёрдам беради. Жумладан,

- корхонанинг амалдаги мавжуд ва келажакдаги кучли ва заиф томонлари;
- ижобий ёки салбий оқибатларни келтириб чиқариши нуқтаи назаридан маълум бир вақтда ташқи муҳитнинг корхона фаолиятига таъсир қилиш даражасини аниқлаш;
- корхонанинг бозорда кучли томонларидан фойдаланиш салоҳияти, имкониятлари даражасини баҳолаш;
- корхонанинг ички ва ташқи имкониятларидан фойдаланишда заиф томонларнинг таъсир кўрсатиш даражасини баҳолаш;
- ички ва ташқи омилларни ҳисобга олган ҳолда корхонанинг мавқеи ва ҳолатини баҳолаш;
- ички ва ташқи омиллар ва уларнинг келгусидаги таъсирини ҳисобга олган ҳолда корхона стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ этиш йўналишларини аниқлаш ва ҳоказо.

SWOT таҳлили жараёнида асосий эътибор омиллар ва уларнинг таъсир доирасини аниқлашга қаратилиб, уларни ички ва ташқи омилларга ажратиш мумкин.

Ички омиллар маркетинг стратегияси ёки лойиҳаларни амалга оширишда кучли ва заиф томонлари ўрганилади. Жумладан,

- ✓ товар ёки натижа-рақобатчилар билан солиштирган ҳолда бозордаги талаб, нарх, сифат ва имкониятлар;
- ✓ товар ишлаб чиқариш технологияси-ишлаб чиқариш воситалари, жиҳоз, машина ва механизмлар, асбоб-ускуналар, харажатлар ва ҳоказолар.
- ✓ корхонада товар ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ бизнес жараёнлари ҳолати;
- ✓ кадрлар салоҳияти, корпоратив маданият, меҳнатга ҳақ тўлаш, ишчи-ходимларни рағбатлан-

тириш ҳолати;

- ✓ корхонани профессионал бошқариш даражаси;

- ✓ реклама салоҳияти ва товарларни сотиш каналлари ҳолати;

- ✓ товарлар сотилгандан кейинги истеъмолчиларга кўрсатиладиган хизматлар ва уларнинг сифати даражаси ва ҳ.к.з.

Ташқи омиллар корхона ва рақобатчилар фаолиятига таъсир кўрсатувчи қуйидаги хавф-хатар ва таҳдидлардан иборат бўлиши мумкин:

- мамлакатдаги сиёсий вазият;
- бевосита корхона бизнес фаолияти билан боғлиқ давлат томонидан белгиланадиган ва тартибга солинадиган меъёрларнинг ўзгариши, жумладан, солиқ сиёсати, бож тўловлари ва бошқа молиявий қонунчиликлардаги ўзгаришлар;
- мамлакат, халқаро ва тармоқлардаги иқтисодий вазият;
- ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш технологияларининг ривожланиши;
- жамиятнинг ижтимоий-маданий, миллий хусусиятлари;
- рақобатчилар, уларнинг корхона бизнес фаолиятига таъсир кўрсатиши даражаси.
- SWOT-таҳлили стратегик режалаштириш ва динамик таҳлилдан фарqli ўлароқ жорий ҳолатни дастлабки баҳолашда самарали ҳисобланади. SWOT-таҳлилдан фойдаланишнинг самарали томонлари ва камчиликлари мавжуд.
- SWOT-таҳлилининг самарали жиҳатлари:
- универсал усул ҳисобланиб, иқтисодиётнинг барча соҳа ва тармоқлари фаолиятини баҳолашда, хусусан корхона, товар, тармоқ, ҳудудлар кесимида қўллаш мумкинлиги;
- белгиланган мақсад бўйича таҳлил элементларининг эркин танланиши ва ўрганиладиган объектга мослаштириш, хусусан, ҳудуднинг туризм салоҳиятини, корхонанинг экспорт имкониятларини

ўрганиш;

- корхонани оператив бошқариш ёки узоқ муддатли стратегик режалаштиришда таҳлил маълумотларидан фойдаланиш мукинлиги;

- таҳлил усулларида фойдаланишда тор доирадаги махсус профессионал билимлар талаб қилинмаслиги;

- SWOT-таҳлилининг камчиликлари;

- SWOT-таҳлили умумий омиллар таъсирини ўрганади.

Айрим танлаб олинган омиллар ўрганилиб, асосий ва иккинчи даражали омиллар ва уларнинг ўзаро таъсирлари аниқланмайди.

Таҳлил статистик кўрсаткичларни ифодалайди ва динамик ўзгаришлар таҳлилининг акс эттирмайди;

SWOT-таҳлили натижалари сифат кўрсаткичларига асосланиб, маркетинг қарорларини қабул қи-

лишда миқдор кўрсаткичларининг ўзгариши ҳисобга олинади;

SWOT-таҳлили субъектив характерга эга бўлиб, таҳлилни ким, қандай тартибда ўтказди ва унинг билим даражаси, малакасига боғлиқ;

SWOT-таҳлилда турли соҳа ва манбалардан маълумотлар тўплаш талаб этилади ва бу, ўз навбатида, қўшимча харажатларни талаб қилади;

Шундай қилиб, маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш бўйича самарали маркетинг қарорларини қабул қилиш жараёнида SWOT-таҳлилининг вазифаси рақобат муҳитини ўрганиш, стратегик режаларни жорий қилиш ва рақобатчиларни ўрганиш билан бир қаторда қуйидаги омилларни ўзаро алоқадорлик ва уйғунликда ўзгаришини ҳам аниқлашдан иборат: товар, сотиш жараёнлари; истеъмолчилар; дистрибьюторлар; молия; бошқарув ва ҳ.к.з.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, ПФ-60,-28.01.2022 йил.

2. М.В. Мельник. Маркетинговый анализ / М.В. Мельник, С.Е. Егорова. – М.: Изд-во Рид Групп, 2011. – 384 с.

3. Д.А. Шеремет. Маркетинговый анализ в стратегическом управленческом учете: диссертация кандидата экономических наук: 08.00.12 / Д.А. Шеремет; [Место защиты: Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Экон. фак.]. – Москва, 2009. – 198 с.: ил. РГБ ОД, 61 09-8/2140.

4. <https://ru.wikipedia.org/wiki/SWOT>

5. <http://powerbranding.ru/biznes-analiz/swot/>

УЎТ: 6П2.15.6:371(575.1)

“Баркамол авлод” болалар мактабларида мультимедиа масофавий таълимни ташкил этиш Формирование мультимедийного дистанционного образования в детских школах «Баркамол авлод» Formation of multimedia distance education in children’s schools of “Barkamol avlod”

Мухаббатхон МИРЗАКАРИМОВА,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
таянч докторанти.

Аннотация

Мультимедиа масофавий таълимни XXI аср таълим олишнинг мустақил шакли, шунингдек, кундузги ва сиртқи таълимнинг инновацион компоненти сифатида кўриб чиқиш мумкин. Мультимедиа масофавий таълим асосида ўқувчиларга таълим бериш ва кадрларни қайта тайёрлашни йўлга қўйиш ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан биридир. Мультимедиа масофавий таълим асосида билим олиш орқали 30 фоизгача вақтни тежаш мумкин бўлиб, олинган билимлар эса хотирада узоқ муддат сақланиб қолади. “Баркамол авлод” болалар мактабларида мультимедиа масофавий таълимни ташкил этиш таълим сифати ва самарадорлигини оширишда муҳим омилдир.

Мультимедийное дистанционное образование можно рассматривать как самостоятельную форму образования 21-го века, а также инновационную составляющую очного и заочного обучения. Обучение студентов и переподготовка кадров на основе мультимедийного дистанционного обучения является одним из актуальных вопросов современности. До 30% времени можно экономить, обучаясь на основе мультимедийного дистанционного обучения, а полученные знания надолго сохраняются в памяти. Формирование мультимедийного дистанционного образования в детских школах «Баркамол авлод» является важным фактором повышения качества и эффективности образования.

Multimedia distance education can be considered as an independent form of education of the 21st century, as well as an innovative component of full-time and distance learning. Education of students and retraining of personnel on the basis of multimedia distance learning is one of the topical issues of our time. Up to 30% of time can be saved by learning on the basis of multimedia distance learning, and the knowledge gained is stored in memory for a long time. The formation of multimedia distance education in children’s schools “Barkamol avlod” is an important factor in improving the quality and efficiency of education.

Мактабдан ташқари таълимнинг йўналишларидан бири бўлган “Баркамол авлод” болалар мактаблари (БАБМ) мамлакатимизнинг ҳар бир туманларида фаолият олиб бормоқда. Уларнинг сони бугунги кунга келиб 217 тага етди.

Республика миқёсидаги 217 та Баркамол авлод

болалар мактабларида фаолият олиб боровчи 2000 га яқин педагог-ҳодимларнинг атиги 27 фоиз олий маълумотли эканлиги ачинарли ҳолдир. Бундан ташқари Техник йўналишда (ёш дастурчи, фото ва компьютер дизайнер, робототехника, маълумотлар базаси) дарс берувчи педагог ҳодимларнинг олий

Калит сўзлар: замонавий таълим, масофавий таълим, мультимедиа, гипермедиа, таълим платформаси, АКТ, сифат, самарадорлик, замонавий технологиялар.

маълумотлилик даражаси 10 фоизни ҳам ташкил этмаслиги бу соҳада жиддий муаммо борлигини кўрсатади.

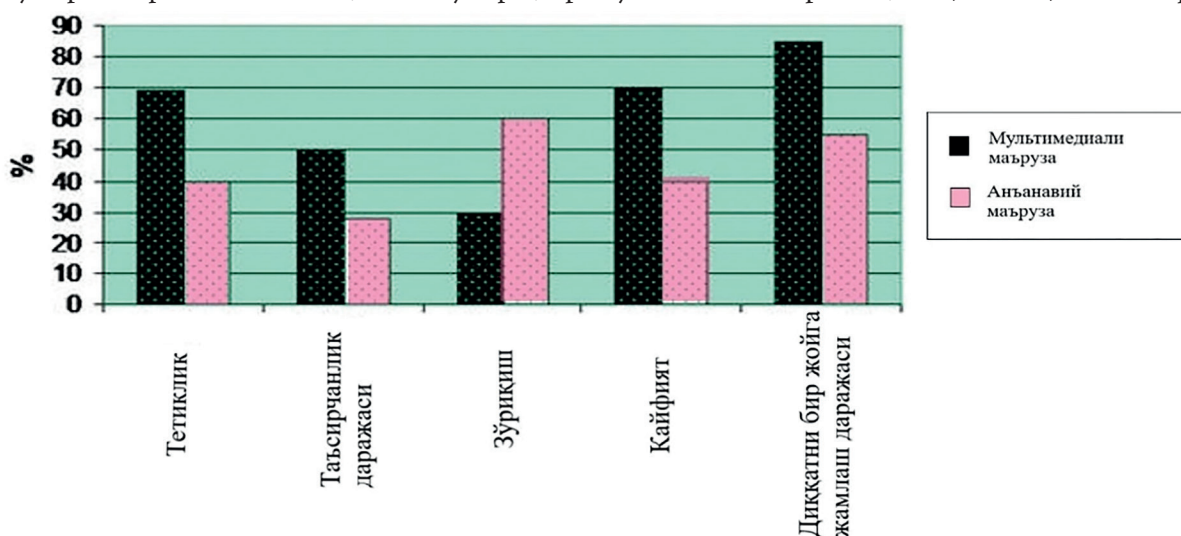
БАБМда малакали кадрлар етишмаслиги муаммоси юзасидан олиб борилган тадқиқотларни ўрганиш ва таҳлил қилиш натижасида мультимедиа масофавий таълим жараёнини шакллантириш ва такомиллаштириш зарур деган хулосага келинди. Шунинг учун ўқувчиларнинг масофавий таълим олишларини режалаштириш, ташкил қилиш ва бунинг учун барча зарурий шарт-шароитларни яратиш, дарс машғулотларида ўқувчиларни ўқитиш билан бир қаторда, билим олиш йўллари кўрсатиш, мустақил таълим олиш учун йўланма бериш, БАБМларнинг асосий вазибаларидан бири ҳисобланади.

Тажрибалар шуни кўрсатадики, инсон ўрганаётган нарсасини кўриш орқали 20 фоизини, эшитиш орқали 30 фоизини, кўриш ва эшитиш орқали 50 фоизини, интерактив усуллар орқали ўзлаштирилганда 80 фоизгача эслаб қолиши исботланган. Шундай экан билим олиш жараёнида интерактив усуллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир

мумкин, бу эса охирида фойдаланувчи учун индивидуал битта элементдан фойдаланишга қараганда медиа элементларнинг жамланмасидан фойдаланиш кўпроқ фойда келтиради”¹.

“Интерактив мультимедиа” атамаси биринчи навбатда маълумот билан таъминлаш билан шуғулланадиган компьютер дастурий таъминотининг янги тўлақинини тавсифловчи иборадир. “Мультимедиа” компоненти матн, расм, овоз, анимация ва видеонинг мавжудлиги билан тавсифланади; уларнинг бир қисми ёки барчаси қандайдир изчил дастурда ташкил этилган. “Интерактив” компонент фойдаланувчига атроф-муҳитни одатда компьютер орқали бошқариш имкониятини бериш жараёнини англатади².

Мультимедиа ходимларни ўқитиш воситаси сифатида ташкилотлар учун сеvimли соҳа бўлиб келган. McCrea ва бошқалар (2000), Урдан ва Вегген (2000) онлайн таълим ташкилотлар томонидан афзал кўрилишини аниқладилар, чунки, бу усул ёрдамида ходимларни бошқа усулларга қараганда камроқ вақт, арзонроқ ва самаралироқ ўқитиш мумкин. Маълум бўлишича, мультимедиани курсни ўтказишга интеграция қилиш, албатта, яхши самара



1-чизма. Маълумотларни идрок этишда мультимедиа технологияларининг ўрни.

(1-чизма).

Дунё миқёсида кўпгина мутахассислар бу атамани турлича таҳлил қилишмоқда.

“Мультимедианинг бир нечта медиа элементларини (аудио, видео, графика, матн, анимация ва бошқалар) битта синергетик ва симбиотик яхлитликка интеграциялашуви деб таъриф бериш

беради (Нажжар, 1996). Бир қанча олимлар интерактив мультимедиани турли шароитларда таълим ва ўқитиш воситаси сифатида танқидий кўриб чиқадилар. Бир қанча адабиётларда мультимедиани ривожлантиришнинг аспекти ҳақида кўп нарсалар айтиб ўтилган (Бойле, 1997; Филиппс, 1997; Вилламил ва Молина, 1998; Лачс, 2000; Элсом-Кук,

¹ Reddi, U.V. (2003). Multimedia as an educational tool. In U.V. Reddi, & S. Mishra (Eds.), Educational multimedia: A handbook for teacher-developers (pp. 3–7). New Delhi: CEMCA.

² Phillips, R. (1997). The developers handbook to interactive multimedia: A practical guide for educational developers (p. 8). London: Kogan Page.

2001; Лов ва бошқалар, 2003; Редди ва Мишра, 2003). Бу ерда муаллифлар тажриба ва тадқиқотларга асосланган назарий тушунчани яратишга ҳаракат қилишади³.

Бугунги кун замонавий таълимини масофавий таълимсиз тасаввур этиб бўлмайди. Бунда мультимедиа воситалари орқали масофавий таълимни ташкил этиш унинг сифат ва самарадорлик кўрсаткичи-ни юқори бўлишида асосий омил бўлиб келмоқда. Эндиликда ўқувчилар олдингидек аудиторияларда ўтиришга мажбур бўлмай балки дарсларни бевосита онлайн тартибда ўзлаштирмоқдалар.

Масофавий таълим тушунчасига бир қатор олимлар томонидан турли таърифлар бериб ўтилган.

Е.Полат, М.Бухаркина, М.Моисеевалар бугунги кунда масофадан ўқитиш соҳасидаги барча мутахассислар бу атама орқали ўқитувчи раҳбарлигида тўлиқ тармоқ орқали ёки анъанавий ўқитиш билан интеграциялашган ўқув жараёни эканлигини тушунишларини таъкидлайдилар⁴.

Назаримизда, масофавий таълим бу – билим бериш ва олиш жараёнини вақт ва масофадан мустақил қилган ҳолда, электрон маълумотлар базасига боғланиш учун керакли ахборот коммуникацион технологиялардан фойдаланиб, ўқитувчи ва ўқувчи ўртасида дарс жараёнини ўз режаларига мослаштирган ҳолда, қулай ва самарали, қадамма қадам ташкил этишларига имкон берувчи таълим туридир.

Юқоридаги таърифлардан хулоса қилишимиз мумкинки, БАБМда дарс жараёнларини сифатли ташкил этишда малакали кадрлар етишмаслиги муаммоси бор. Ушбу муаммони ҳал қилиш учун аввало ўқитувчилар ойлик маошларини ошириш, малакали кадрларни ушбу тизимга жалб этиш зарур. Бу эса бирдан бўладиган жараён эмас. Бугунги кунда таълим олаётган ўқувчилар кучли билимли ва ўз йўналишларининг кучли мутахассислари бўлиб етиш-шлари учун керакли чоралар кўриш зарур. Ушбу чора БАБМда мультимедиа масофавий таълимни ташкил этишни айтишимиз мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Phillips R. (1997). The developers handbook to interactive multimedia: A practical guide for educational developers (p. 8). London: Kogan Page.
2. Reddi U.V. (2003). Multimedia as an educational tool. In U.V. Reddi, & S. Mishra (Eds.), Educational multimedia: A handbook for teacher-developers (pp. 3–7). New Delhi: CEMCA.
3. S. Mishra, Ramesh C. Sharma (2004). Interactive Multimedia in Education and Training, 417 p, Indira Gandhi National Open University, India, (pp. 6-8).
4. Полат Е.С. и др. Теория и практика дистанционного обучения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 57ст., 2004. – 416 с.
5. Гаврилов Н.А. Моделирование дистанционной образовательной среды в системе повышения квалификации работников образования. Дис. ... канд. пед. наук. – Омск: 31 ст., 2007. – 134 с.
6. Амбросенко Р.Н. Модельно-алгоритмическое обеспечение процессов обработки информации в образовательных средах дистанционного обучения. Дис. ... канд. пед. наук. – Красноярск: 2007. – 132.
7. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти. Пед. фан. док. ...дис. – Т.:ТДПУ, 196 бет, 2007. – 305 б.

³ S. Mishra, Ramesh C. Sharma (2004). Interactive Multimedia in Education and Training, 417 p, Indira Gandhi National Open University, India, (pp. 6-8).

⁴ Полат Е.С. и др. Теория и практика дистанционного обучения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 57ст., 2004. – 416 с.

Маҳаллаларда ижтимоий хизматларни ривожлантиришга таъсир кўрсатувчи омиллар

Факторы, влияющие на развитие социальных услуг в махаллях

Factors influencing the development of social services in neighborhoods

Хуршида ҚОРЖАВОВА,
Самарқанд давлат университети мустақил изланувчиси.

Аннотация

Мазкур мақолада маҳаллаларда ижтимоий хизматларни ривожлантиришга таъсир кўрсатувчи омиллар, уларнинг ўзига хос хусусиятлари очиб берилган. Шу билан бирга ижтимоий хизматлар самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омиллар ҳам тадқиқ қилинган.

В данной статье раскрываются факторы, влияющие на развитие социального обслуживания в махаллях, и их особенности. При этом также изучались факторы, влияющие на эффективность социальных услуг.

This article reveals the factors influencing the development of social services in mahallas, and their features. At the same time, factors affecting the effectiveness of social services were also studied.

Кириш. Ижтимоий хизматлар тушунчаси ижтимоий ҳимоя тушунчаси билан боғлиқ бўлиб, биринчи марта ижтимоий ҳимоя тушунчаси Америка қўшма штатларида қўлланилган ва аҳолининг қарилик, ўлим билан боғлиқ ҳолатлар, ногиронлик, ишсизлик ҳолатлари учун мажбурий суғурталаш институтига аниқлик киритди. Кейинчалик бу тушунчалар халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ), жаҳон соғлиқни сақлаш иашкилоти (ЖССТ), халқаро ижтимоий таъминот ассоциациялари (ХИТА) тавсияларига кўра ижтимоий ҳимоя, ишловчиларнинг ишга лаёқатсизлиги даврларида минимал даромадини кафолатлаш, меҳнат ҳимояси бўйича шароитлар, меҳнатга ҳақ тўлаш шарт-шароитлари тўғрисидаги шартлар қўшилиб кенгайтирилди¹.

Бугунги кунда бу тушунчаларнинг мазмун

моҳияти янада кенг маънони англатади ва жамиятнинг равнақ топишида муҳим роль ўйнайди. Мамлакатимизда бу соҳага алоҳида эътибор берилиб, давлат сиёсатининг ажралмас қисми сифатида қаралмоқда. Бу эса ижтимоий хизматларнинг келгусида қай тарзда ривожланиш кераклигини кўрсатувчи стратегик йўналишларни ва унга таъсир қилувчи асосий омилларни аниқлаш заруратини туғдиради. Бу тадқиқот мавзусининг долзарблигини белгилаб беради.

Фойдаланилган адабиётлар таҳлили. Ҳар қандай жамиятнинг ўз тараққиёт йўли ва стратегияси мавжуд бўлиб, уни яратиш механизми турлича. Ижтимоий хизматлар эса жамият тараққиётининг асосини белгилаб беради. Чунки, инсонларнинг яшаш тарзи, фаровон ҳаёт кечиришининг туб моҳиятини ана ижтимоий хизматлар-

Калит сўзлар: ижтимоий сиёсат, инсон капитали амортизацияси, сиёсий омиллар, ижтимоий омиллар, иқтисодий омиллар, мафкуравий омиллар, ахлоқий-психологик омил, техноген омиллар.

¹ https://studbooks.net/773522/finansy/sotsialnaya_zaschita_naseleniya#86

нинг ривожланганлиги белгилаб беради.

Ижтимоий хизматларнинг ривожланганлиги кўп жиҳатдан унинг ривожланишига таъсир кўрсатувчи омиларга боғлиқ. Жамият ривожланган сари, ижтимоий хизматларга бўлган эҳтиёж ҳам ортиб боради.

Иқтисодий адабиётларда бу соҳада бир қатор иқтисодчи олимлар ўз тадқиқотларини амалга оширган ва оширмоқда. Улар жумласига Ж.Фурастье, К.Кларк, Н.Луман, Дж.Зингельман, Т.Парсонс, Н.Смелсер, М.О. Буянова, В. Шарин, М.В. Воронцова, В.Е. Макаров, И.В. Малофеев каби хорижлик олимларни ҳамда Қ.Х. Абдурахмонов, Д.З. Эрназаров, П.З. Хашимова [2-16] каби Ўзбекистонлик иқтисодчи олимларни киритишимиз мумкин. Улар ўз тадқиқотларида ижтимоий хизматлар туркуми, уларнинг мазмун моҳияти, ижтимоий хизматларнинг жамият тараққиётини белгилаб беришдаги роли, уни ривожлантиришнинг асосий тамойиллари, омиллари ва йўллари аниқлашга бағишланган.

Замон ўзгариши, талаб ва эҳтиёжларнинг тобора ортиб бориши бу соҳада янги-янги ҳолатлар ва хусусиятларнинг вужудга келиши юқоридаги олимларнинг қарашларини такомиллаштиришни тақозо этади. Шу нуқтаи назардан тадқиқотимизда ижтимоий хизматларни ривожлантиришга таъсир кўрсатувчи омиларни тадқиқ қилиш асосий мақсад қилиб олинди.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида илмий абстракция, индукция ва дедукция, эксперт баҳолаш усулларида фойдаланилган.

Таҳил ва натижалар. Мамлакатимизнинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўлининг етакчи тамойилларидан бири кучли ижтимоий сиёсатдир. Ижтимоий сиёсат орқалигина шахснинг ижтимоий иқтисодий манфаатлари рўёбга чиқишини таъминлашга, оилаларнинг, ҳар бир алоҳида инсон фаровонлигини яхшилашга доир чора-тадбирларнинг кенг мажмуаси амалга оширилади. Бунга мамлакатимиз Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг қуйидаги фикрлари яққол далил бўла олади: “Аҳоли бандлигини таъминлаш, ёшлар ва ишсиз фуқароларни давлат ҳисобидан малакали касб-ҳунарга ўқитиш, оилавий тадбиркорликни ривожлантириш, эҳтиёжманд аҳолини манзилли қўллаб-қувватлаш орқали 2026 йилгача камбағал-

ликни икки баробар қисқартириш кўзда тутилмоқда. Шу билан бирга, ижтимоий ҳимоя соҳасида бошқарув тизими ислоҳ қилиниб, ижтимоий хизматларнинг сифати яхшиланади ва кўлами кенгайтирилади”¹.

Инсон капиталининг барқарор фаолиятида унинг амортизацияси ҳудди ана шу ижтимоий хизматлар билан боғлиқ.

Ижтимоий хизматларга эҳтиёж том маънода бу физиологик эҳтиёжлардан ташкил топади. Бунда инсонларнинг, аввало меҳнатга қобилиятлилик даражасини тиклаш билан боғлиқ бўлса, иккинчидан қарилик ёшида ўз соғлигини тиклаш ва узоқ умр кўриш билан, учинчидан ногиронларнинг турли ижтимоий хизматларга бўлган эҳтиёжларини қондириш билан боғлиқ хизматлардир. Шундай экан бундай эҳтиёжларнинг қондирилиши биринчи гуруҳ инсонларнинг меҳнат қилиш қобилиятини тиклайди, иккинчи гуруҳ инсонларнинг яшаш умрини узайтиради, учинчи гуруҳ инсонларга эҳтиёжларини қондирилишига ёрдам беради. Бу эҳтиёжларнинг қондирилмаслиги эса салбий натижаларга олиб келиши мумкин. Шунинг учун ҳам бу соҳа ривожланишига алоҳида эътибор қаратиш ҳар бир жамиятнинг зарурий эҳтиёжига айланиб бормоқда.

Ижтимоий хизматларни ривожлантириш тўғрисида фикр юритар эканмиз, унга таъсир кўрсатувчи омиларга эътибор қаратиш зарур бўлади.

Умумий ҳолда ижтимоий хизматларнинг ривожланиш механизмига ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, мафкуравий, ахлоқий-психологик ва техноген омилар таъсир кўрсатади.

Ижтимоий омиларнинг ижтимоий хизматларни ривожлантиришга таъсири қуйидагиларда намоён бўлади:

- ижтимоий хизматлар истеъмолининг ошиши натижасида вақт тежамкорлиги ҳисобига ижтимоий фойдали меҳнатда ишчи кучидан фойдаланиш самарадорлигини ва аҳоли бандлиги ошади;
- ижтимоий хизматлар ҳисобига ижтимоий меҳнат унумдорлиги ошади;
- ижтимоий хизматларнинг бевосита ва билвосита таъсири ҳисобига миллий даромадни кўпайтиради;

¹ Ш.М.Мирзиёев. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси асосида демократик ислохотлар йўлини қатъий давом эттирамиз. “Халқ сўзи” газетаси, 2021 йил 7 ноябрь, №238 (8018).

– ижтимоий хизматлар истеъмоли ҳисобига иқтисодий бойликлар истеъмоли умумий ҳажми ошади;

– ижтимоий хизматлар ҳисобига жамият аъзоларининг умумтаълим ва маданий даражаси ошади, соғлиги мустаҳкамланади, аҳолининг турли ижтимоий қатламлари, шаҳар ва қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини яқинлаштиради.

Ижтимоий хизматлар ривожига **сиёсий омилларнинг** таъсири бу давлат ва жамият қурилишидаги ўзгаришларда, сиёсий вазиятлар ва ҳарбий ҳолатнинг вужудга келишида, мамлакатда ижтимоий хизматларга оид қонунлар ва қонун ости ҳужжатларининг мавжудлигида намоён бўлади.

Иқтисодий омилларнинг ижтимоий хизматлар ривожига таъсири эса мамлакат иқтисодий-тининг барқарорлиги, мамлакат бюджетининг ҳолати билан боғлиқ. Иқтисодий барқарорлик биринчидан ижтимоий хизматларнинг ривожланишига имконият яратса, иккинчи томондан ижтимоий хизматлар иқтисодиётнинг янада юксалишига, учинчидан эса ижтимоий хизматларнинг ривожланиши аҳоли фаровонлигининг ўсишига олиб келади. Улар қуйидаги кўрсаткичлар орқали ифодаланади:

– аҳолининг ижтимоий хизматларга бўлган эҳтиёжларининг қондирилиш даражаси;

– ижтимоий хизматлар соҳасининг уй ҳўжалигида меҳнат харажатларини камайтирилишига ва бўш вақти таркибига таъсири;

– ижтимоий хизматлар соҳасининг ишчи кучининг сифат таркибига ва ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга таъсир даражаси.

Мафкуравий омиллар ижтимоий хизматларга ўзига хос таъсир кўрсатади. Унинг таъсир кўрсатиш хусусиятлари қуйидагиларда намоён бўла-

ди: йўналтирувчи (мобилизация қилувчи), идентификацияловчи, дунёқаришни ўзгартирувчи, бирлаштирувчи (интеграцияловчи), ижтимоийлаштирувчи (социализацияловчи). Бундан кўри-ниб турибдики мафкуравий омиллар ижтимоий хизматларни ривожлантирувчи асосий омиллардан бири экан.

Ахлоқий-психологик омил – бу мақсадга эришишни таъминлашга қаратилган аҳолининг маънавий-ахлоқий ҳолатини ва уларнинг маънавий-психологик имкониятларини билди-риб, ижтимоий хизматларни ривожлантиришда муҳим роль ўйнайди.

Техноген омиллар тўсатдан вужудга келадиган (зилзилалар, сув тошқинлари, бўронлар, эпидемиялар ва ҳ.к.) ва инсон иродасига бўйсин-майдиган воқелик бўлиб, техноген ҳолатлар оқи-батини бартараф этишда ижтимоий хизматлар-нинг ўрни катта аҳамият касб этади.

Жамият ривожланишида ижтимоий хизмат-ларнинг ўрни бениҳоя катта эканлиги, бундай хизматларга бўлган эҳтиёжларнинг ортиб бори-ши бугунги кунда ижтимоий хизматларни ривож-лантиришни тақозо этади.

Хулоса ва таклифлар

Ижтимоий хизматларни ривожлантиришда тадқиқотларимиз натижасида аниқланган омил-лар муҳим аҳамият касб этади. Бу омиллар ижтимоий хизматларни ривожлантириш дасту-рини тузишга, дастурнинг объективлигини таъ-минлашга ёрдам беради. Бунинг учун юқорида аниқланган ҳар бир омилнинг ижтимоий хизмат-ларни ривожлантиришга таъсир кўрсатиш дара-жасини аниқлаш зарур бўлади. Бу эса келгуси тадқиқотларимизнинг объекти бўлиб хизмат қи-лади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Фурастье Ж. Технический прогресс и капитализм с 1700 по 2100 год. // Какое будущее ожидает человечество? Прага: «Мир и социализм», 1964, с. 157-159.
2. Луман Н. Формы помощи в процессе изменения в общественных условиях. Пер. с нем. Д.В. Озирченко, Н.Малинкина // Социологический журнал. 2000. №1-2. – С. 16-35.
3. Дж. Зингельманн. Сущность и классификация https://studopedia.ru/10_230220_sushchnost-i-klassifikatsiya.html
4. Парсонс Т. Система современных обществ. – М.: Аспект-Пресс, 1997; https://bstudy.net/615060/sotsiologiya/parsons_smelser
5. Буянова М.О. Право социального обеспечения. – М.: Проспект, 2009.
6. Шарин В. Социальное обслуживание: вектор развития // Человек и труд. 2011. №5.

7. Воронцова М.В., Макаров В.Е. Этические основы социальной работы. Учебное пособие. 309 с. - С. 8-9. <https://books.google.ru/books?id=Q7phCgAAQBAJ&pg=PT9>
8. Малофеев И.В. Развитие системы социальных услуг для населения: опыт и проблемы // Учёные записки ЗабГУ. Серия: Философия, социология, культурология, социальная работа. 2012. № 4. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-sistemy-sotsialnyh-uslug-dlya-naseleniya-opyt-i-problemy>
9. Д.З.Эрназаров Ўзбекистонда ижтимоий капитал ривожланишининг тарихий илдиэлари. <https://tsue.sciencweb.uz/index.php/archive/article/view/884/691>
10. Хашимов П.З. Экономика социальной сферы. – Т.: «Университет», 2002.
11. Ижтимоий соҳа иқтисодиёти. Дарслик. /И.ф.д., проф. Қ.Х.Абдурахмонов таҳрири остида. – Т.: Иқтисодиёт, 2013. – 56 б.

Мамлакат иқтисодиёти ривожлантиришда кичик бизнесда рақобат муҳити Конкурентная среда в малом бизнесе в развитии экономики страны Competitive environment in small business in the development of the country's economy

Ойбек АХМЕДОВ,
Наманган муҳандислик-қурилиш институти
мустақил тадқиқотчиси.

Аннотация

Мақолада Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес субъектларини бозор иқтисодиёти шароитида ривожлантиришда рақобат муҳитини аҳамияти ва унинг таъсир кучлари алоҳида ўрин эгаллайди. Портер ишланмалари асосида кичик бизнес субъектларининг рақобатбардош устунликларига бўлишини таъминлашнинг алоҳида механизми ишлаб чиқилган.

В статье особое место занимают значение конкурентной среды и ее влияние на развитие субъектов малого предпринимательства в условиях рыночной экономики Республики Узбекистан. На основе разработок Портера разработан специальный механизм обеспечения конкурентных преимуществ субъектов малого предпринимательства.

In the article, the importance of the competitive environment and its influence in the development of small business entities in the market economy in the Republic of Uzbekistan occupy a special place. On the basis of Porter's developments, a special mechanism for ensuring competitive advantages of small business entities was developed.

Мамлакат иқтисодиётида муҳим ўрин эгаллаган кичик бизнес субъектларнинг рақобатбардошлигига таъсир этувчи омилларни ўрганиш бўйича тадқиқотлар сўнгги йилларда сезиларли даражада ошди. Робинсон таъкидлаганидек, кичик бизнес субъектларнинг рақобатбардошлигини баҳолаш кенгроқ ўзаро ҳамкорликда ёки уни бизнес муҳитининг доимий ўзгаришида кўриб чиқиш ва капитал манбаларига кириш қобилияти ҳамда унинг ички имкониятларини ҳисобга олиш керак [1]. Шуниси эътиборга лойиқки, рақобатдош устунликка эришиш учун ички ресурслар ташқи омилларга қараганда муҳимроқ роль ўйнайди [2]. Мав-

зу доирасидан келиб чиққан ҳолда, маълумотлар ишончлилиги ҳамда тажрибаларга суяниб ушбу тадқиқотда кўпроқ Портернинг корхона рақобатбардошлиги ва рақобатдош устунлик назариясига асосланади. Корхоналарнинг рақобатбардошлиги бўйича Концептуал ва эмпирик тадқиқотларни ривожлантириш учун

Портернинг рақобатбардошлик ва рақобатбардош устунлик назарияси нуқтаи назаридан кўплаб тадқиқотлар олиб борилган. Ўз назариясини ишлаб чиқишда Портер қуйидаги фикрлардан бошлайди [3]:

– рақобатнинг табиати ва рақобатдош устунлик

Калит сўзлар: кичик бизнес, рақобат, рақобатбардошлик, устунлик назарияси, глобаллашув, транс-миллий, детерминант, механизмлар, ресурслар, тармоқлар, халқаро бозор, мақсад, мотивация, стратегия.

манбалари тармоқлар ўртасида ва ҳатто бир хил саноат сегментлари ўртасида жуда фарқ қилади ва бу маълум бир мамлакат саноатининг маълум бир тармоғи доирасида рақобатдош устунликни олишга таъсир қилиши мумкин;

– рақобатнинг глобаллашуви ва трансмиллий компанияларнинг пайдо бўлиши маълум бир мамлакатнинг рақобатдош устунликка эга бўлиш таъсирини бартараф этмайди, балки, у келиб чиққан мамлакат ёки қабул қилувчи мамлакат бўладими компания учун турли рақобатдош устунликларни тақлиф қилиши мумкин.

Портер ушбу асослардан келиб чиқиб, “олмос” деб номланган детерминантлар тизимига асосланади. Портер назарияларидан келиб чиққан ҳолда, рақобатдош устунликларига эга бўлиш учун асос бўлган детерминантлар тизимини ифода этиш мумкин (1-чизма).

1-чизмада келтирилган кичик бизнес субъектларининг рақобатдош устунликларига эга бўлиш учун асос бўлган детерминантлар тизимига қуйидагича изоҳ берамиз. Чизмада А) омилли детерминантлар – мамлакатнинг омилар билан таъминланганлиги; Б) талабни белгиловчи омилар – ички бозор хусусиятлари; С) юқори ва қуйи оқим тармоқлари; Д) кичик бизнес субъектларининг стратегияси ва тузилиши ва улар ўртасидаги рақобат – ички рақобат; Ушбу тўртта омига бошқа иккита оми сезиларли даражада таъсир қилади: имконият ва ҳукумат сиёсати. Бу детерминантларнинг барчаси бир-бирига боғланган. Портернинг сўзларига кўра, “миллий олмос энг фойдали бўлган” мамлакатлар муваффақиятга эришмоқда [4]. Мамлакатнинг иқтисодий муҳити қанчалик мураккаб ва динамик бўлса, баъзи корхоналар ушбу муҳит талабларини етарли даражада капиталлаштириш олмасалар, муваффақиятсиз-



1-чизма. Кичик бизнес субъектларининг рақобатдош устунликларига эга бўлишини таъминлаш механизми¹.

¹ Муаллиф ишланмаси

ликка учрайдилар.

А) Омилли детерминантлар рақобатга кириш учун зарур бўлган бошланғич нуқтани ифодалайди. Классик иқтисодий назария ишлаб чиқариш омиллари сифатида меҳнат, ер ва капитални белгилайди. Портер назарияси шуни кўрсатадики, ҳатто омиллари билан таъминланганлик ҳам шубҳасиз муҳим аҳамиятга эга бўлиб, мамлакатнинг рақобатбардош бўлишининг муҳим элементи янги омиллари яратиш ва мавжудларини яхшилашни таъминлайди. Рақобат устунлиги яратилиши керак, у мерос бўлиб қолмайди [5]. Одатда, ишлаб чиқариш омиллари куйидаги тоифаларга ажратиш мақсадга мувофиқдир:

1) инсон ресурслари – миқдор, ўқитиш даражаси, меҳнат билан боғлиқ харажатлар, иш вақти, меҳнатга муносабат;

2) табиий ресурслар – мўл-кўллик, сифат, қулайлик, ер, сув, минерал ресурслар, ўрмон билан боғлиқ харажатлар;

3) билим ресурслари – товарлар ва хизматларни яратиш ҳамда тарқатиш учун фойдаланиладиган илмий, техник ва маркетинг билимларини таъминлаш. Бу билимлар университетларда, илмий-тадқиқот институтларида, ахборот тизимида, маълумотлар банкларида, тижорат бирлашмаларида ва ҳоказоларда жойлашган;

4) капитал ресурслар – иқтисодиётни тежаш даражаси ва молиявий миллий бозорнинг тузилиши билан белгиланадиган саноатни молиялаштириш учун мавжуд бўлган капиталнинг даражаси ҳамда қиймати, капитал бозорлари гарчи биз глобаллашув жараёналарида иштирок этаётган бўлсак ҳам, мамлакатларда фарқ қилади;

5) инфратузилма – нафақат транспорт тизимлари, почта, алоқа, тўлов тизимлари ва пул ўтказиш учун фойдаланиладиган тизимларни, балки ҳаёт сифати ва меҳнат шароитлари (маданият, соғлиқ) бўйича мамлакатнинг жозибадорлигини белгиладиган турли инфратузилма элементларини ҳам ўз ичига олади.

Ишлаб чиқариш омиллариининг ҳаракатчанлиги доимий равишда ошиб бораётган ҳозирги шароитни ҳисобга олган ҳолда, айниқса уларни тақсимлаш ва ишлатишда иқтисодий ва молиявий самарадорликни оширишда уларга тўғридан-тўғри кириш унчалик муҳим эмас. Бу борада ишлаб чиқариш омиллариининг иккита тоифаси намоён бўлади:

а) бирламчи омиллари (табиий ресурслар, иқлим,

географик жойлашув, малакали ёки малакали бўлмаган меҳнатни ўз ичига олади) барча мамлакатларда учрайди, лекин ҳар хил нисбатларда.

б) илғор омиллари (замонавий информатика инфратузилмаси, юқори малакали ишчи кучи, рақобатбардош илмий-тадқиқот институтлари). Ушбу омиллариининг аксарияти ўз вақтида муҳим инвестициялар билан яратилади. Ҳозирги вақтда бу омиллари рақобатбардош устунликка эришиш учун ҳам энг муҳим ҳисобланади. Аммо, кўпинча илғор омиллари асосий омиллари асосланишига эътибор қаратиш лозим. Ишлаб чиқариш омиллариининг яна бир таснифи сифатида омиллари ўзига хослиги бўйича куйидагиларга ажратилади:

– умумийлашган омиллари (транспорт ва коммуникация тизими, банк тизими, ўқимишли ва рағбатлантирилган меҳнат) кўпгина мамлакатларда мавжуд бўлган кўплаб тармоқларда қўлланилиши мумкин;

– чекланган миқдордаги иқтисодий тармоқларда жойлашган ихтисослашган омиллари (юқори малакали ишчи кучи, махсус инфратузилма). Уларнинг яратилиши умумлаштирилган омиллари мавжудлигидан бошлаб, юқори даражадаги хавфга эга бўлган катта инвестицияларни назарда тутди. Улар камдан кам учрайди, лекин рақобатбардош устунликлариининг турли шакллариини яратиш ва сақлаб қолиш учун жуда муҳим.

Б) Рақобат устунликлариини яратиш учун талабни белгиловчи омиллари муҳим роль ўйнайди. Улар ички талабни аралаштириб, рақобатбардош устунликни қўлга киритишга таъсир қилади. Агар ички талаб шунчалик кучли бўлса, мамлакатлар бозорда қолиш учун компанияларни хорижий рақобатчиларга қараганда тезроқ инновациялар қилишга мажбур қилсалар, рақобат устунлигини қўлга киритадилар. Ички талабнинг рақобатбардош устунликка эга бўлишига таъсир қилувчи учта хусусиятини ажратиб кўрсатиш мумкин:

– товар сифат даражасини белгиловчи ички бозор таркиби;

– мураккаб эҳтиёжга эга жиддий маҳаллий харидорлар;

– маҳаллий харидорларнинг кутилаётган эҳтиёжлари. Катта ички бозорга эга бўлган йирик мамлакатда ривожланиш рағбатлантирилади ва товарларни кенг миқёсда ишлаб чиқариш учун инвестициялар киритилиши мумкин, ички бозори қисқарган кичик мамлакатда эса миқёсли иқтисоди-

ётга эришиш учун ягона имконият мавжуд, халқаро бўлишдан иборат. Ички бозор ички талабни халқаро ролаштириш ва миллий маҳсулотларни халқаро бозорга олиб чиқиш орқали рақобатбардош устунликларни ривожлантириши мумкин. Қачонки, харидорлар орасида хорижликлар бўлса, вақти-вақти билан харидорлар (сайёҳлар ёки ишбилармонлар) ёки доимий харидорлар бўлишдан қатъий назар, уларнинг эҳтиёжлари оғир бўлса, бу ҳолат миллий корхоналарни ўз товарларини яхшилашга мажбур қилади. Хулоса шуки, ички бозор ўзининг хусусиятларига кўра рақобатдош устунликка эга бўлишни аниқлай олади. Аммо, унинг таъсири “олмос”нинг бошқа детерминантларига боғлиқ.

С) Юқори ва қуйи оқим тармоқлари, агар улар халқаро бозорда кучли мавқега эга бўлса, рақобатдош устунликка эришишининг яна бир ҳал қилувчи омилдир. Агар у кўпроқ концентрацияланган ва ихтисослашган горизонтал ва вертикал саноатга эга бўлса, у кўпроқ маълумот, инновациялар олиб келиши мумкин бўлган мамлакат рақобатбардош бўлиши мумкин, аммо, талабнинг детерминантлари иқтисодий тармоқлари ўртасида халқаро унумдорликнинг ўсиши ва натижада рақобатбардош устунликка эга бўлиши “олмос” детерминантларнинг бошқа ҳал қилувчи омилларига боғлиқ.

Д) Кичик бизнес субъектларининг стратегияси ва тузилиши, улар ўртасидаги рақобат олмос

детерминантнинг тўртинчи ҳал қилувчи омили бўлиб, улар компаниянинг ташкил этилиши ҳамда бошқарилиши, таклиф қилинган мақсадлар ва қўлланиладиган стратегиялар билан мамлакатнинг халқаро рақобатбардошлигига таъсир қилади. Албатта, таълим даражаси, мақсадлари, иш услуби ва менежерларнинг ёндашувлари бўйича мамлакатлар ўртасида фарқлар мавжуд. Мақсадлар ва стратегиялар мулк шаклига, эгаларнинг мотивациясига ҳамда менежерларни рағбатлантиришга боғлиқ. Рақобат устунлиги учун кичик бизнес эгалари мақсадларини акциядорлар, менежерлар мақсадлари билан мувофиқлаштириш муҳим аҳамиятга эга.

Рақобат устунликларини қўлга киритиш ва қўллаб-қувватлаш учун касбий тайёргарликни яхшилашда ишчи-ходимларнинг индивидуал мотивацияси муҳим аҳамиятга эга. Рақобат устунликларини қўлга киритиш ва қўллаб-қувватлаш ички бозорда ҳақиқий ҳамда кучли рақобат мавжудлиги билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, бу кичик бизнес субъектларни бозорда янги маҳсулотларни илгари суриш ва ўсишни рағбатлантириш учун янги бозорларни очишга ундайди. Ички рақобат, ҳеч бўлмаганда, халқаро рақобат билан бир хил аҳамиятга эга, чунки, кўплаб рақобатдош компанияларнинг мавжудлиги қўлайдир, чунки, миллий компаниялар хорижий рақобатчилар каби кучли бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар (манбалар) рўйхати:

1. Robinson J. (2005), *Leader of the Brand - Keeping the Best CEOs in Step; in a Highly Competitive and Unpredictable Global Market, a Strong Brand Delivers a Compelling Market Advantage*, New Zealand Management, p. 26.
2. Zainudin R., Mahdzan A.N. and Leong, E. (2018), “Firm-specific internal determinants of profitability performance: an exploratory study of selected life insurance firms in Asia”, *Journal of Asia Business Studies*, Vol. 12 No. 4, pp. 533-550.
3. Porter M.E. (1990) - *The competitive advantage of the nations*, Ed. The Free Press, A Division of MacMillan Press Ltd., New York.
4. Porter M.E. (1990) - *The competitive advantage of the nations*, Ed. The Free Press, A Division of MacMillan Press Ltd., New York.
5. Negrițoiu Mișu (1997) - *Salt înainte*, Ed. Pro și Ed. Expert, București.

Алоқа соҳаси корхоналарида мажбуриятлар ҳисобини такомиллаштириш йўналишлари Направления совершенствования учёта обязательств на предприятиях сферы связи The direction of improving the accounting of liabilities at the enterprises of communication sector

Аскар АМИРОВ,
ТДИУ мустақил изланувчиси.

Аннотация

Мақолада алоқа соҳаси корхоналарида мажбуриятлар ҳисобини такомиллаштиришнинг аҳамияти ёритилган. Олиб борилган тадқиқотлар натижасида мажбуриятлар ҳисобини такомиллаштириш бўйича таклифлар келтирилган.

В статье подчеркивается важность совершенствования учета обязательств на предприятиях сферы связи. В результате проведенного исследования представлены предложения по совершенствованию учета обязательств.

The article highlights the importance of improving the accounting of liabilities at enterprises in the field of communications. As a result of the study, proposals are presented to improve the accounting of liabilities.

Кириш

Жаҳон мамлакатларида хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш, уларда мавжуд бўлган мажбуриятлар миқдорини камайтириш муҳим масалалар қаторига киради. Бироқ халқаро консалтинг компанияси ҳисоботида кўра, “Жаҳон мамлакатларида 2021 йилда 2000 йилга нисбатан компанияларнинг мажбуриятлари ўсиши ЯИМ ҳажми ўсишидан 8,5 баробардан ошиқроқни ташкил этган” [1]. Мазкур ҳолат хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳолатига салбий таъсир кўрсатиб, ўзаро тўлов интизомининг бузилишига олиб келмоқда. Шу боис хўжалик юритувчи субъектларда мажбуриятлар миқдорини камайтиришда уларни ўз вақтида ҳисобга олиш ва аудитини тўғри ташкил этиш муҳим ҳисобланади.

Ўзбекистонда иқтисодийни трансформация-

лаш шароитида хўжалик юритувчи субъектларда мажбуриятлар ҳисоби ва аудитини халқаро стандартлар асосида ташкил этиш борасида амалий чоралар кўриломоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли Фармонининг 1-илоvasи билан тасдиқланган “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”да “ўзаро қарздорликни тартибга солиш, ҳисоб-китоб қилиш ва ундириш институтлари ва механизмларини жорий этиш” [2] вазифаси белгиланиши хўжалик юритувчи субъектларда мажбуриятларни бухгалтерия ҳисобида тўғри акс эттириш механизмларини такомиллаштиришни талаб этмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи

“Молиявий ҳисоботларни тақдим этиш” номли 1-сон БҲХСга биноан, “мажбурият хўжалик юритувчи субъектнинг ўтмишдаги ҳодисалардан

Калит сўзлар: алоқа соҳаси, бухгалтерия ҳисоби, молиявий ҳисобот, мажбурият, шартли мажбурият, баҳоланадиган мажбурият.

келиб чиқадиган мажбурияти бўлиб, унинг тўла-ниши корхонадан иқтисодий фойдани ўзида му-жассам этган ресурсларнинг чиқиб кетишига олиб келади” [3].

Корпоратив молия институти томонидан тузилган лугатда “мажбурият компаниянинг келажакдаги иқтисодий фойдани бошқа ташкилотлар ёки корхоналарга беришга олиб келадиган компаниянинг мажбуриятидир. Мажбурият, қарз каби, компанияни молиялаштириш манбаи сифатида ўз капиталига муқобил бўлиши мумкин. Бундан ташқари, кредиторлик қарзлари ёки тўланадиган даромад солиғи каби баъзи мажбуриятлар кундалик бизнес операцияларининг муҳим қисми ҳисобланади” [4], деб қайд этилган.

Бир гуруҳ иқтисодчи олимлар “мажбуриятлар бу ташқи фойдаланувчилар ёки кредиторлар томонидан бизнесда қарзлар ёки ҳақдорлик муносабатини юзага келтиришдир” [5], деган хулосага келишган.

Т.В. Игонина таъкидлашича, “мажбурият деганда бухгалтерия ҳисоби юритиладиган ташкилотнинг қарзи тушунилади. Бу мажбурият ва дебиторлик қарзи каби бухгалтерия объектларини

аниқ ажратиш имконини беради” [6].

Тадқиқот методологияси

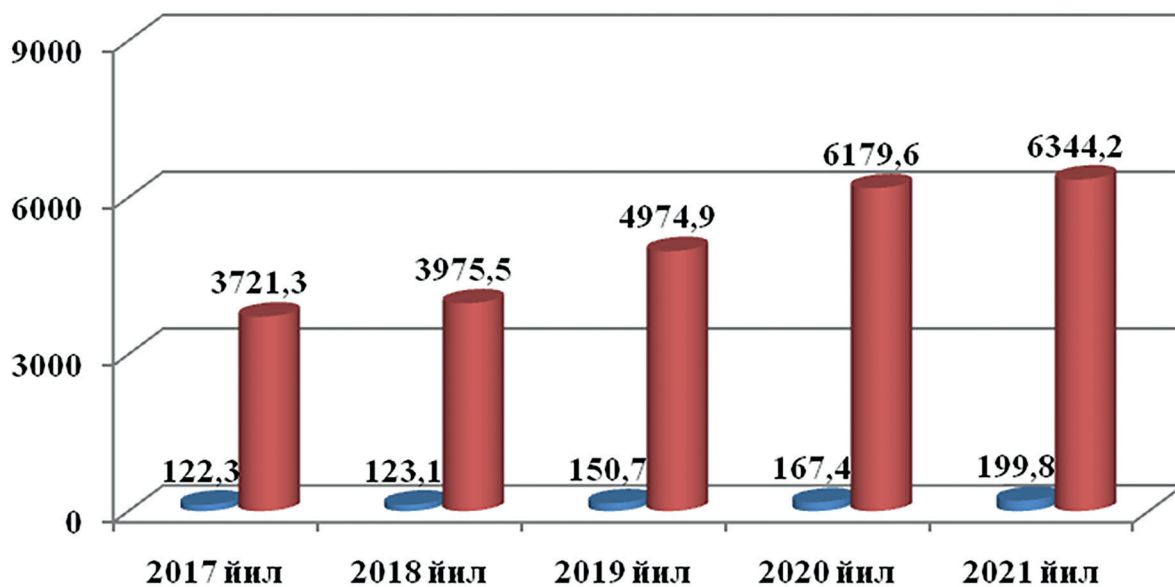
Мазкур тадқиқот ишларида индукция, дедукция, гуруҳлаштириш, таққослаш каби методлардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

“Ўзбектелеком” АК ва “Ўзбекистон почтаси” АЖ Ўзбекистон Республикаси ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги тизимидаги корхоналар ҳисобланади. Мазкур корхоналарда фаолият барқарорлигини таъминлашда мажбуриятлар ҳолатига тўғри баҳо бериш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. 1-чизмада “Ўзбектелеком” АК ва “Ўзбекистон почтаси” АЖда мажбуриятлар динамикаси келтирилган.

1-чизма маълумотларидан кўриниб турибдики, “Ўзбектелеком” АКнинг 2017 йилда мажбуриятлари ҳажми 3721,3 млрд. сўмни, 2021 йилда 6344,2 млрд. сўмни ташкил этган, яъни 1,7 мартага ошган. “Ўзбекистон почтаси” АЖнинг мажбуриятлари эса 2017 йилда 122,3 млрд.сўмни, 2021 йилда 199,8 млрд. сўмни ташкил этган, яъни, 1,6 мартага ошган.

2-чизмада “Ўзбектелеком” АК ва “Ўзбекистон



■ “Ўзбекистон почтаси” акциядорлик жамияти

■ “Ўзбектелеком” акциядорлик компанияси

1-чизма. “Ўзбектелеком” АК ва “Ўзбекистон почтаси” АЖда мажбуриятлари динамикаси, млрд. сўмда¹.

¹ “Ўзбектелеком” АК ва “Ўзбекистон почтаси” АЖ молиявий ҳисоботи маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.



2-чизма. “Ўзбектелеком” АК ва “Ўзбекистон почтаси” АЖнинг жами маблағлари манбаи таркибида мажбуриятларнинг тутган салмоғи, фоизда².

почтаси” АЖнинг жами маблағлари манбаи таркибида мажбуриятларнинг тутган салмоғи келтирилган.

2-чизма маълумотларидан кўриниб турибдики, “Ўзбектелеком” АК жами маблағлар манбаи таркибида мажбуриятларнинг улуши 2017 йилда 79,64 фоизни, 2021 йилда 75,16 фоизни ташкил этган, яъни, 4,48 фоизга камайган. “Ўзбекистон почтаси” АЖ жами маблағлар манбаи таркибида мажбуриятларнинг улуши 2017 йилда 73,04 фоизни, 2021 йилда 60,91 фоизни ташкил этган, яъни, 12,13 фоизга камайган. Албатта, ҳар иккала корхонада мажбуриятлар улушининг камайиши ижобий ҳолат ҳисобланади. Бироқ жами маблағлар манбаи таркибида мажбуриятлар хусусий капиталга нисбатан юқори улушни ташкил этган.

Мажбуриятлар ҳисобини такомиллаштиришда халқаро стандартлар талабларига таяниш даркор. Агарда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига эътибор қаратадиган бўлсак, мажбуриятларни ҳисобга олиш ва уларни ҳаққоний қийматда баҳолаш бўйича бир нечта стандартлар ишлаб чиқилган. Бироқ мамлакатимизда шартли мажбуриятлар ва баҳоланадиган мажбуриятларни бухгалтерия ҳисобида акс эттириш бўйича миллий стандарт ишлаб чиқилмаган. Шу боисдан мажбуриятлар ҳисоби бўйича норматив ҳужжатларни

ишлаб чиқиш ва уларни амалиётга татбиқ этиш зарур, деб ҳисоблаймиз.

Хулоса

1. Рақамли иқтисодиёт шароитида алоқа соҳаси корхоналарининг аҳамияти янада ошиб бормоқда. Алоқа соҳаси ахборотларни истеъмолчиларга ўз вақтида узатиш орқали жамият манфаатларини қондиришга хизмат қилмоқда. Мазкур соҳа корхоналари фаолиятини самарали ташкил этишда бухгалтерия ҳисоби муҳим ўрин тутиб, халқаро стандартларни қўллаш шароитида унинг аҳамияти янада ошиб бормоқда.

2. Мамлакатимиз иқтисодиётини барқарор ривожлантириш ҳамда хорижий инвестициялар кўламини кенгайтиришда хўжалик юритувчи субъектлар томонидан молиявий ҳисоботларни халқаро стандартлар асосида тузиш тақозо этилади. Халқаро стандартлар асосида тузилган молиявий ҳисоботлар ундан фойдаланувчилар учун оқилона бошқарув қарорларини қабул қилишда муҳим аҳамият касб этади.

3. Мажбуриятлар бухгалтерия ҳисобининг энг муҳим элементларидан бири бўлиб, ҳар қандай хўжалик юритувчи субъектлар маблағлари асосий манбаларига қаторига киради. Бугунги кунда мажбуриятларнинг моҳияти, унинг таснифланиши борқасида жуда кўплаб ёндашувлар мавжуд.

² “Ўзбектелеком” АК ва “Ўзбекистон почтаси” АЖ молиявий ҳисоботи маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Фикримизча, мажбуриятларнинг моҳияти, таркиби, уларнинг тан олинishi, баҳоланиши ва уларга доир ахборотларни очиб беришда молиявий ҳи-

сobotнинг халқаро стандартлари талабларига таяниш зарур ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/the-rise-and-rise-of-the-global-balance-sheet-how-productively-are-we-using-our-wealth>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ–60-сонли Фармонининг 1-илоvasи билан тасдиқланган “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”. www.lex.uz
3. IAS 1 Presentation of Financial Statements. <https://www.iasplus.com/en/standards/ias/ias1>
4. <https://corporatefinanceinstitute.com>
5. Karimov A.A., Kurbanbayev J.E., Jumanazarov S.A. Buxgalteriya hisobi; darslik. –Т. “Iqtisod-Moliya”, 2019. 624 b.
6. Игонина Т.В. Развитие методики бухгалтерского учета обязательств коммерческих организаций: специальность 08.00.12 «Бухгалтерский учет, статистика»: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Нижегородский государственный университет им.Н.И. Лобачевского.- Нижний Новгород – 2013. – 22 с.

Балиқчилик кластерлари бошқарув ҳисобида “ҳисоб сиёсати”нинг ташкилий-услубий жиҳатлари Организационно-методологические аспекты «учетной политики» в управленческом учете рыбоводческих кластеров Organizational and methodological aspects of “accounting policy” in management accounting of fish farming clusters

Аслам ШОДИЕВ,
Тошкент давлат аграр университети
Самарқанд филиали мустақил илмий-тадқиқотчиси.

Аннотация

Мақолада балиқчилик кластерлари бошқарув ҳисобида “Ҳисоб сиёсати”нинг зарурияти ва аҳамиятининг назарий томонлари ҳамда ҳисоб сиёсатининг ташкилий ва услубий жиҳатларини такомиллаштириш масалалари ёритилган.

В статье рассмотрены теоретические аспекты необходимости и значения «Учетной политики» в управленческом учете рыбоводческих кластеров, а также вопросы совершенствования организационно-методических аспектов учетной политики.

The article discusses the theoretical aspects of the necessity and importance of «Accounting policy» in the management accounting of fish farming clusters, as well as issues of improving organizational and methodological aspects of accounting policy.

Сўнгги йилларда республикамызда балиқчилик тармоғини жадал ривожлантириш, интенсив технологиялар асосида сифатли балиқ маҳсулотлари турларини кўпайтириш, экспорт салоҳиятини ошириш, аҳолини балиқ маҳсулотларига бўлган талабини қондириш бўйича бир қанча дастурий чора-тадбирлар қабул қилинмоқда. Натижада балиқ овлаш сезиларли даражада ошди (1-жадвал)

1-жадвалдан кўриниб турибдики, 2017-2021 йилларда балиқ овлаш Республикамызда 88,0 минг тоннага ёки 2,1 баробарга ошган. Вилоятлар бўйича эса, энг юқори ўсиш Самарқанд ва Андижон вилоятларида бўлиб, мос равишда 5,7 ва 4,9 марта ошган. Навоий ва Қашқадарё вилоятларида деярли ўз-

гариш бўлмаган бўлса, Жиззах вилоятида 0,1 минг тоннага ёки 0,7 фоизга камайган.

Тадқиқотлар таҳлили тармоқда балиқ маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ташкилий-технологик жараёнларини тизимли ташкил этиш, балиқ чавоқларини тақрор кўпайтириш ва озуқа базани мустаҳкамлаш, табиий сув ҳавзалари ва сунъий кўлларнинг ресурсларидан оқилона фойдаланиш, балиқ етиштириш жараёнига илмий асосланган усулларни ва интенсив технологияларни жорий этиш билан бирга балиқчиликда бухгалтерия ҳисобини тўғри ташкил этиш, моддий ресурслар ва харажатлар ҳисобини такомиллаштириш, молиявий ҳисоботни молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартла-

Калит сўзлар: балиқчилик кластери, бошқарув ҳисоби, ҳисоб сиёсати, харажат, бюджетлаштириш, трансферт баҳо, сегментар ҳисобот.

ри асосида тайёрлаш ва тақдим этиш, бухгалтерия ҳисоби ахборотлари ишончилигини ошириш лозимлигини кўрсатмоқда.

соб сиёсати хўжалик юритувчи субъект бухгалтерия томонидан ишлаб чиқилади ва раҳбари томонидан тасдиқланади.

1-жадвал.

**Республикамызда 2017-2022 йилларда вилоятлар бўйича овланган балиқ динамикаси
ва ўзгариши* [9] минг тонна ҳисобида**

Т/р	Вилоятлар	Йиллар					2021 йилда 2017 йилга нисбатан ўзгариши	
		2017	2018	2019	2020	2021	мутаоқ, минг т.	нисбий, фоизда
1	Қорақалпоғистон Республикаси	6,2	9,9	12,8	14,4	12,6	6,4	2,0 марта ошган
2	Андижон	4,1	10,2	11,0	17,4	20,2	16,1	4,9 марта ошган
3	Бухоро	3,4	3,7	5,8	7,1	10,9	7,5	3,2 марта ошган
4	Жиззах	13,8	7,2	10,3	13,1	13,7	-0,1	99,3
5	Қашқадарё	4,8	4,8	5,7	5,4	5,3	0,5	110,4
6	Навой	12,6	10,9	12,0	12,5	12,8	0,2	101,6
7	Наманган	5,2	5,4	6,9	8,7	12,0	6,8	2,3 марта ошган
8	Самарқанд	3,4	4,0	9,0	12,7	19,5	16,1	5,7 марта ошган
9	Сурхондарё	3,9	3,8	3,6	4,5	5,5	1,6	141,0
10	Сирдарё	2,2	5,4	10,0	5,6	6,4	4,2	2,9 марта ошган
11	Тошкент	8,2	9,9	7,9	9,7	13,2	5,0	161,0
12	Фарғона	6,8	6,4	10,6	11,2	12,2	5,4	179,4
13	Хоразм	9,4	9,5	16,0	21,8	27,6	18,2	2,9 марта ошган
	Жами	83,9	91,0	121,7	144,1	171,9	88,0	2,1 марта ошган

*Ўзбекистон Республикаси Статистика давлат қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

Бу ҳолат, ҳозирги кунда фаолият юритаётган балиқчилик кластерларида бухгалтерия ҳисобини юритиш бўйича субъект томонидан ишлаб чиқиладиган меъёрий ҳужжат “Ҳисоб сиёсати”ни такомиллаштириш зарурияти мавжудлигини белгилаб беради.

Балиқчилик кластери “...балиқчилик соҳасида тўлиқ тизимли (инкубация цехи, чавоқ ва товар балиқ етиштириш, юқори оқсилга бой балиқ еми, қайта ишлаш ва сақлаш) ишлаб чиқаришга ихтисослаштирилган” [1] хўжалик юритувчи субъект ҳисобланади.

“Ҳисоб сиёсати” термини XX асрнинг 80-йилларида бизнинг иқтисодий адабиётимизга кириб келган. Бу термин инглиз тилидаги “accounting policies” сўзидан таржима қилинган. Ю.М. Иткин ва И.Ф. Егорычевалар ёзишича, “Ушбу термин дастлаб 1994 йил 26 мартда қабул қилинган “Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи тўғрисида Низом”да, сўнгра эса 1998 йил 14 августда Адлия вазирлигида 474-сон билан рўйхатдан ўтказилган №1 БҲМС “Молиявий ҳисобот ва ҳисоб сиёсати”да ўз аксини топиб, ҳозирги кунда ўқув адабиётлари ва амалиётда кенг қўлланилмоқда” [5.6.5]. Корхонанинг ҳи-

А.И. Аликуловнинг қайд этишича, “Корхонларда ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқишга корхонанинг мулкчилик ва хўжалик юритиш шакли, фаолият тури, макроиқтисодиётнинг қайси тармоғига тегишли эканлиги, солиқ тизими, ишлаб чиқариш ҳажми, ҳисоб ходимларининг малакаси ва бошқа омиллар таъсир қилади” [3.6.81].

Ўзбекистон Республикаси 1-сонли бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (БҲМС)да ҳисоб сиёсатига қуйидагича таъриф берилган: “ҳисоб юритиш сиёсати деганда, хўжалик юритувчи субъект раҳбари томонидан бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботларни тузиш асослари ва қоидаларига мос равишда усулларининг қўлланилиши тушунилади” [2.6.16].

К.Б. Уразов ҳисоб сиёсатига қуйидагича таъриф берган: “Ҳисоб сиёсати деганда хўжалик юритувчи субъект раҳбари томонидан бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботни тузишнинг танланган аниқ қонуний усулларини ўзида мужассамлаштирувчи ва фойдаланувчиларнинг ахборот олиш талабларини тўлиқ қониқтиришга хизмат қилувчи ички меъёрий ҳужжат тушунилади” [7.6.151].

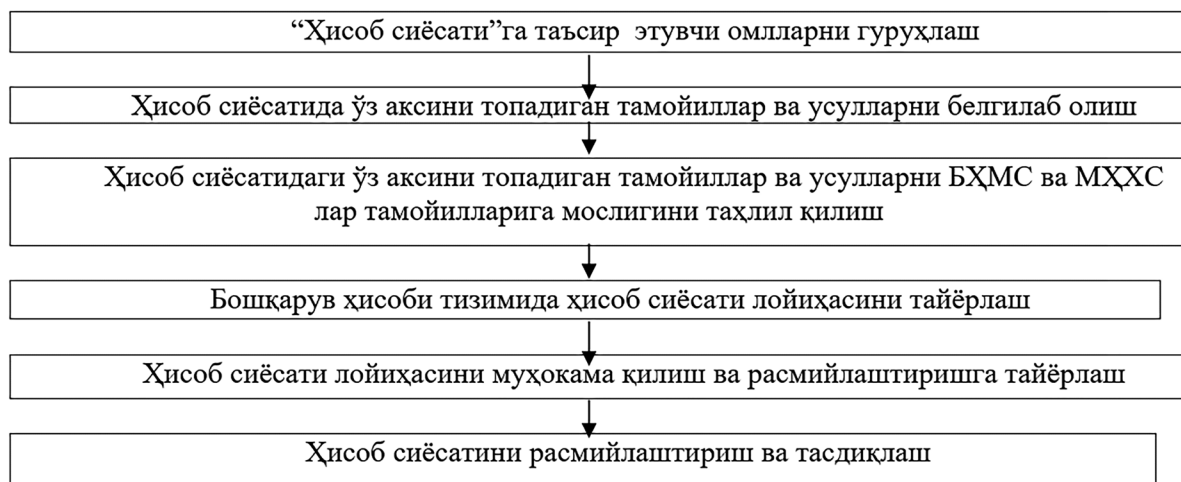
Ҳисоб сиёсати бухгалтерия ҳисобини юри-
тишда ички фойдаланиш учун зарур бўлган ҳужжат
ҳисобланиши билан бирга, бухгалтерия ҳисобини
юритаётган бухгалтерия хизмати ходимлари учун
амалий қўлланма ҳисобланади. Амалда молиявий
ҳисоб учун “Ҳисоб сиёсати”дан ташқари, солиқ ҳи-
соби учун ҳам “Ҳисоб сиёсати” ишлаб чиқилади.
Ҳисоб сиёсати субъект ўзи учун ҳам, ташқи фой-
даланувчилар (солиқ органлари вакили бўлган дав-
лат) учун ҳам жуда муҳимдир, ҳисоб сиёсати йил-
лик молиявий ҳисоботларни тақдим этишда солиқ
органларига тушунтириш хати сифатида тақдим
этилиши лозим.

Бу фикрларни, яъни, ҳисоб сиёсати аҳамиятини И.З. Юлдашева ва К.У. Бобонаровалар “Қорхонанинг ҳисоби сиёсати риоя қилиниши лозим бўлган бир қатор тамойил ва қоидалар билан тартибга солинади. Бу тамойил ва қоидаларнинг мавжудлиги бозор иқтисодиёти шароитида бухгалтерия ҳисобининг аҳамияти, қорхоналарнинг мулкӣ ва молиявий аҳволи, тадбиркорларнинг бир-бири билан ўзаро муносабатлари, макроиқтисодий кўрсаткичлар, элементар кўрсаткичлар ҳақида тўлиқ ва аниқ маълумотларни шакллантиришга асосланади”

6.16].

Ҳисоб сиёсатини малакали тузилиши муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бунӣ Атабаева З.А. қуйидагича таърифлайди: “Ҳисоб сиёсати” аҳамиятини қуйидагича таърифлайди, “Аниқ ва малакали тузилган ҳисоб сиёсати бухгалтерия ҳисобининг юқори малакаси кўрсаткичи ҳисобланади, у тартибга солувчи ҳисоб тизимининг элементи бўлиб, бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисобот соҳасидаги амалдаги меъёрий ҳужжатларга мувофиқ шакллантирилади. Ҳисоб сиёсати нафақат бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва методологиясини белгилайди, балки ташкилотнинг иқтисодий фаолиятини оптималлаштириш бўйича чора-тадбирларни ҳам тасдиқлайди”[4.Б.37].

Балиқчилик кластерларида бошқарув ҳисобида “ҳисоб сиёсати”нинг ишлаб чиқишда унинг ташкилий жиҳатларида бюджетлаштириш, харажатлар ҳисоби ва маҳсулот таннарҳини калькуляция қилиш, жавобгарлик марказлари бўйича сегментар ҳисоб ва ҳисобот, ички хўжалик бўлинмалари ўртасидаги трансферт баҳони шакллантириш албатта ҳисобга олиниши лозим бўлиб, ташкил этиш босқичлари қуйидагилардан иборат (1-чизма).



1-чизма. Бошқарув ҳисобида “Ҳисоб сиёсати” ни ташкилий босқичлари.

[8. 6.79] ҳам таъкидлашган.

Ю.О. Каменнова бошқарув ҳисоби учун ҳам “Ҳисоб сиёсати” зарурлигини қайд этиб ўтган, “Ҳозирги вақтда қишлоқ хўжалиги корхоналари томонидан молиявий ва солиқ ҳисобини юритиш мақсадида ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқиш ва қўллаш зарурати шубҳасиздир. Шу билан бирга, бошқарув ҳисоби мақсадлари учун ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқиш масалалари долзарб бўлиб бормоқда”⁶.

Бошқарув ҳисобида “Ҳисоб сиёсати” нинг тушунарли ва малакали тузишда бошқарув ҳисобининг асосини ташкил этувчи элементларнинг услубий жиҳатлари ҳисобга олиш, уларни танлашда БҲМС ва МҲХС тамойилларига мос бўлган услуб ва усулларни танлашни таклиф қиламиз. Булар қуйидагилардан иборат:

– ишлаб чиқариш харажатларини гуруҳлаш ва ҳисобга олиш ҳамда маҳсулот таннархини калькуля-

ция қилиш усуллари аниқлаш;

- харажат объектлари ўртасида билвосита харажатларни тақсимлаш усуллари белгилаш;

- харажатлар йиғма ҳисобини ташкил этиш услубини танлаш;

- жавобгарлик марказлари ҳисоботи кўрсаткичларини ажратиш;

- трансферт баҳоларни шакллантириш услуби танлаш;

- релевант ва нореlevant даромад ва харажатларни аниқлаш;

- жавобгарлик марказларини фаолиятини молиявий ва номолиявий фаолиятлари кўрсаткичларини ҳисоблаш услуби;

- рақобатбардош корхоналар бўйича йиғиладиган ахборотларни аниқлаш.

Хулоса. “Ҳисоб сиёсати” хўжалик юритувчи субъектларда бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва юритишда бухгалтерия хизмати ходимлари учун амалий қўлланма ҳисобланади. У нафақат бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш, юритиш усули ва услубларини белгилайди, балки субъектнинг иқтисодий фаолиятини оптимallasштириш бўйича чора-тадбирларни ҳам тасдиқлайди.

Балиқчилик кластерлари бошқарув ҳисобида “ҳисоб сиёсати”ни тақлифларимизни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқиш, бошқарув ҳисобини такомиллаштириб, бошқарув тизимини тўлақонли ахборотлар билан таъминланишига олиб келиб, ҳар бир жавобгарлик марказларини ўз фаолиятлари бўйича масъулиятини ошириб, бошқарув қарорлари самарадорлигини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 6 ноябрдаги “Балиқчилик соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4005-сон қарори. www.Lex.uz

2. Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари. Тошкент. 2004. 154-бет..

3. А.И. Аликулов. Харажатлар ҳисоби ва таҳлилининг назарий ҳамда амалий масалалари. Монография. -Т. “Фан ва технология”. 2011, 188-бет.

4. З.А. Атабаева. Учетная политика организации и её связь с налоговым планированием. International Conference on Developments in Education, Sciences and Humanities Hosted from Hamburg, Germany <https://econferencezone.org> March 15th -16th, 2022. Б. 35-38.

5. Ю.М. Иткин, И.Ф. Егорычева. Учетная политика предприятия в Узбекистане.-Т.: Ассоциация бухгалтеров и аудиторов Узбекистана.2000 й, 102 бет.

6. Ю.О. Каменнова. Методика формирования и механизм реализации учетной политики сельскохозяйственных предприятий. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Самара-2013. 22 бет.

7. К.Б. Уразов. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари. Монография – Тошкент.: Фан. 2005. 236-бет.

8. И.З. Юлдашева, К.У. Бобонарова. Совершенствование организации бухгалтерского учёта на предприятии. Иқтисодиёт ва таълим / 2020 № 1. 76-80 бетлар.

9. Ўзбекистон Республикаси статистика давлат қўмитаси маълумотлари <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/agriculture-2>

“Ўзавтосаноат” корхоналари экспорт фаолиятининг ривожланиш жараёнлари ва унга таъсир кўрсатувчи омиллар Процессы развития экспортной деятельности предприятий “Узавтосаноат” и факторы, влияющие на них The processes of export activities development of “Uzavtosanoat” enterprises and factors affecting them

Мухиддин СУЛТОНОВ,
 ТДИУ мустақил тадқиқотчиси

Аннотация

Мақолада Ўзбекистон автосаноат корхоналари экспорт фаолиятини ривожлантириш шарт-шароитлари ва омиллари билан боғлиқ жараёнлар тадқиқ этилган. Автосаноат корхоналари экспорт салоҳиятидан самарали фойдаланиш муаммолари ва уларни бартараф этиш йўналишларига доир илмий таклиф ва амалий тавсиялар берилган.

В статье рассматриваются процессы, связанные с условиями и факторами развития экспортной деятельности предприятий автомобильной промышленности Узбекистана. Даны научные предложения и практические рекомендации, связанные с проблемами эффективного использования экспортного потенциала предприятий автомобильной промышленности и направлениями их устранения.

The article examines the processes associated with the conditions and factors for the development of the export activities of the enterprises of the automotive industry in Uzbekistan. Scientific proposals and practical recommendations related to the problems of effective use of the export potential of automotive industry enterprises and directions for their elimination are given.

Сўнгги йилларда мамлакатимиз автосаноат корхоналари ташқи бозор фаолиятини ривожлантиришга йўналтирилган тизимли ислохотлар таъсирида, автосаноат корхоналарининг маҳсулот ишлаб чиқаришида тегишли сифат ўзгаришлари таъминланиб, экспорт салоҳиятидан самарали фойдаланишда ижобий кўрсаткичлар таъминланди. Хусусан, 2021 йил якунларига кўра Ўзбекистон автосаноатида автобус ва юк автомобиллари ишлаб чиқариш мос равишда – 159 фоиз ва 107 фоиз, енгил автомобил ишлаб чиқариш – 87 фоиз ўсишга эришди[5]. Шу билан бир қаторда, автосаноат корхоналари инвестицион жозибадорлигини оширишда; ички бозорда рақобат устунлигини таъминлаш, ташқи бозор

фаолиятини кенгайтириш мақсадида автомобиль бутловчи қисмларини ихтисослаштирилган тарзда ишлаб чиқаришни ташкил этиш орқали рақобатбардошлигини оширишга устуворлик берилмоқда.

Ўзбекистонда замонавий автомобилсозлик саноатини ривожлантириш, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминлашнинг асосий омили эканлигини ҳисобга олиб, автосаноат корхоналари фаолиятини ички бозор имкониятларини оширишнинг бозор механизмини шакллантириш, шу орқали ташқи бозор фаолиятида рақобат устунлигини таъминлаш траекториясини шакллантириш экспорт салоҳиятидан самарали фойдаланишни кенгайтиришга асос яратади. Бу

Калит сўзлар: экспорт салоҳияти, инвестицион жозибадорлик, рақобатбардош маҳсулот, маркетинг стратегияси, бозор конъюнктураси, мақсадли бозор таректорияси.

каби қатор ҳолатларнинг ривожланиш жараёна-
ри автомобиль саноатида кооперацияни такомил-
лаштириш орқали ишлаб чиқариш ҳажмини 1,4
бараварга, экспорт ҳажмини 2 бараварга кўпайти-
риш ва маҳаллийлаштириш даражасини ошириш
орқали эришиш мумкин[1].

Миллий автосаноат соҳасининг асосий ривож-
ланиш мақсадлари корхоналар ва уларнинг тегиш-
ли бўлимлари ўртасидаги интеграцион алоқадор-
ликни таъминлаш орқали экспортга йўналтирилган
ривожланиш моделини шакллантиришга йўнал-
тирилганлиги сабабли, автосаноат корхоналари
экспорт фаолиятининг ривожланиш жараёнлари
ва унга таъсир кўрсатувчи омилларнинг тизимли
ривожланиши бўйича тегишли таҳлиллари амалга
ошириш талаб этилади. Автосаноат корхоналари
экспорт фаолиятининг ривожланиш жараёнлари ва
унга таъсир кўрсатувчи омиллар, корхоналарни ри-
вожлантириш стратегиясини амалга оширишда ин-
теграцион муносабатлар-нинг асосий жиҳатларига
эътибор қаратишни талаб этади[4].

Экспорт қилинадиган маҳсулотларни ишлаб
чиқариш ва сотиш харажатларини камайтириш
маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва уларни ташқи
бозорларда сотишнинг яхлит имкониятларини
тавсифлайди. Доимий ўзгариб турадиган ташқи
бозор конъюнктураси ҳисобига, корхона ташқи
иқтисодий фаолиятини кенгайтириш ва халқаро
бозорларда рақобатнинг кучайиши билан боғлиқ
жараёнларга эътибор қаратади. 2017-2021 йиллар-
да “Ўзавтосаноат” корхоналари экспорт фаоли-
ятининг ривожланиш жараёнлари ва унга таъсир
кўрсатувчи ушбу омиллар таъсирида, автосаноат
корхоналари экспорт салоҳиятининг ҳажми ортиб,

экспорт географияси кенгайди (1-жадвал).

Таҳлил натижаларига мувофиқ, 2017 йилда
Россия Федерациясига жами 15 156 минг дона ав-
томобиль экспорт қилинган бўлиб, ушбу кўрсаткич
Қозоғистон Республикасида 5 247 та, Украинага
928, Озарбайжонга 984, бошқа МДХ давлатларига
1 471 минг донани ташкил этади. 2017 йилда жами
экспорт ҳажмида Россия Федерацияси 54,5 фоизни,
Қозоғистон Республикаси 19,5 фоиз улушга эга бўл-
ган.

2020 йилда Ўзавтомоторс компанияси томони-
дан экспорт қилинган автотранспорт воситалари
ҳажми 19 138 минг донани ташкил этган бўлиб,
ташқи бозор савдо ҳажмида тўлиқ устуворлик Қо-
зоғистон Республикаси ҳиссасига тўғри келади. Қо-
зоғистон Республикасига экспорт қилинган жами
автомобилларнинг умумий сони, 2019 йилга нисба-
тан кўшимча 46 фоизга, ортган бўлиб, 2020 йилда
16 170 минг донага етган. Россия Федерациясида
эса, ушбу кўрсаткич қарийб 5 баробарга пасайган.
Украина, Озарбайжон, бошқа МДХ ва чет давлат-
ларнинг умумий экспорт ҳажми 2592 минг донани
ташкил этган бўлиб, жами экспортнинг 13,5 фоизи-
ни ташкил этади.

2021 йилда ишлаб чиқарилаётган автотранс-
порт воситаларини маҳаллий-лаштириш даража-
сини янада оширишни ва уларнинг янги турларни
ўзлаш-тиришни таъминловчи автомобилсозлик
корхоналарида фойдаланиладиган бутловчи буюм-
лар ва деталлар ишлаб чиқаришни маҳаллийлашти-
риш лойиҳаларини изчил амалга оширилганлиги
автосаноат корхоналари экспорт салоҳиятини
оширишга самарали таъсир кўрсатди. Натижада,
Ўзавтомоторс компанияси томонидан экспорт қи-

1-жадвал

2017 – 2021 йилларда Ўзавтомоторс компанияси томонидан экспорт қилинган автотранспорт
воситалари ҳажми (минг донада) [6]

Йиллар	Россия	Қозоғистон	Украина	Озарбайжон	Бошқа МДХ давлатлари	Бошқа чет дав- латлар	ЖАМИ
2017	15 156	5 247	2 960	984	1 028	1 471	26 846
2018	2 667	980	502	24	306	335	4 814
2019	1 781	11 076	496	712	237	449	14 751
2020	376	16 170	1 328	848	299	117	19 138
2021	456	27 433	928	276	172	45	29 310
ЖАМИ	20 436	60 906	6 214	2 844	2 042	2 417	94 859

линган автомобилларнинг умумий сони 2020 йилга нисбатан, 3,2 баробарга ортиб 29 310 минг донани ташкил этди. Қозоғистон Республикасига экспорт қилинган автомобилларнинг умумий сони, 27 433 минг донани ташкил этиб, умумий экспорт ҳажмининг 93,5 фоизини эгаллайди. Россия Федерациясига экспорт қилинган жами автомобиллар 456 тани ташкил этиб, 2020 йилга нисбатан қўшимча ўсиш суръати 21 фоизни ташкил этади. Украина, Озарбайжон, бошқа МДҲ ва чет давлатларнинг автомобиллар умумий экспорт ҳажмининг 4,8 фоизини ташкил этади.

Таҳлил натижаларига мувофиқ айтиш мумкинки, мамлакатимиз автосаноат корхоналар экспорт фаолиятининг ривожланиш жараёнлари ва унга таъсир кўрсатувчи омиллар орасида экспорт дивер-

сификацияси юқори аҳамият касб этади. Мазкур масаланинг самарали ечимини шакллантиришда маркетинг тадқиқотларини ўтказиш, ички ва ташқи бозорларда рақобатбардош бўлган маҳсулотларнинг янги турларини ишлаб чиқаришни ўзлаштириш, уларни жаҳон бозорларига киритишнинг интеграл механизмига асосланган стратегияни ишлаб чиқиш талаб этилади.

Фикримизча, “Ўзавтосаноат” корхоналари экспорт фаолиятининг ривожланиш жараёнлари ва унга таъсир кўрсатувчи омилларнинг мақсадли траекториясини таъминлашда экспорт салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг бошқарув механизминини ташқи бозор талабларига мувофиқлаштириш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 6 июндаги “2017–2021 йилларда автомобиль саноатини жадал ривожлантириш ва бошқарувини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”-ги ПҚ-3028-сонли қарори.
3. Шарипов К.А., Зайнутдинова У.Д. Автосаноат корхоналари маркетинг ттимини такомиллаштириш. Монография.- Т.: “IQTISODIYOT”, 2020. 95 б.
4. Мамаджонов Д.Г. Автомобиль саноати корхоналарининг инновацион салоҳиятини ошириш ва уни бошқариш. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 2, март-апрель, 2018 йил.
5. <https://xabaruz.com/avtomobil/2021-yil-yakunlari-mdh-avtosanoati-ozini-qanday>
6. 2017 – 2021 йилларда Ўзавтомоторс компанияси экспорт фаолияти ҳисоботи.

УДК: 330.322.16

Роль «зеленой» таксономии инвестиционных проектов в области устойчивого развития Барқарор ривожланиш соҳасида инвестиция лойиҳалари таксономиясининг роли The role of the green taxonomy of investment projects in the field of sustainable development

Хилола БАХОДИРОВА,
докторант Ташкентского государственного
технического университета.

Аннотация

Статья включает в себя анализ сущности таксономии, её роли в развитии «зеленой» энергетики, важности внедрения в национальную экономику принципов «зеленой» энергетики для достижения задач устойчивого развития. Рассматривается зарубежный опыт создания, внедрения и поддержания принципов «зеленой» таксономии для развития ВИЭ и роль ESG критериев в данной системе классификации инвестиционных проектов.

Мақолада таксономиянинг моҳияти, унинг яшил энергетикани ривожлантиришдаги роли таҳлили кiritилган. Шунингдек, барқарор ривожланиш мақсадларига эришиш учун миллий иқтисодиётга яшил энергия тамойилларини жорий этишнинг аҳамияти. Қайта тикланувчи энергияни ривожлантиришнинг яшил таксономияси тамойилларини яратиш, жорий этиш ва қўллаб-қувватлаш бўйича хорижий тажрибани кўриб чиқади. Ва инвестиция лойиҳаларини таснифлаш тизимида ESG мезонлаининг роли.

The article includes an analysis of the essence of taxonomy, its role in the development of green energy. As well as the importance of introducing the principles of green energy into the national economy to achieve the objectives of sustainable development. Considers foreign experience in the creation, implementation and maintenance of the principles of green taxonomy for the development of renewable energy. And the role of ESG criteria in this classification system of investment projects.

Возрастающая роль «зеленой» энергетики в происходящем энергопереходе всего мира ставит амбициозные практические задачи инвестирования проектов традиционной и «зеленой» энергетики со стороны государства, компаний, других инвесторов, банков, международных организаций для обеспечения плавного и успешного транзита. При этом часто понятие «зеленые проекты» воспринимается без связи с конкретными требованиями и критериями. В то же время в

последние годы разработаны разнообразные классификации «зеленых проектов», которые называют таксономиями.

Для внедрения новых технологий и решений задач энергоперехода потребуется внушительное финансирование. «Зеленая» таксономия же послужит стимулом для финансового сектора инвестировать в низкоуглеродные технологии, а не в деятельность, оказывающую неблагоприятное влияние на окружающую среду. Более того,

Ключевые слова: «зеленая» энергетика, таксономия, «зеленые» проекты, «зеленые» инвестиции, «зеленые» облигации, электроэнергетика, энергетическая таксономия, ВИЭ (возобновляемые источники энергии), ESG (Environment, Social, Governance).

с помощью таксономии можно повысить прозрачность и подотчетность деятельности инвесторов. Цель состоит в том, чтобы правительства, компании, банки, инвестиционные и пенсионные фонды, а также страховые компании организовывали свою деятельность и отчитывались о ней на основе таксономии. Благодаря этому все виды деятельности, направленные на содействие «зеленому» переходу, получают больше возможностей привлечения инвестиций при меньших издержках, тогда как другим будет труднее и дороже получить доступ к средствам. [1]

Настоящий прорыв при внедрении «зеленых» технологий наблюдается в связи с использованием быстрораспространяемой системы оценок в трех сферах так называемого ESG (Environment, Social, Governance). Квантификация их отдельных элементов и создаваемые ESG рейтинги многими считаются продолжением и даже следующим уровнем оценки устойчивости.

Перечнем основных (используемых в самых разных странах мира) критериев отнесения проектов и видов деятельности к «зеленым» являются следующие позиции:

- сокращение выбросов или увеличение поглощения парниковых газов;
- адаптация к изменению климата;
- устойчивое управление и охрана водных ресурсов (в том числе морских);
- формирование экономики замкнутого цикла;
- предотвращение и контроль загрязнения;
- сохранение и восстановление биоразнообразия и экосистемных услуг.

Использование хорошо структурированной и ясной таксономии способствует принятию обоснованных решений и формированию благоприятных условий для привлечения инвестиций, необходимых для достижения приоритетных национальных экологических целей. И напротив, как свидетельствует опыт последних лет, при отсутствии единой терминологии и системы критериев инвесторы склонны вводить собственные требования, что нередко приводит к непрозрачности принятия решений, невозможности оценки достигнутых результатов и высоким транзакционным издержкам. «Зеленая» таксономия – это руководство для развития рынка инвестиций, которое государства разрабатывают для достижения национальных приоритетов

развития, но с учетом международного опыта. [2] При этом уровень детализации критериев и экологических целей зеленых таксономий может сильно различаться в разных частях мира.

Со стратегической точки зрения в ближайшие годы таксономия окажет огромное влияние на промышленность. В результате могут наблюдаться следующие тенденции: таксономия станет основой для выпуска «зеленых» облигаций; Евросоюз и страны-члены будут внедрять любую новую схему поддержки определенного проекта в соответствии с критериями таксономии; банки и другие финансовые игроки ЕС должны будут отчитываться о деятельности и корректировать кредитную политику на основе этих критериев. Это даст возможность лучше проанализировать и сравнить их портфели. Все больше компаний должны будут разработать нефинансовую отчетность об экологической устойчивости своей деятельности на основе таксономии. Сбережения миллионов людей можно будет инвестировать с большей прозрачностью и подотчетностью в экологически устойчивые проекты.

Энергетическая таксономия ЕС сегодня – наиболее продуманная и распространенная. Она оказывает влияние на компании, не входящие в ЕС, учитывая глобальный характер финансовых рынков (европейские инвесторы часто используют критерии данной таксономии для оценки инвестиций в других странах). Таксономия включает 13 секторов и более 100 видов деятельности и, конечно, в будущем ожидается расширение этого списка. С июня 2020 года таксономия ЕС служит основой для следующих нормативных документов, служащих устойчивому развитию стран: директива по корпоративной отчетности в области устойчивого развития; регламент по раскрытию информации об устойчивом финансировании в отношении инвестиционных продуктов.

В таксономии перечислены 3 типа экологически устойчивой деятельности [3]: те, которые вносят существенный вклад в защиту окружающей среды (например, смягчение последствий изменения климата); те, которые могут помочь другим видам устойчивой деятельности (вспомогательная деятельность); те, которые приносят реальное улучшение, но сами по себе недостаточны для достижения углеродной нейтральности (переходная деятельность). Все остальные,

не прошедшие отбор после применения этих технических критериев, считаются вредными.

По данным Европейской комиссии, таксономия охватывает следующие сектора, которые отвечают примерно за 80% прямых выбросов парниковых газов в ЕС: электроэнергетика, водоснабжение, сельское хозяйство, канализация, промышленность, обращение с отходами, газ, теплоснабжение, кондиционирование воздуха, информационные и коммуникационные технологии, транспортный сектор. [4]

Изучая коммуникации, связанные с развитием таксономии среди различных субъектов, можно заметить стремление к сингулярности. Россия, Монголия, Малайзия, Китай и ЕС уже значительно продвинулись в развитии «зеленых» таксономий, Великобритания стремится закрепиться на переднем крае «зеленых» финансов и планирует стать первой страной, которая сделает раскрытие TCFD полностью обязательным к 2025 году.

Российская таксономия охватывает управление отходами, промышленность, энергетику, транспорт, строительство, водоснабжение, биоразнообразие и сельское хозяйство. Она состоит из двух частей – «зеленой» и адаптационной. Первая ориентирована на европейские стандарты, а адаптационные включают виды деятельности, критически важные для достижения национальных целей развития. Например, снижение выбросов и сбросов при производстве различных товаров, переработка различных отходов.

Приоритет очевидно сместился в сторону адаптационной таксономии, которая нацелена на плавное, но значительное повышение энергоэффективности и сокращение эмиссий порядка 800 млн тонн CO₂-эквивалента к 2050 году, а также постепенное повышение доли низкоуглеродных источников электрогенерации – до 45% в 2035 году и до 50-52% в 2050 году. Уже сейчас российская структура электрогенерации является одной из наиболее экологически и климатически устойчивых в мире: до 40% приходится на низкоуглеродные источники (АЭС, ГЭС, ВИЭ) и еще 45% на газ. [5]

Финансирование в первую очередь могут получить проекты по уменьшению выбросов загрязняющих веществ, парниковых газов в атмосферу, по энергосбережению и повышению эффективности использования природных

ресурсов.

Сингапур активно стремится разработать «зеленую» таксономию, которая будет использоваться в странах АСЕАН, чтобы стать центром «зеленых» финансов Юго-Восточной Азии. В 2021 году Сингапур опубликовал консультативный документ по «зеленой» таксономии, который созвучен положениям ЕС с поправкой на особенности Азиатского региона. Сингапурская таксономия вместо более строгого стандарта таксономии ЕС, которая устанавливает единый порог входа, предложила «систему светофора». Система будет проводить различие между зелеными, желтыми и красными группами проектов в целевых секторах. Желтая группа предназначена для охвата переходной деятельности. Красная – действия, наносящие вред.

Канада и Чили разрабатывают свою версию таксономии, причем первая может быть использована в странах с высоким уровнем выбросов и даже в Соединенных Штатах. В Канаде разработка переходной таксономии не спонсируется государственным бюджетом. Инициатива финансируется частным сектором (шесть крупных банков, пенсионных фондов и страховых компаний) и корпорациями. Технический комитет Канадской ассоциации стандартов по устойчивому финансированию отвечает за разработку этой таксономии, которая будет дополнять таксономию ЕС.

Чили стремится разработать критерии для горнодобывающей промышленности и других добывающих отраслей, которые могли бы служить руководством и для других стран. Международная гонка по установлению стандартов будет недолгой, и в среднесрочной перспективе, через четыре-пять лет, наступит этап гармонизации и стандартизации на основе уже существующих платформ, таких как Международная платформа по устойчивому финансированию (сопредседателями которой являются ЕС и Китай).

В июне 2020 года ПРООН и Китайский международный центр экономического и технического обмена выпустили таксономию ЦУР, которая включает в себя развитие социальной инфраструктуры, здравоохранение, доступное жилье, образовательные технологии, продовольственную безопасность и финансовые услуги. Эта таксономия была разработана

Консультативным комитетом и Техническим комитетом.

Инициаторами таксономий бывают как частные компании, так и государства. В Японии именно группа исследователей впервые предложила руководящие принципы по разработке переходной таксономии. Переходные или коричневые таксономии задумывались для создания критериев и методологий оценки компаний, работающих в традиционных промышленных секторах. Они позволяли бы создавать более гибкую рамку критериев. Но по сей день почти никаких коричневых или переходных таксономий не было выпущено, за исключением Канады, которая обнародовала такую таксономию в 2021 году.

Три взаимосвязанных тренда определяют характер развития таксономий в мире. Во-первых, это развитие социальной и переходной таксономий. Во-вторых, неоднородность подходов к разработке и внедрению таксономий с использованием таксономии ЕС в качестве ориентира. В-третьих, стремление сделать собственную таксономию доминирующей и влиятельной.

Изучая все нарастающий интерес к системе создания таксономии и его влияние на развитие инвестиционного сектора, можно сказать, что таксономия является залогом устойчивого развития. Именно создание национальной таксономии дает возможность достижения климатических целей в ближайшем будущем. Учитывая зарубежный опыт, цели, поставленные перед данной тенденцией, и интерес инвесторов к видам деятельности, отвечающим критерию соответствующих таксономий, можно отметить важность создания национальной системы квалификации инвестиционных проектов, её роль в достижении целей устойчивого развития. Отметим, что на пути развития энергетической промышленности и достижения климатических целей изучение квалификации и оценки инвестиционных проектов и создание национальной таксономии, отвечающей требованиям национальной экономики страны и учитывающей её интересы, станет определяющим моментом создания положительной атмосферы для инвесторов.

Использованная литература:

1. M. Stempeck. Towards a taxonomy of civic technology (Таксономия гражданских технологий) 2016 г. [M. Stempeck, 2016].
2. Таксономия: что это такое, примеры и принципы. <https://4brain.ru/blog/taksonomija-cto-eto-takoe-primery-i-principy/>.
3. «Зеленая» таксономия ЕС – путеводная звезда для инвесторов. Марк-Антуан Эйль-Маззегга (директор Центра по вопросам энергетики и климата Французского института международных отношений (IFRI), Париж). <https://greenddeal.org.ua/ru/zelenaya-taksonomiya-es-putevodnaya-zvezda-dlya-investorov/> Источник: ESA30.04.2021
4. N. Humphreys. Applying the EU Taxonomy to your investments, how to start? (С чего начать, применяя таксономию ЕС к вашим инвестициям?) 2021 г. [N. Humphreys, 2021].
5. С.З. Жизнин, С.Васильев, М.В. Дакалов. Особенности финансирования «зеленой» и традиционной энергетики www.council.gov.ru

UDC 331.52

The development features of Uzbekistan's labour market in conditions of digital economy

Рақамли иқтисодиёт шароитида Ўзбекистон меҳнат бозорининг ривожланиш хусусиятлари

Особенности развития рынка труда Узбекистана в условиях цифровой экономики

Surayyo OTAKUZIEVA,

PhD researcher of the research center "Scientific bases and issues of economic development of Uzbekistan" under the Tashkent state university of economics, sector of "Demography and labor market"

Аннотация

The article examines the main employment indicators of the labor market of Uzbekistan, the current problems of the labor market of Uzbekistan. The author notes, that the open demography window in Uzbekistan may create opportunities for the labor market development in conditions of digital economy.

Мақолада Ўзбекистон меҳнат бозорининг асосий кўрсаткичлари таҳлил этилиб, мавжуд муаммолар ёритилган. Муаллифнинг ёндашувига кўра, рақамли иқтисодиёт шароитида мамлакатимизда кузатилаётган очик демографик дарча Ўзбекистон меҳнат бозори ривожланиши учун янги чақириқлар ва имкониятлар яратди.

В статье анализируются основные индикаторы занятости в Узбекистане, изложены текущие проблемы рынка труда страны. По мнению автора, открытое демографическое окно страны может создать как благоприятные возможности, так и вызовы для развития рынка труда в условиях цифровой экономики.

Nowadays Uzbekistan is a country with the largest permanent population in Central Asia, numbering more than 35 millions of people to 2022¹. Demographic processes in Uzbekistan have a significant impact on the socio-economic development of the country, including the labor market, employment and unemployment, making it necessary to take them into account in the development and implementation of state policy, especially during the transition to the digital economy.

Local experts assess the current state of the

labor market as complex and controversial. A positive trend in Uzbekistan's labor market is the accelerated growth of the economically active population. For the period 2010-2020, the number of economically active population increased by 20.4% in the whole country and amounted to almost 15.0 million people (Fig.1).

One more positive trend in the Republic is the increasing of employment in service sector. Despite the significant share of those employed in industry and agriculture, the number of people

Key words: labor market, employment, unemployment, digital economy, open demographic window of opportunities

¹ According to the State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics. Accessed from <https://www.stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/demography> (retrieved 20.03.2022y.)

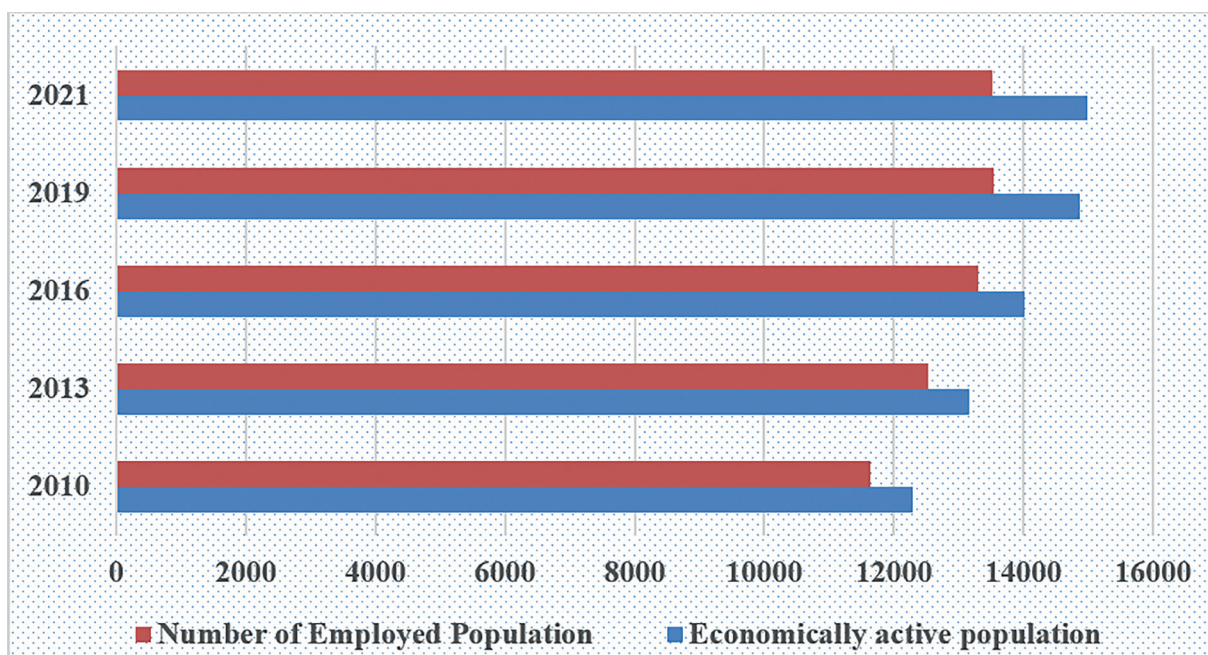


Fig. 1. Number comparison between Employed and Economically active population, 2010-2021yy., thousand people²

employed in the service sector is bound to grow. It is important to note that, since 1990, the share of employment in agriculture has decreased by 19%, while the share of employment in the service sector has increased by 20%. According to forecasting data of the Ministry of Employment and Labor Relations of Uzbekistan, by 2035

According to the analysis on the demographic state and development of the labor market in the country for the period 2010-2020, Uzbekistan is in a period of an open demographic window of opportunities. Despite the decline in the proportion of the working-age population in the permanent population, it remains quite high

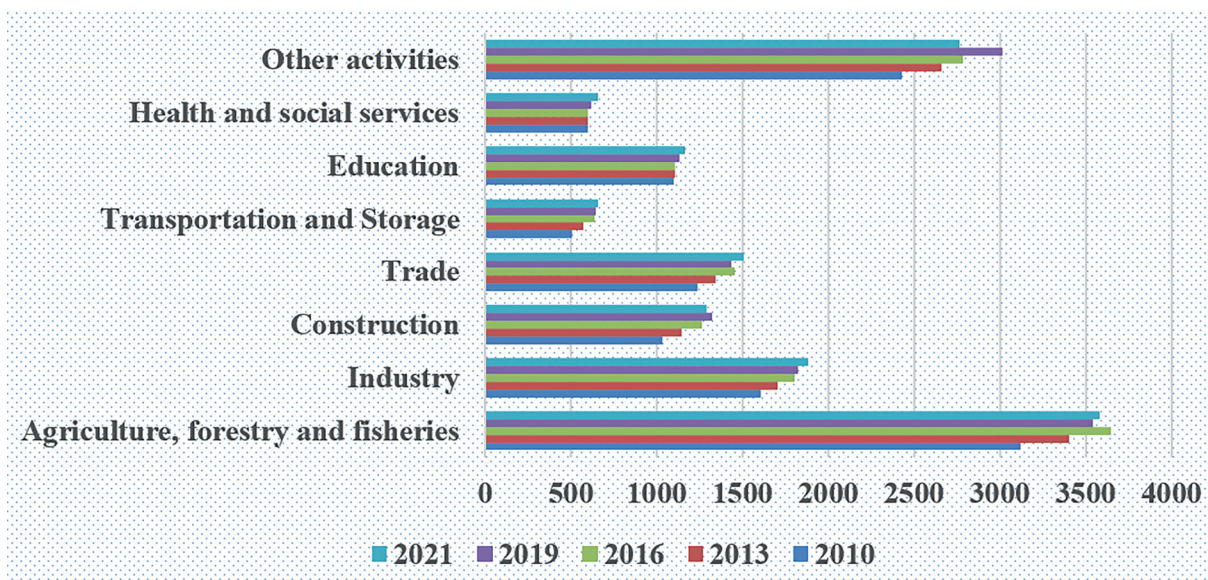


Fig. 2. Employment by economic activity, 2010-2021yy., thousand people³

the share of employment in the service sector is planned to increase to 60%, reducing the share of employment in agriculture to 12% (Fig.2).

- over 57.9% in 2021⁴ (Fig.3). In the structure of the working-age population a significant proportion is totaled of young people under the

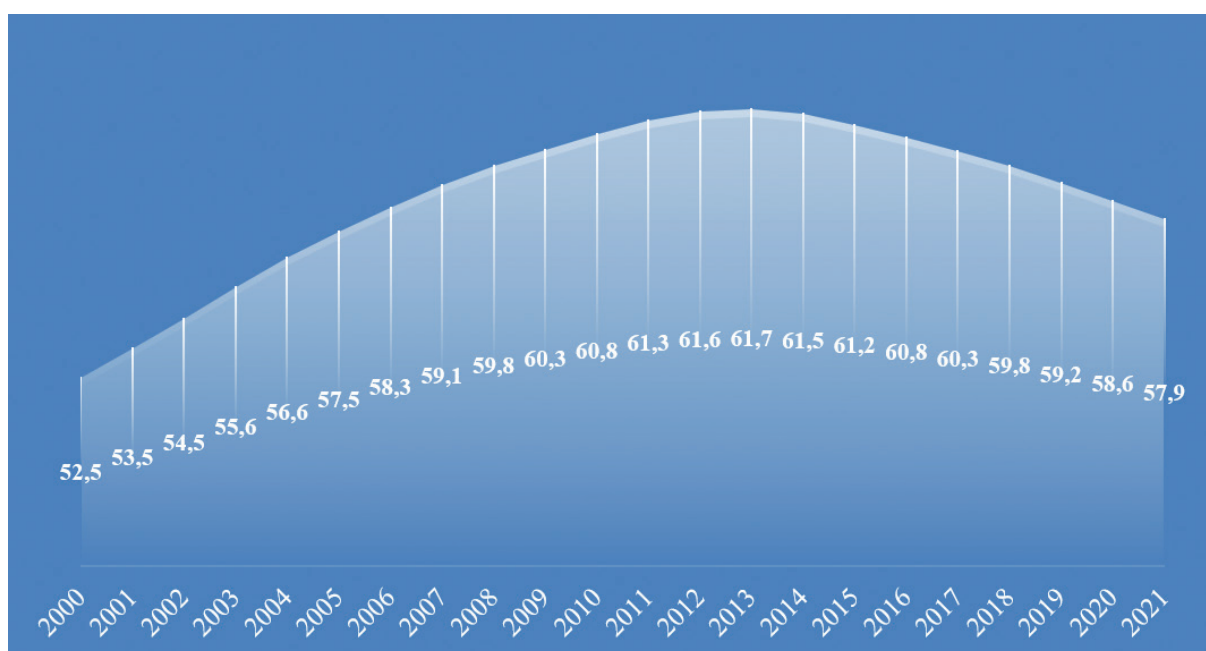


Fig. 3. Percentage of permanent working-age population in relation to the total population, average in the year, in %⁵

age of 30 years. At the same time, the problem of employment of a rapidly growing working-age population continues to be the most acute of the socio-economic problems, affecting a significant part of the economically active population and families. Due to the imbalance in the growth of the economically active population and the creation of new jobs, the employment rate of the economically active population has decreased from 94.6% to 89.5% over the past ten years.

As one of the reasons for high unemployment,

especially in recent years, it's considered the discrepancy between the supply and demand for labor, both in terms of quantitative parameters and the level of competence of those who wants to find a job and the requests of employers (Fig.4).

Briefly describing the state and problems of the labor market in Uzbekistan, several aspects can be distinguished:

High unemployment (9,6% in 2021):

the lag in the rate of job creation from the rate of demographic growth of the population;

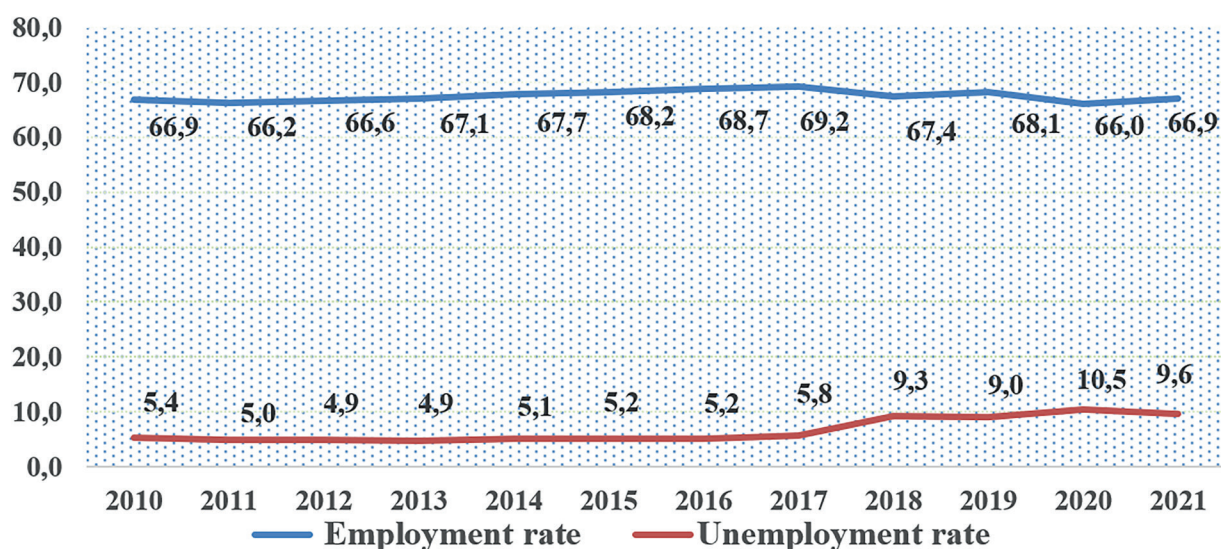


Fig. 4. Employment and unemployment trends in Uzbekistan, 2010-2021yy., %

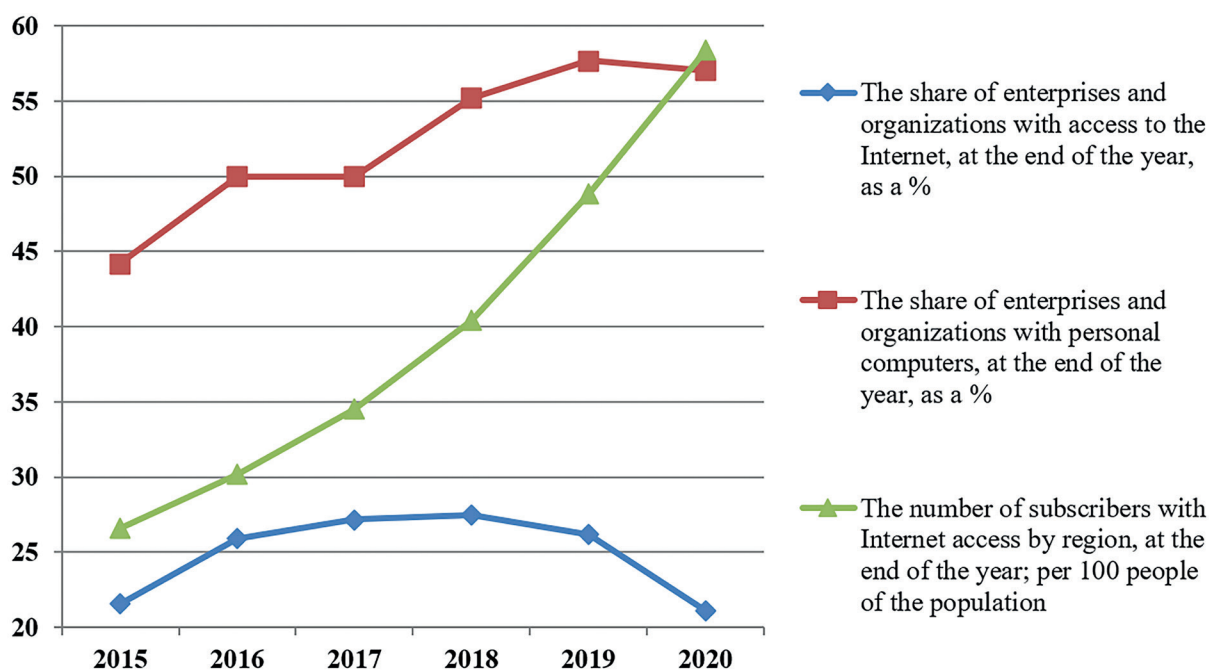


Fig. 5. Some indicators of the digital economy development of Uzbekistan, 2015-2020⁶

preference for performing temporary one-time work;

weak entrepreneurial skills among the majority of the population.

High share of the informal employment sector: tax deductions do not go to the budget (social dependency);

in the future – the burden on the pension system.

High percentage of unorganized migration: lack of legal private mechanisms; protection of the rights and interests of labor migrants abroad.

Consequently, scholars argue that demographic transition is evidenced to be a powerful stimulus for migration, especially from the underdeveloped regions to the developed ones [1,3]. However, with technological advancement, specifically with the massive digitization in many developing countries, the pattern of migration in the international job market has been evolving with a newer dimension. More online jobs are now globally offered than ever before and the colossal pool of the technologically skilled young population of the developing countries is getting access to those jobs. Digitalization not only drives the technological innovation and process re-

engineering to support the country's industrial and service sector to fuel economic growth but it also acts as a driver for large-scale employment generation using digital platforms [2].

In recent years, the government of Uzbekistan has paid great attention to the development of the digital economy. Since 2015, in connection with the adopted reforms, the level of digitalization has improved significantly, but there are still issues and problems that need to be addressed consistently (Fig.5).

Whereas the digital economy involves the creation of high-tech employment, for further sustainable development of the economy it's required not just formal filling of jobs, but also sufficiently qualified workers with certain digital competencies to work in interdisciplinary industries. For this, it is important that qualifications and education meet modern requirements. In this regard, it is already necessary to move to a qualitatively different employment policy and improve the mechanisms for regulating the labor market. In modern conditions, legislation must adapt to new emerging employment relationships in order to prevent the emergence of social tension in the labor market.

References:

1. Bruni M. 2019. The World at the Crossroad. Demographic Polarization and Mass Migration. Global Threat or Global Opportunity. GLO Discussion Paper. No. 301. Global Labor Organization. Maastricht.
2. Bukht R. and R. Heeks. 2017. Defining, conceptualizing and measuring the digital economy. Development Informatics Working Paper Series No 68. Centre for Development Informatics Global Development Institute, SEED. University of Manchester, Arthur Lewis Building, Manchester, M13 9PL, UK.
3. Goldscheider C., ed. 2019. Migration, Population Structure, and Redistribution Policies. Routledge Publishing.
4. <https://www.stat.uz>

Biznes-Эксперт

ИҚТИСОДИЙ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ОЙЛИК НАШР

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

2022 йил, № 10 (178)-сон.
2008 йил январдан чоп этилмоқда.
Муассис: “Бизнес-Daily Медиа” Ноширлик уйи МЧЖ.

№ 10 (178), 2022 года.
Издается с января 2008 года.
Учредитель: ООО Издательский дом “Бизнес-Daily Медиа”.

Таҳририят:
Бош муҳаррир — А. Ибрагимов.
Мусахҳих — В. Эгамбердиева.
Дизайнер-саҳифаловчи — А. Хатамов.

Редакция:
Главный редактор — А. Ибрагимов.
Корректор — М.Г. Супонова.
Дизайнер-верстальщик — А.Хатамов.

Таҳририят манзили:
100000, Тошкент ш., Амир Темура кўчаси, 6.
Тел.: (+998 71) 259-21-96.
Факс: (+998 71) 259-21-97, 259-22-06.
E-mail: info@biznes-daily.uz

Адрес редакции:
100000, г. Ташкент, ул. Амира Темура, 6.
Тел.: (+998 71) 259-21-96.
Факс: (+998 71) 259-21-97, 259-22-06.
E-mail: info@biznes-daily.uz

Журнал Ўзбекистон Республикаси Матбуот ва ахборот агентлигида 2013 йил 12 апрелда қайта рўйхатга олинган. 0507-сонли гувоҳнома.

Журнал перерегистрирован в Агентстве по печати и информации Республики Узбекистан 12 апреля 2013 года. Регистрационное свидетельство № 0507.

Журналнинг “Matbuot tarqatuvchi” АК
обуна каталогидаги юридик ва жисмоний
шахслар учун индекси — 1169.

Подписной индекс журнала в каталоге
АК “Matbuot tarqatuvchi” для юридических
и физических лиц — 1169.

Бичими 60X84 1/8 (4 б.т.). Адади 500.
Чоп этишга 30.10.2022 йилда рухсат этилди.
“VneshinvestProm» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
23-сонли буюртма. Манзил: Тошкент ш.,
Навоий кўчаси, 30-уй.

Формат 60X84 1/8 (усл. печ. лист 4). Тираж 500.
Подписано в печать 30.10.2022 г.
Отпечатано в типографии
ООО «VneshinvestProm».
Заказ 23. Адрес: г. Ташкент, ул. Навои, 30.

Бир ойда бир марта чиқади. Баҳоסי келишилган нархда.
“Biznes-Эксперт” журналидан кўчириб босиш фақат таҳри-
риятнинг ёзма розилиги билан амалга оширилади.

Выходит один раз в месяц. Цена договорная.

Таҳририят фикри муаллифлар фикрига мос келмаслиги
мумкин.

Перепечатка материалов “Biznes-Эксперт” допускается
только с письменного разрешения редакции.

Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов.

Юборилган қўлёзмалар рецензия қилинмайди ва қайтариб
берилмайди.
Мақолалардаги факт ва рақамларнинг ҳаққонийлиги
муаллиф шахсан масъул.

Присланные рукописи не рецензируются и
не возвращаются.
Авторы несут персональную ответственность за
достоверность фактов, содержащихся в публикациях.

Реклама мазмунига реклама берувчи жавобгар.

Ответственность за содержание рекламы несет
рекламодатель.

Бу ерда сизнинг рекламангиз бўлиши мумкин



РАҲБАРЛАР, ИҚТИСОДЧИЛАР, ИШБИЛАРМОНЛАР ВА ЁШ ОЛИМЛАР ДИҚҚАТИГА!

“Biznes-Эксперт” журналига йил давомида обуна бўлиш мумкин.
Нашрга обунани расмийлаштиргач,
Сиз ишончли эксперт ахборотига эга бўласиз.

Журналга “Ўзбекистон почтаси” АЖ, “Matbuot tarqatuvchi” АЖ
ва бошқа обуна агентликлари орқали обуна бўлиш мумкин.

Ундан ташқари Сиз обуна шартномасини тўғридан-тўғри
“Бизнес-Daily Медиа” Ноширлик уйи МЧЖ билан ҳам
расмийлаштирингиз мумкин. Обуна индекси — 1169.

Қўшимча маълумотлар учун телефонлар: (99871) 259-21-96, 259-21-95.